

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

AHMED ER-RİFÂÎ VE HÂLETÜ EHLİ'L-HAKÎKA MA‘ALLAH
ADLI ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRÎC VE TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS

MUHAMMET BURAK ÇAKIROĞLU

HAZİRAN 2026
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**AHMED ER-RİFÂÎ VE HÂLETÜ EHLİ'L-HAKÎKA MA'ALLAH
ADLI ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRÎC VE TAHLİLİ**

**AḤMAD AL-RIFĀ'Ī AND TAKHRĪJ AND TAHLĪL OF ḤADĪTHS IN HIS
WORK NAMED "ḤĀLAT AL-AHL AL-ḤAQĪQAH MA'ALLĀH**

YÜKSEK LİSANS

MUHAMMET BURAK ÇAKIROĞLU

**HAZİRAN 2026
GÜMÜŞHANE**

**GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ**
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**AHMED ER-RİFÂÎ VE HÂLETÜ EHLİ'L-HAKÎKA MA'ALLAH
ADLI ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRÎC VE TAHLİLİ**

**AḤMAD AL-RIFĀ'Ī AND TAKHRĪJ AND TAHLĪL OF ḤADĪTHS IN HIS
WORK NAMED “ḤĀLAT AL-AHL AL-ḤAQĪQAH MA'ALLĀH**

YÜKSEK LİSANS

MUHAMMET BURAK ÇAKIROĞLU

DANIŞMAN: DOÇ. DR. ABDULVEHHAB GÖZÜN

HAZİRAN 2026

GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Abdulvehhab Gözün danışmanlığında, **Muhammet Burak Çakıroğlu** tarafından hazırlanan “**Ahmed Er-Rifâî ve Hâletü Ehli’l-Hakîka Ma‘Allah Adlı Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Tahlili**” isimli bu çalışma, 17/06/2026 tarihinde yapılan lisansüstü tez savunma sınavı sonucunda **Oy Birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....
Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ (Başkan)

.....
Doç. Dr. Abdulvehhab GÖZÜN (Danışman)

.....
Dr. Öğr. Fatih GÜMÜŞ (Üye)

Lisansüstü tez savunma sınavında başarılı bulunarak kabul edilen bu tezin ciltlenmiş hali, /..... /..... tarihli ve / sayılı Enstitü Yönetim Kurulu toplantısında görüşülmüş ve tez yazım kılavuzuna uygun bulunarak onaylanmıştır.

Prof. Dr. Duygu ÖZDEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Ahmed Er-Rifâh ve Hâletü Ehli'l-Hakîka Ma‘Allah Adlı Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Tahlili**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, danışmanımın sorumluluğunda hazırladığımı, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

17/06/2026

.....
Muhammet Burak ÇAKIROĞLU

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmam boyunca bilgi, tecrübe ve rehberliğiyle bana yol gösteren, her aşamada desteğini ve katkılarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Abdulvehhab GÖZÜN’e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma, bu süreçte desteklerini ve anlayışlarını eksik etmeyen arkadaşlarıma teşekkür eder, her zaman yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen aileme şükranlarımı sunarım.

Muhammet Burak ÇAKIROĞLU
GÜMÜŞHANE – 2026

ÖZET

İslâm kültür ve medeniyetini oluşturan en önemli iki kaynağın ilki Kur'ân-ı Kerîm'dir. İkincisi olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sünnet'i, hadis rivayetleri vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Hadis kelimesi İslâmiyet'le birlikte farklı bir anlam kazanmış, âdeta onunla kadîm olan Kur'ân-ı Kerîm'in mukabili kastedilmiştir. Sahâbe devrinde ve daha sonraki dönemlerde bu kelime, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini, fiillerini ve tasviplerini bünyesinde barındıran bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.

Hadisler şüphesiz tüm İslâmî ilimler için kaynak değeri taşımaktadır. Bunlardan biri olan tasavvuf ilminin literatüründe de hadislere sıklıkla başvurulmuştur. Özellikle zühd, ahlak, rekâik, tergîb ve terhîb gibi konulara dair hadisler mutasavvıfların arasında çokça tedavül etmektedir. Bu rivayetlerin asıl hadis kaynaklarındaki yerlerinin tespiti kanaatimizce çok önemlidir. Bu nedenle araştırmada sözü edilen eserlerden biri olan Ahmed er-Rifâî'nin, *Hâletü Ehl'il Hakîka Ma'allah* adlı eserindeki rivayetlerin tahric ve tahlili yapılması hedeflenmektedir.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, kapsamı ve kaynakları gibi hususlar ele alınacaktır. Birinci bölümde öncelikle tahrîc kavramının yanı sıra erbeûn edebiyatına değinilecektir. Devamında Ahmed er-Rifâî'nin hayatı farklı yönleriyle araştırılacaktır. Son olarak çalışmanın teması olan Rifâî'nin, *Hâletü Ehl'il Hakîka Ma'allah* adlı eseri detaylı bir şekilde tanıtılacaktır. İkinci bölümde bu eserdeki hadislerin tahrîci ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Sonuçta ise Ahmed er-Rifâî'nin hadisçiliği ile sözü edilen eserindeki hadislerin kaynaklardaki yerleri ve farklı açılardan tasnifi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed er-Rifâî, Erbeûn, Hadis, Hâletü Ehl'il Hakîka Ma'allah, Tahrîc.

ABSTRACT

The Qur'an is the primary and most important source of Islamic culture and civilization. The second source, the Sunnah of the Prophet Muhammad (PBUH), has been transmitted to the present day through hadith narrations. With the emergence of Islam, the term hadith acquired a specific meaning and came to refer to the sayings, actions, and approvals of the Prophet Muhammad (PBUH).

Hadiths constitute one of the main sources of all Islamic sciences. Sufism is among these sciences, and hadith narrations have been widely used in its literature. In particular, narrations related to asceticism, morality, spiritual refinement, encouragement, and warning have been frequently cited by Sufis. Determining the original sources of these narrations in the primary hadith collections is of great importance. Therefore, this study aims to identify the sources of and analyze the narrations contained in Aḥmad al-Rifā'ī's work entitled Ḥālātu Ahl al-Ḥaqīqah Ma'a Allāh.

The study consists of an introduction, two chapters, and a conclusion. The introduction discusses the subject, significance, purpose, methodology, scope, and sources of the research. The first chapter examines the concept of takhrīj and the Arba'ūn tradition, and presents the life of Aḥmad al-Rifā'ī from various perspectives. It also introduces in detail his work Ḥālātu Ahl al-Ḥaqīqah Ma'a Allāh. The second chapter focuses on the source verification and evaluation of the hadiths contained in this work. In the conclusion, Aḥmad al-Rifā'ī's understanding of hadith is assessed, and the narrations in the work are classified according to their sources and evaluated from different perspectives.

Keywords: Aḥmad al-Rifā'ī, Arba'ūn, Hadith, Ḥālātu Ahl al-Ḥaqīqah Ma'a Allāh, Takhrīj.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu Ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı Ve Metodu.....	1
1.3. Araştırmanın Kapsamı Ve Kaynakları	2
2. BİRİNCİ BÖLÜM	4
2.1. Tahric	4
2.2. Erbeûnlar	8
2.3. Ahmed Er-Rifâî'nin Hayatı.....	12
2.3.1. Hadisçiliği	14
2.3.2. Tasavvufi Yönü.....	15
2.3.3. Eserleri	16
2.3.4. İlmi Kişiliği	18
2.3.5. Eğitim Usulü	18
2.3.6. Kerametleri.....	19
2.4. Hâletü Ehl'il Hakikati Maallah Adlı Esere Genel Bakış	22
4. İKİNCİ BÖLÜM.....	24
3.1. ... ذاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ Hadisi	24
3.2. ... الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ. Hadisi.....	28
3.3. ... الْإِسْلَامُ عَلَانِيَةً Hadisi	30
4.4. ... ذُو الْوَجْهَيْنِ فِي الدُّنْيَا Hadisi.....	31
3.5. ... أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا كَانَ أَوْ مَظْلُومًا Hadisi.....	36
3.6. ... يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ Hadisi	37
3.7. ... إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَرْضَى لَكُمْ ثَلَاثًا ... Hadisi	40
3.8. ... الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ Hadisi	42
3.9. ... يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ... Hadisi.....	43

3.10. ... Hadisi	43
3.11. ... Hadisi	49
3.12. ... Hadisi	50
3.13. ... Hadisi	51
3.14. ... Hadisi	53
3.15. ... Hadisi	56
3.16. ... Hadisi	57
3.17. ... Hadisi	51
3.18. ... Hadisi	63
3.19. ... Hadisi	66
3.20. ... Hadisi	67
3.21. ... Hadisi	69
3.22. ... Hadisi	70
3.23. ... Hadisi	73
3.24. ... Hadisi	74
3.25. ... Hadisi	76
3.26. ... Hadisi	77
3.27. ... Hadisi	80
3.28. ... Hadisi	81
3.29. ... Hadisi	84
3.30. ... Hadisi	85
3.31. ... Hadisi	86
3.32. ... Hadisi	87
3.33. ... Hadisi	93
3.34. ... Hadisi	95
3.35. ... Hadisi	97
3.36. ... Hadisi	98
3.37. ... Hadisi	100
3.38. ... Hadisi	102
3.39. ... Hadisi	104
3.40. ... Hadisi	106
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	108
KAYNAKÇA	111
ÖZGEÇMİŞ	119

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselâm
Bk. / bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
bs.	: Baskı, basım
C	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Drl. / drl.	: Derleyen
Ed. / ed.	: Editor
Haz. / haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
Krş. /krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphanesi
md.	: Madde
M.Ö	: Milâttan önce
M.S	: Milâttan sonra
Nşr. / nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
r.a.	: Radıyallâhu Anh
S	: Sayı
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
Thk. / thk.	: Tahkik eden
Trc. / trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri, ve devamı
y.y.	: Yayıncı

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu Ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm'den sonra İslâm dininin ikinci temel kaynağını teşkil eden hadisler, Müslümanların dinî hayatını şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerini ihtiva eden hadisler; tefsir, fıkıh, kelâm ve tasavvuf başta olmak üzere İslâmî ilimlerin hemen her alanında temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Bu sebeple hadislerin doğru anlaşılması, kaynaklarının tespit edilmesi ve rivayetlerin ilmî ölçüler çerçevesinde değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Tasavvuf ilmi de hadislerden yoğun biçimde yararlanan disiplinlerden biridir. Mutasavvıflar, insanın manevî gelişimini konu edinen eserlerinde özellikle zühd, takvâ, ihlâs, sabır, tevekkül, nefis terbiyesi, ahlâk ve Allah sevgisi gibi konularla ilgili hadislerle geniş yer vermişlerdir. Ancak tasavvufî eserlerde yer alan rivayetlerin tamamının temel hadis kaynaklarındaki durumunun ortaya konulduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sebeple tasavvuf literatüründe yer alan hadislerin kaynaklarının belirlenmesi ve ilmî açıdan değerlendirilmesi hem hadis ilmi hem de tasavvuf araştırmaları açısından önemli bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmanın konusu, Rifâiyye tarikatının kurucusu Ahmed er-Rifâî'nin *Hâletü Ehl'il Hakîka Ma'allah* adlı eserinde yer alan hadislerin tahrir ve tahlilidir. Çalışmada, söz konusu eserde geçen rivayetlerin temel hadis kaynaklarındaki yerleri tespit edilmeye çalışılmış, rivayetler mana yönünden incelenmiş ve hadis ilmi açısından değerlendirilmiştir.

Araştırmanın önemi, Ahmed er-Rifâî'nin eserinde yer alan hadislerin kaynaklarını tespit etmesi ve bu rivayetlerin hadis literatüründeki yerlerini ortaya koymasıdır. Ayrıca çalışma, Rifâî'nin hadis kullanımına ışık tutması, tasavvuf-hadis ilişkisine katkı sağlaması ve bu alanda yapılacak araştırmalara kaynak teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı Ve Metodu

Bu araştırmanın amacı, Ahmed er-Rifâî'nin *Hâletü Ehl'il Hakîka Ma'allah* adlı eserinde yer alan hadislerin temel kaynaklardaki yerlerini tespit etmek, rivayetleri hadis ilminin verileri doğrultusunda incelemek ve eserde kullanılan hadislerin genel özelliklerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede rivayetlerin hadis kaynaklarındaki

konumları belirlenmeye çalışılmış, farklı rivayet yollarına işaret edilmiş ve hadisler mana yönünden değerlendirilmiştir. Ayrıca Rifâî'nin hadis kullanımına dair bazı tespitlerde bulunularak eserin hadis literatürü içerisindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup literatür taraması ve belge inceleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Rifâî'nin naklettiği rivayetlerin senedlerinin sonunda verilen dipnotlar, ilgili rivayetin eserdeki yerini göstermek amacıyla kullanılmıştır. Metinlerin sonunda yer alan dipnotlar ise, Rifâî'nin naklettiği rivayete sened ve metin bakımından en yakın tespit edilen kaynağa işaret etmektedir. Bununla birlikte, rivayeti gereksiz uzatmamak amacıyla bazı uzun senedler kısaltılmış, bu kısaltmalar [...] işaretiyle gösterilmiş ve sened, müşterek raviden itibaren nakledilmiştir. Ardından başta Kütüb-i Sitte olmak üzere temel hadis kaynaklarına müracaat edilmiş, gerekli görülen durumlarda diğer hadis eserlerinden de istifade edilmiştir. Rivayetlerin kaynaklarının tespitinde dijital veri tabanlarından yararlanılmıştır. Daha sonra rivayetler, muhtevaları bakımından kavî, fiilî ve takrîrî hadisler şeklinde tasnif edilmiştir. Nispet bakımından ise merfû, mevkûf, maktû ve kudsî hadis türlerinden hangisine dâhil oldukları belirtilmiştir.

Rivayetler arasındaki lafız farklılıkları incelenmiş ve bu farklılıkların mana üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca farklı veya birbiriyle çelişkili gibi görünen rivayetler, hadis kaynakları ışığında yeniden ele alınarak daha sağlıklı bir şekilde ançıklanmıştır. Son olarak rivayetlerin aktarımında temrîz sîgasının kullanılıp kullanılmadığına da dikkat edilmiş, bunun rivayetlerin nakil biçimine etkisi göz önünde bulundurulmuştur.

1.3. Araştırmanın Kapsamı Ve Kaynakları

Bu araştırma, Ahmed er-Rifâî'nin *Hâletü Ehl'il Hakîka Ma'allah* adlı eserinde yer alan hadislerin tahrîc ve tahlilini konu edinmektedir. Araştırmada öncelikle tahrîc kavramı ve erbeûn literatürü ele alınmış, ardından Rifâî'nin hayatı, hadisçiliği, tasavvufî yönü, eserleri, ilmî şahsiyeti, eğitim usulü ve kendisine nispet edilen bazı kerametleri incelenmiştir. Ayrıca çalışmanın temelini oluşturan eser, muhtevası ve genel özellikleri bakımından tanıtılmıştır.

Araştırmanın ikinci kısmında, eserde yer alan hadis ve rivayetlerin temel hadis kaynaklarındaki yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda rivayetlerin merfû, mevkûf veya maktû oluşları incelenmiş ve kaynakları belirlenmiştir. Maktû rivayetlerin sayıca fazla olması ve bunların önemli bir kısmının zühd, ahlâk ve tasavvuf literatüründe

yer alan hikmetli sözlerden oluşması sebebiyle, bu tür rivayetler ilk on temel hadis ile sınırlandırılmıştır.

Bunun yanı sıra rivayetlerin senedlerinde yer alan müşterek râviler, rivayetler arasındaki lafız farklılıkları, temrîz sîgalarının kullanımı ve hadislerin kavli, fiilî veya takrîrî oluşları da incelenmiştir. Ancak araştırmada hadislerin sıhhat derecelerinin belirlenmesi hedeflenmemiştir. Zira bir rivayetin sıhhat durumunun tespiti, râvilerin cerh ve ta'dîl açısından ayrıntılı olarak değerlendirilmesini, rivayet yollarının mukayese edilmesini, metin tenkidinin yapılmasını ve elde edilen verilerin hadis literatürünün bütünü içerisinde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu sebeple hadislerin sıhhat durumlarının belirlenmesi müstakil bir araştırma konusu olarak değerlendirilmiş ve çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Araştırmanın temel kaynağını çalışmaya konu olan eser oluşturmaktadır. Bunun yanında hadislerin tahrîcinde başta Kütüb-i Sitte olmak üzere temel hadis kaynaklarından faydalanılmış, ihtiyaç duyulan yerlerde diğer hadis eserlerine müracaat edilmiştir. Rifâî'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgi edinmek amacıyla tabakat, menâkıb, terâcim ve tasavvuf kaynaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili ansiklopedi maddeleri, akademik kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezlerinden istifade edilmiştir. Hadislerin kaynaklarının tespit edilmesi ve rivayetlerin karşılaştırılması sürecinde Mektebetü's-Şâmile programından da yararlanılmıştır. Program, rivayetlerin tespiti ve karşılaştırılmasında önemli bir kolaylık sağlamıştır. Bununla birlikte, tespit edilen rivayetlerin matbu nüshalarla uyumlu olmasına dikkat edilmiştir. Sonuç olarak rivayetlerin tespiti ve değerlendirilmesi, programda yer alan eserler ve nüshalar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

2. BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde öncelikle tahrîc kavramı ile erbeûn literatürü ele alınmıştır. Devamında ise Rifâî'nin hayatı, hadisçiliği, tasavvufî yönü, eserleri, ilmî şahsiyeti, eğitim usulü ve kendisine nispet edilen bazı kerametleri sırasıyla incelenmiştir. Ayrıca çalışmanın temelini oluşturan eser, muhtevası ve genel özellikleri bakımından tanıtılmıştır.

2.1. Tahric

Tahrîc kelimesi, “Ha-Ra-Ce” (خرج) kökünden türemiş olup tef'îl vezninde bir masdardır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* adlı eserinde bu kelimeyi açıklarken “Hurûc (çıkış), girişin zıddıdır” ifadesiyle açıklamasına başlamıştır. Kelime sözlüklerde genel olarak “çıkma, ortaya çıkmak ve bir şeyi bulunduğu yerden çıkarmak” anlamlarında kullanılmaktadır.¹

İlk dönemlerde hadisleri isnadıyla birlikte nakletmek “ihrac” ve “tahric” lafızlarıyla ifade edilmiş, zamanla bu kullanım genişleyerek hadislerin yer aldığı kaynakları gösterme anlamında kullanılmaya başlanmıştır.² Nitekim muhaddislerin “tahric” kelimesini kullanmalarının temelinde, hadisin mahrecini yani çıkış yerini ortaya koyma düşüncesi bulunmaktadır. Bu da hadisin isnadını zikretmek suretiyle gerçekleşmektedir.³ Bu sebeple hadis ilminde tahric, bir hadisi kaynaklarından bulup ortaya çıkarma ve hangi eserlerde geçtiğini gösterme anlamında kullanılmaktadır.

Günümüzde tahric kavramı denildiği zaman çoğunlukla şu üç anlam kast edilmektedir.

1. Bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitaba alıp nakletmek.
2. Belirli kitaplardan seçilen hadislerle yeni bir eser meydana getirmek.
3. Bir eserde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) veya sonraki iki nesle isnad edilen rivayetlerin temel kaynaklardaki yerlerini göstermek, bunların isnad ve sıhhat açısından durumuna işaret etmektir.⁴

Bu çalışmada kullanılacak tahrîc anlayışı, yukarıda zikredilen çerçevede ele alınacaktır. Rifâî'nin eserinde yer alan hadisler sened ve metinleriyle birlikte nakledilecektir. Rivayetlerin senedlerinde yer alan râvilerin sahâbî, tâbiî veya daha

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Yazici ve bir grup dilbilimci (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 2/249, 253.

² Cemal Abdullah Aydın, *Hadislerin Kaynaklarını Bulma Yolları* (İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2010), 8.

³ Mahmûd et-Tahhân, *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, 3. Baskı (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1417/1996), 10.

⁴ Mehmet Görmez, “Tahrîc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/419.

sonraki tabakalardan olup olmadıkları belirtilecektir. Senedlerde bulunan yazım yanlışları veya isim farklılıkları tespit edilmesi hâlinde bunlara işaret edilecektir. Rivayetlerin nispet bakımından merfû, mevkûf veya maktû hadis türlerinden hangisine girdiği belirtilecektir. Muhtevası itibariyle ise kavî, fiilî veya takrîrî hadis türlerinden hangisine dâhil oldukları ortaya konacaktır. Hadis metinleri mana yönünden değerlendirilecek ve temel hadis kaynaklarında yer alan benzer rivayetlerle karşılaştırılacaktır. Mana bakımından çelişkili görünen rivayetlerin tespit edilmesi hâlinde, bu rivayetler hadis kaynakları çerçevesinde açıklanacaktır.

Ancak eserin muhtevasının geniş olması, rivayetlerin sıhhat durumlarını tespit etmenin teferruatlı bir çalışma gerektirmesi ve bu hususta yeterli ilmî birikime sahip olunmaması sebebiyle hadislerin sıhhat durumlarına ayrıca işaret edilmeyecektir. Böylece eser içerisindeki hadislerin kaynakları, muhtevaları ve rivayet özellikleri değerlendirilerek ilmî usullere uygun bir tahrir çalışması ortaya konulacaktır.

İlk dönemlerde âlimler, hadis kaynaklarına geniş ölçüde hâkim oldukları için bugün “tahrir usûlü” olarak bilinen yöntemlere fazla ihtiyaç duymamışlardır. Bir hadisin hangi kaynakta yer aldığını ve kitapların hangi bölümlerinde bulunduğunu kolaylıkla tespit edebilmişlerdir. Çünkü hadis kitaplarının tertip ve tasnif yöntemlerini iyi bilmekteydiler. Zamanla hadis kaynaklarına olan hâkimiyetin azalmasıyla birlikte, özellikle tefsir, fıkıh ve tarih gibi alanlarda kullanılan hadislerin kaynaklarını belirlemek zorlaşmıştır. Bunun üzerine bazı âlimler hadislerin yer aldığı asli kaynakları tespit etmek amacıyla tahrir çalışmaları yapmışlardır. Bu çalışmalar sırasında hadislerin kaynakları gösterilmiş, rivayet yolları belirtilmiş ve bazı rivayetler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁵

Bu doğrultuda kaynak gösterme anlamındaki tahrir faaliyetinin ilk örneklerinin hicrî dördüncü asrın başlarına kadar uzandığı görülmektedir. Bu konuda ilk örneklerden biri, Tahâvî'nin (321/933) Şerhu Müşkili'l-Âsâr adlı eseridir. Tahâvî bu eserinde hadisleri kendi isnadıyla nakletmiş, ardından ilgili rivayetlerin geçtiği kaynaklara da atıfta bulunmuştur. Bu durum, tahririn erken dönemde hadislerin kaynaklarını gösterme amacıyla kullanılmaya başlandığını ortaya koymaktadır. Daha sonraki dönemlerde tahrir çalışmaları müstakil eserler hâline gelmiş, bu alandaki ilk kapsamlı örneklerden biri Muhammed b. Musa el-Hâzîmî'nin (584/1188) kaleme aldığı Tahrîcu Ehadîsi'l-Mühezzeb adlı eser olmuştur. Günümüze ulaşan ve matbu olarak yayımlanan en meşhur erken dönem tahrir eserlerinden biri ise Zeylaî'nin (762/1360) Nasbu'r-Râye adlı eseridir.⁶

⁵ Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 13.

⁶ Cemal Abdullah Aydın, *Hadiste Tahrir* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, 2009), 86-87.

Tahricin Gayesi

Hadis ilmi, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerin doğru şekilde korunmasını ve sonraki nesillere güvenilir biçimde aktarılmasını amaçlamaktadır. Tahric faaliyetleri de bu gayenin gerçekleşmesine katkı sağlayan önemli çalışmalardan biridir. Günümüzde tahricin temel amacı ise isnadsız olarak nakledilen bir hadisin kaynaklarını tespit etmek ve o rivayetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nasıl ulaştığını ortaya koymaktır.

Tahricin Önemi

Tahrîc, hadis ilimlerinin önemli çalışma alanlarından biridir. Hadisler, tefsir, fıkıh ve akaid gibi İslâmî ilimlerin temel kaynakları arasında yer almaktadır. Tahrîc, hadislerin hangi kaynaklarda yer aldığını ortaya koyarak onların daha doğru anlaşılmasına ve değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle hadis alanında çalışanların tahrîc hakkında bilgi sahibi olmaları önemlidir. Çünkü hadislerin kaynaklarının tespit edilmesi, rivayetlerin güvenilirliğinin araştırılmasına ve ilmî çalışmaların sağlam temellere dayanmasına katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan tahrîc, hadis çalışmalarında önemli bir yere sahiptir.

Tahric İlminin Başlıca Faydaları

Tahric ilmi, hadis ilminin temel amaçlarına hizmet eden önemli alanlardan biridir. Diğer Faydaları ise şu şekilde sıralanabilir:⁷ Tahric sayesinde hadislerin kaynakları ortaya konulmakta ve rivayetler daha sağlıklı şekilde incelenebilmektedir. Bir hadisin farklı rivayetleri bir araya getirilerek metinler karşılaştırılabilmekte, böylece rivayetin doğru nakledilip nakledilmediği anlaşılabilmektedir. Rivayetlerin birlikte değerlendirilmesiyle hadislerde bulunan illetler tespit edilebilmekte, çelişkili gibi görünen rivayetlerin açıklanması mümkün olmaktadır. Ayrıca birbirini destekleyen veya tercih edilmesi gereken rivayetler belirlenebilmektedir.

Tahric çalışmaları sırasında hadis metinlerinde geçen anlaşılması zor kelimelerin açıklamalarına ulaşılabilir. Rivayetlere sonradan eklenen ve hadisten olmayan ifadeler tespit edilebilmektedir. Hadisin merfû, mevkûf veya maktû olup olmadığı belirlenebilmektedir. Farklı rivayetlerde bulunan lafız farklılıkları ortaya konulmakta ve bunların manaya etkisi değerlendirilebilmektedir. Bunun yanında hadislerin kavli, fiilî veya takrîrî rivayetlerden hangisi olduğu anlaşılabilmektedir.

Tahric sayesinde râvilerin kimlerden hadis aldığı ve kimlere rivayette bulunduğu da tespit edilebilmektedir. Böylece râvilerin hoca ve talebeleri belirlenerek rivayet zinciri daha açık hâle gelmektedir. Hadislerin farklı metinlerinin birlikte değerlendirilmesi ise rivayetlerin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

⁷ Tahricin faydalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tahhân, *Usûlü 't-tahrîc*, 10.

Tahricte Esas Alınan Bazı Hadis Kaynakları

Bu başlık altında, tahric çalışmalarında başvurulmuş bazı temel hadis kaynakları ele alınacaktır. Hadis kaynakları genel olarak râvilerle göre (ale'r-ricâl) veya konulara göre (ale'l-ebvâb) tertip edilmiştir. Bu sebeple kaynaklar, söz konusu tasnif şekilleri dikkate alınarak incelenecektir.

Ale'r-ricâl türü hadis kaynakları, hadislerin râvilerine göre tertip edildiği eserlerdir. Bu tür kaynakların başında müsnedler gelmektedir. Müsnedler, hadislerin onları rivayet eden sahâbîlerin isimlerine göre düzenlendiği eserlerdir. Hadis usûlünde “müsned hadis” ise senedi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar kesintisiz şekilde ulaşan rivayetler için kullanılmaktadır.⁸ Müsned türünün en meşhur örneklerinden biri, hadis âlimi Ahmed b. Hanbel tarafından kaleme alınan Müsned adlı eserdir. Ale'r-ricâl kaynakları arasında mu'cemler de yer almaktadır. Mu'cemler, hadislerin râvi isimlerine, hocalara veya râvilerin memleketlerine göre tertip edildiği eserlerdir. Bu eserlerde genellikle alfabetik sıralama yöntemi kullanılmaktadır.⁹ Mu'cem türünün en önemli örnekleri arasında el-Mu'cemü'l-Kebîr, el-Mu'cemü'l-Evsat ve el-Mu'cemü's-Sağîr bulunmaktadır. Bu eserler hadis âlimi Taberânî tarafından kaleme alınmıştır.

Ale'l-ebvâb türü hadis kaynakları, hadislerin konularına göre tasnif edildiği eserlerdir. Bu tür kaynakların başında câmi'ler gelmektedir. Câmi'ler; akaid, ahkâm, tefsir, âdâb ve tarih gibi birçok konuyu bir arada ele alan kapsamlı hadis eserleridir.¹⁰ Bu türün en önemli örnekleri arasında Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'i ile Müslim b. Haccâc'ın el-Câmi'u's-Sahîh'i bulunmaktadır. Sünenler ise hadislerin daha çok fıkıh konularına göre düzenlendiği kaynaklardır.¹¹ Bu türün meşhur örnekleri arasında Ebû Dâvûd'un Sünen'i, Tirmizî'nin es-Sünen'i, Nesâî'nin es-Sünen'i ve İbn Mâce'nin Sünen'i yer almaktadır. Musannefler, fıkıh bablarına göre tertip edilen ve içerisinde merfû, mevkûf ve maktû rivayetlerin birlikte bulunduğu eserlerdir.¹² Bu türün önemli örneklerinden biri Abdürrezzâk es-San'ânî tarafından kaleme alınan el-Musannef, diğeri ise İbn Ebî Şeybe'nin telif ettiği el-Musannef adlı eserlerdir. Müstedrekler, önceki hadis kitaplarının şartlarına uygun olduğu hâlde o eserlerde yer almayan rivayetleri bir araya getiren kaynaklardır.¹³ Bu türün en meşhur örneği Hâkim en-Nîsâbü'rî tarafından yazılan

⁸ İbrahim Hatiboğlu, “Müsned”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 98-99.

⁹ İbrahim Hatiboğlu, “Mu'cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30 (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 343.

¹⁰ M. Yaşar Kandemir, “Câmi'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94.

¹¹ M. Yaşar Kandemir, “Sünen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 141.

¹² İbrahim Hatiboğlu, “Musannef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31 (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 235.

¹³ İbrahim Hatiboğlu, “Müstedrek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/133.

el-Müstedrek ale's-Sahîhayn adlı eserdir. Müstahrecler ise bir hadis kitabındaki rivayetlerin farklı isnadlarla yeniden nakledildiği eserlerdir.¹⁴ Bu türün önemli örneklerinden biri Ebû Avâne tarafından kaleme alınan el-Müstahrec ale's-Sahîhayn adlı eserdir.

2.2. Erbeûnlar

Arapça'da erbaûn hadis, Farsça 'da çihil hadis. Türkçe'de kırk hadis diye anılan kitap türü II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır.¹⁵ Kırk hadis geleneği Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında önemli bir yer edinmiştir. Arap edebiyatında erbain türünün ilk örnekleri Abdullah Mervazî ile başlamış ve zamanla yaygınlık kazanmıştır. Bu alandaki en meşhur eserlerden biri Nevevî'ye (ö. 676/1277) ait kırk hadis risâlesidir. Bu risalelerin sayısı pek çoktur. Bildiğimiz kadarı ile, bunlardan iki tanesi, klasik dönemde çok tutulmuş ve üzerinde çalışılmıştır. Birincisi Nevevî'nin "Erbeûn"u diğeri de Molla Câmi (898/1493)'nin "Kırk Hadis'i" dir. Nevevî'nin Kırk Hadisi bilhassa ulema arasında ve medrese çevresinde yaygınlık kazanmıştır.¹⁶ Eserde yer alan hadislerin yirmi altısı İbnü's-Salâh (643/1245) tarafından derlenmiş, Nevevî ise bunlara on altı hadis daha ekleyerek hadis sayısını kırk ikiye çıkarmıştır.¹⁷ Fars edebiyatındaki ilk örneklerden biri ise Ferâvî el-Harâmî'nin *Tabîbü'l-Kulûb* adlı eseridir. Bu eserde hadisler âyetler ve hikâyelerle desteklenmiştir.

Türk edebiyatında da kırk hadis türü büyük ilgi görmüş, birçok âlim ve şair bu alanda eser kaleme almıştır. Kemal Ümmî (ö. 880/1475), Nev'î (ö. 1007/1598), Fuzûlî (ö. 963/1556) ve Âşık Çelebi (ö. 979/1571) gibi isimler kırk hadis ve şerhleriyle bu geleneğe katkı sağlamıştır. Türk edebiyatındaki kırk hadis çalışmalarında Abdurrahman Câmi'nin önemli etkisi olmuş, Süleyman Fazıl Efendi (ö. 1134/1722), Bursalı İsmail Hakkı (ö. 1137/1725), İsmail Müfid Efendi (ö. 1217/1802) ve Ahmed Naim (1872-1934) gibi isimler de Nevevî'nin etkisinde kalarak bu alanda eser vermiştir.¹⁸ Bunun yanında Ahmed er-Rifâî'ye (ö. 578/1182) nispet edilen kırk hadis risâlesi de tasavvufi içerikli erbain çalışmaları arasında değerlendirilmektedir.

¹⁴ Kemal Sandıkçı, "Müstahrec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/111.

¹⁵ Mehmet Yaşar Kandemir, "Kırk Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/467.

¹⁶ Hasan Hüseyin Durak, *Uşûrî'nin Kırk Hadis Şerhi'nin Tahkik, Tahric, Terceme ve Tenkidi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 3.

¹⁷ Müzahir Kılıç, "Edebiyat Tarihi Bakımından Kırk Hadisler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy. 18 (2001), 94.

¹⁸ Kılıç, "Edebiyat Tarihi Bakımından Kırk Hadisler", 96.

Kırk Hadis Türünün Ortaya Çıkış Sebepleri

Bu türün ortaya çıkmasının en büyük sebebi ashâbtan birkaç rivayet yoluyla bize ulaşan ve kaynaklarda rastladığımız en eski şekli olan şu hadîsin olduğu söylenir:

«مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِمَّا يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ كَتَبَهُ اللَّهُ فَقِيهًا»

“Ümmetimin ihtiyaç duyduğu hususlara dair kırk hadisi muhafaza eden kimseyi Allah fakih olarak yazar.”

Bu anlamdaki rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte temel hadis kaynaklarından olmayan Süfyân en-Nesevî'nin *el-Erbaun* adlı eserinde rivayete yer verildiği görülmektedir. Ayrıca benzer muhtevaya sahip ve daha teferruatlı varyantları, Ebû Bekir el-Enbârî'nin *Meclisan li-Ebi Bekr el-Enbari*, Dîneverî'nin *el-Mucalese ve Cevahirü'l-İlm* ve Ebû Bekir eş-Şâfiî'nin *el-Fevaid el-meşhur bi'l-Gaylaniyyat* adlı eserlerinde tespit edilmiştir.

Bu rivayetin kırk hadis türünün ortaya çıkmasındaki önemli sebeplerden biri, Enes b. Mâlik, İbn Abbas, Muâz b. Cebel ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîler yoluyla farklı tariklerle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşmış olmasıdır. Bu sebeple rivayet, nispet bakımından merfû hadis olarak değerlendirilmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayetin sıhhat durumuna gelince, Süfyân en-Nesevî'nin eserinde rivayet, «أَخْبَرَنَا...» isnadıyla nakledilmiştir.¹⁹ Ancak bu tarik hakkında kaynaklarda müstakil bir değerlendirme tespit edilememiştir. Bununla birlikte isnadda yer alan “الحجاج بن نصير” hakkında cerh ve ta'dil kaynaklarında farklı değerlendirmeler yer almaktadır. Nitekim Yahyâ b. Maîn'in, Yakub b. Şeybe aracılığıyla nakledilen değerlendirmesinde Haccâc b. Nusayr için “شيخ صدوق” (doğru sözlü bir şeyh) ve “لا بأس به” (kendisiyle ilgili ciddi bir sakınca yoktur) ifadeleri kullanılmış; ancak Şu'be'den yaptığı bazı rivayetlerde hata ettiği belirtilmiştir. Buna karşılık Ali b. Medîni'nin “ذهب حديثه” (hadisi terk edilmiştir), Ebû Hâtim'in “منكر الحديث” (münker hadis rivayet eder, hadis bakımından zayıftır, hadisi terk edilmiştir) şeklindeki ağır cerhi, Buhârî'nin “يتكلمون فيه” (hakkında tenkitte bulunulmuştur) ve “سكتوا عنه” (hakkında konuşmayı terk etmişlerdir / rivayetini almamışlardır) ifadeleri ile Nesâî'nin “ضعيف” (zayıf) ve “ليس بثقة، ولا يكتب حديثه” (güvenilir değildir, hadisi yazılmaz) değerlendirmeleri dikkat çekmektedir. Bu sebeple râvi

¹⁹ Ebû'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân en-Nesevî, *Kitâbü'l-Erbain* (el-Erbaüne'n-Neseviyye), thk. Muhammed b. Nâsir el-Acemî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414), 86 (No. 41).

hakkındaki cerh ifadelerinin daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu isnad, Haccâc b. Nusayr sebebiyle tenkide açık görünmektedir.²⁰

Aynı eserde rivayetin diğer bir tariki « ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَجِيحٍ، »...» isnadıyla nakledilmektedir.²¹ Bu isnadda yer alan İshâk b. Necîh hakkında İbnü'l-Kaysarânî, *Tezkiretü'l-Huffâz* ve eserinde “إِسْحَاقُ دَجَالٌ” (İshak bir deccaldır / yalancıdır.) ifadesini kullanmıştır.²²

Ebû Bekir el-Enbârî'nin eserinde rivayet, « حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مَنْدَةَ، حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ...» isnadıyla nakledilmiştir.²³ Bu isnadda yer alan İsmâil b. Ebî Ziyâd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında ağır değerlendirmeler bulunmaktadır. Nitekim Berkânî'nin, Dârekutnî'ye yönelttiği soruların derlendiği eserde İsmâil b. Ebî Ziyâd hakkında “مُتْرُوكٌ يَضَعُ” ifadeleri kullanılmıştır.²⁴ Söz konusu ifadeler, râvinin hadislerinin terk edildiğini ve hadis uydurmakla itham edildiğini göstermektedir.

“Ebû Bekir eş-Şâfiî'nin eserinde rivayet, « حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الدُّنْيَا قَالَ: »...» tarikiyle aktarılmıştır.²⁵ Bu isnadda yer alan Abdülmelik b. Hârûn b. Antere hakkında İbnü'l-Kaysarânî, “عَبْدُ الْمَلِكِ وَكَذَّابٌ” ifadesini kullanmıştır.²⁶ Bu sebeple söz konusu tarik, hadis usûlü açısından son derece zayıf kabul edilmektedir.

”Dârekutnî, *el-İlel* adlı eserinde rivayetin Muâz b. Cebel tariki üzerinde durmuş ve rivayetin Atâ b. Ebî Rebâh'tan farklı şekillerde nakledildiğini belirtmiştir. Ona göre bazı rivayetlerde isnad «عطاء، عن ابن عباس، عن معاذ» şeklinde gelirken, bazı varyantlarda «عطاء، عن معاذ» yahut «عطاء، عن أبي هريرة» şeklinde aktarılmıştır. Bu isnad farklılıklarını zikrettikten sonra Dârekutnî, “وكلها ضعاف ولا يثبت منها شيء” diyerek bütün tariklerin zayıf olduğunu açıkça ifade etmiştir. Böylece rivayetin isnad yapısındaki اضطراب ve istikrarsızlık ortaya konulmuştur.

Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında, kırk hadis literatürünün ortaya çıkış sebeplerinden birinin “...من حفظ على أمتي أربعين حديثاً” rivayeti olduğu anlaşılmaktadır.

²⁰ Cemâlüddin Ebû'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400-1413/1980-1992), 5/464, (md. 1130).

²¹ en-Nesevî, *el-Erbâin*, 86 (42).

²² Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kaysarânî, *Tezkiretü'l-huffâz (etrâfî ehâdisi Kitâbi'l-mecrûhîn li'bn Hibbân)*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî (Riyad: Dâru's-Sumey'î li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1415/1994), 319 (No. 802).

²³ Ebû Bekir el-Anberî, *Meclisân li-Ebî Bekr el-Anberî* (yazma), nşr. Cevâmiu'l-Kelim Programı, 1. Baskı (2004), 12 (No. 11).

²⁴ Ebû Bekir el-Berkânî, *Suâlâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî rivâyetü'l-Kerecî an-h*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, 1. Baskı (Lahor: Kütüb Hâne Cemîlî, 1404), 13.

²⁵ Ebû Bekir eş-Şâfiî, *el-Fevâidü'l-meşhûre bi'l-gaylâniyyât*, thk. Hilmi Kâmil Es'ad Abdülhâdî, 1. Baskı (Suudi Arabistan: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1417/1997), 1/370 (No. 389).

²⁶ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kaysarânî, *Zahîretü'l-huffâz (mine'l-Kâmil li'bn Adî)*, thk. Abdurrahman el-Firyuvâî, 1. Baskı (Riyad: Dâru's-Selef, 1416/1996), 4/2358 (No. 5471).

Rivayet, sahabeden farklı tariklerle nakledilmiştir. Ancak isnadlar incelendiğinde râvi kaynaklı çeşitli kusurlar tespit edilmiştir. Hadis usûlü âlimlerinin çoğunluğuna göre şiddetli zayıflık, tariklerin çokluğuyla giderilemez. Her ne kadar bazı âlimler tariklerin birbirini destekleyebileceğini kabul etse de, bu görüş genel kabul görmemiştir.²⁷ Klasik ve çağdaş hadis âlimlerinin değerlendirmeleri birlikte ele alındığında, rivayetin zayıf hadis olarak değerlendirilmesi daha isabetli görünmektedir. Bu sebeple rivayetin zayıf hadis olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte rivayetler arasında isnad bakımından diğerlerine göre daha sağlam görünen tarik ise “مَنْ حَفِظَ عَلَيَّ” “أَمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِمَّا يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ كَتَبَهُ اللَّهُ فَعِيهَا” lafzıyla nakledilen rivayettir.

Öte yandan erbaûn türü hadislerin bu derece meşhur olmasının muhtemel sebepleri şunlardır.

1. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şefaatine nail olmak ve hayır duâ alma arzusu.
2. Faydasız geçen zamanı telafi etmek.
3. Dine ve müslümanlara hizmet etmek.
4. Dost ve talebe ricasını yerine getirmek.
5. İslam dininde ve Müslüman kavimler arasında kırk adetin hususiyeti.

Kırk sayısının İslâm tarihinde önemli bir yeri vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde geçmektedir. Bunlar Bakara 51, Mâide 26, A’râf 142 ve Ahkâf 15. âyetleridir.²⁸ Kırk hadis türünün ortaya çıkış sebeplerinden biri de, yukarıda zikredildiği üzere rivayetlerde “kırk hadis” ifadesinin yer almasıdır.

Bunun yanında Allah’ın isimleri esas alınarak kaleme alınan kırk hadis risaleleri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kırk yaşında nübüvvetle görevlendirilmesi ve Müslümanların sayısının kırka ulaşmasının ardından İslâm’ın açıktan tebliğ edilmeye başlanması da bu türün ortaya çıkışındaki başlıca sebepler arasında gösterilmektedir.²⁹

6. Dinin temel prensiplerine dair hadisleri seçmek suretiyle, bu prensipleri her sınıftan halkın öğrenmesini sağlamak.

Sonuç olarak erba’ûn türü eserler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ilgi görmeye devam etmektedir. Kırk hadis türünün ortaya çıkış sebepleri incelendiğinde, bu konuda nakledilen rivayetlerin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu literatürün “kırk hadis” adıyla anılması ise, ilgili rivayetlerin zayıf da olsa amel edilebilir görülmesiyle ilişkilendirilmektedir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri de, bu türün en meşhur örneklerinden kabul edilen Nevevî’nin eserinin kırk değil kırk iki

²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu Bulûğî’l-merâm*, şrh. Abdülkerîm b. Abdullah el-Hudayr (Mektebetü’ş-Şâmile, ts.), 71/5.

²⁸ Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, nr. 587 (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1954), 7-8.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç, “Edebiyat Tarihi Bakımından Kırk Hadisler”, 94-95.

hadisten oluşmasıdır. Bu bağlamda söz konusu türün, dine ve Müslümanlara hizmet etme arzusu ile ilim ehlinin zamanını faydalı şekilde değerlendirme düşüncesinin bir neticesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

2.3. Ahmed Er-Rifâî'nin Hayatı

Bu bölümde, Ahmed er-Rifâî'nin hayatı farklı yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır. Şüphesiz Rifâî, geçmiş ilmî birikimi kendi döneminin ihtiyaçlarıyla mezceden, çok yönlü bir âlim ve mutasavvıf şahsiyettir. Sahip olduğu bu çok yönlü ilmî ve manevî kimlik sebebiyle çalışmamızda kendisi çeşitli açılardan incelenecektir. Bu kapsamda Rifâî'nin hadis ilmindeki yeri, tasavvufî yönü, eserleri, ilmî şahsiyeti ve kendisine nispet edilen kerametler üzerinde durulacaktır.

Bununla birlikte, böylesine derin ve çok boyutlu bir şahsiyeti bütün yönleriyle eksiksiz şekilde ortaya koymanın güçlüğü açıktır. Ancak imkânlar ölçüsünde, Rifâî'nin ilmî ve tasavvufî kişiliğini objektif bir şekilde tanıtmaya gayret edilecektir. Temennimiz, bu çalışmanın okuyucuya söz konusu âlimin hayatı ve düşünce dünyası hakkında sağlıklı ve faydalı bilgiler sunabilmesidir.

Ahmed er-Rifâî, tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan büyük sûfilerden biridir. Kaynaklarda, “Vilâyet-i Uzmâ” sahibi olduğu ve “Dörtler” olarak isimlendirilen manevî kutuplar arasında yer aldığı ifade edilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) soyundan geldiği kabul edildiğinden seyyid olarak anılmıştır.³⁰ Anne ve baba tarafından seyyid olduğu bilgisi ise, onun sohbetlerini derleyerek *el-Burhânü'l-Müeyyed* adlı eseri kaleme alan müridi Şerefüddîn b. Abdüssemî' el-Hâşimî el-Vâsitî tarafından nakledilmektedir. Bunun yanında kaynaklarda, büyük cedit İmam Ca'fer es-Sâdık vasıtasıyla nesebinin Hz. Ebû Bekir'in soyuyla da münasebetli olduğu belirtilmektedir.³¹

Nesebine nispetle tam adı, Ahmed b. Sultân Ali b. Yahyâ b. Sâbit b. Ebû'l-Fevâris Hâzım Ali b. Ahmed Murtazâ b. Ali el-İşbîlî b. Rûfâe Hasan b. Mehdî b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed Sâlih b. Mûsâ b. İbrâhim Murtazâ b. Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib şeklinde zikredilmektedir.³²

Yukarıda zikredilen şahıslar, Ahmed er-Rifâî'nin baba tarafından nesebini oluşturmaktadır. Anne tarafından nesebi ise Ümmü'l-Fazl Fâtıma el-Burhâniyye vasıtasıyla Ebû Saîd Yahyâ es-Sûfî el-Ensârî, Şeyh Mûsâ, Şeyh Kâmil, Şeyh Yahyâ el-

³⁰ İlmî Heyet, “Ahmed er-Rifâî” maddesi, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi* (İstanbul: İhlâs Matbaacılık ve Dağıtım A.Ş., 1993), 6/83.

³¹ Ahmed er-Rifâî, *el-Burhânü'l-Müeyyed: Marifet Yolu*, çev. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 7.

³² İlmî Heyet, “Ahmed Rifâî”, 6/83-84.

Kebîr, İmam Muhammed b. Ebû Bekir el-Vâsîtî, Mûsâ, Muhammed, Mansûr ve Hâlid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye kadar ulaşmaktadır. Buna göre Ahmed er-Rifâî'nin nesebinin baba tarafından Hz. Hüseyin'e, anne tarafından ise sahâbî Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye dayandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı kaynaklarda nesebinin Hz. Hasan'a da ulaştığı kabul edildiğinden kendisine “iki sancak sahibi” anlamındaki “Ebû'l-Alemeyn” künyesinin verildiği ifade edilmektedir.³³

Bunun yanında diğer bir görüşe göre Ali Ebû'l-Fazl el-Vâsîtî, Ahmed er-Rifâî'nin zâhir ve bâtın ilimlerinde yetkin bir âlim ve sûfî olduğunu belirtmek amacıyla ona “Ebû'l-Alemeyn” unvanını vermiştir.³⁴ Bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde, Ahmed er-Rifâî'ye “Ebû'l-Alemeyn” unvanının verilmesinin, onun zâhir ve bâtın ilimlerindeki yetkinliğini ifade eden ikinci görüş çerçevesinde açıklanmasının daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

Rifâî hakkında kullanılan diğer lakaplar ise şunlardır: Üstâdü'l-ulemâ (âlimlerin üstâdı), el-Kutbü'l-Evhad (biricik kutup), İmâmü'l-Evliyâ (velîlerin önderi), Bahru's-Şerîa (şeriatın denizi), Şeyhu's-Şüyûh (şeyhlerin şeyhi), Sultânü's-Sudûr (gönüllerin sultanı), el-Âlimü'l-Kebîr (büyük âlim), el-Veliyyü'l-Kebîr (büyük velî) ve el-Kutbü'l-Kebîr (büyük kutup).³⁵

Ahmed er-Rifâî, 512/1118 yılında Irak'ta Vâsît'a bağlı Battâih kasabasının Hasan bölgesinde dünyaya gelmiştir.³⁶ Bazı kaynaklarda ise hicrî 500 yılı Muharrem ayında doğduğu ifade edilmektedir.³⁷ Atalarından Rifâa el-Hasan el-Mekkî'den (331/943) dolayı Rifâî nisbesini aldığı ifade edilmektedir. Yedi yaşındayken babasını kaybetmesinin ardından, dönemin önde gelen sûfîlerinden olan dayısı Mansûr el-Battâihî tarafından annesi ve kardeşleriyle birlikte himaye edilmiştir. İlk eğitimini memleketinde alan Ahmed er-Rifâî, küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek hıfzını tamamlamıştır. Daha sonra dönemin önemli âlim ve mutasavvıflarından Ali Ebû'l-Fazl el-Vâsîtî başta olmak üzere çeşitli âlimlerden İslâmî ilimler tahsil etmiştir. Bu süreçte Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fıkhrına dair kaleme aldığı *Kitâbü't-Tenbîh* adlı eserini okumuş, ayrıca bu esere bir şerh yazmıştır. Ancak söz konusu şerhin Moğol istilası sırasında kaybolduğu nakledilmektedir. Ahmed er-Rifâî, eğitimini tamamlamasının ardından Ali Ebû'l-Fazl el-Vâsîtî'den icazet almış ve kendisine tasavvufî hırka giydirilmiştir.³⁸

³³ Ahmed el-Rifâî, *Onların Âlemi: Hâletü Ehli'l-Hakîkati Maallah*, çev. Abdulkadir Akçiçek (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2018), 51-52.

³⁴ Mustafa Tahrallı, “Ahmed er-Rifâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/127.

³⁵ Ergün Öztürk, *Ahmed er-Rifâî ve Rifâiyye tarikatı* (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021), 30.

³⁶ Ahmed er-Rifâî, *Marifet Yolu*, çev. H. Kâmil Yılmaz, 7.

³⁷ Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, 1. Baskı (Beyrut: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1407/1987), 2/5.

³⁸ Mustafa Tahrallı, “Ahmed er-Rifâî”, *DİA*, 2/127.

Şeyhi Ali Ebû'l-Fazl el-Vâsîfî'nin 540/1145 yılında vefat etmesinin ardından Ahmed er-Rifâî memleketine dönmüş ve babasına ait dergâhta şeyhlik görevini yürütmüştür. Yirmi sekiz yaşına geldiğinde ise dayısı Şeyh Ebû Mansûr'un yönlendirmesiyle, anne tarafından dedesi Şeyh Yahyâ en-Neccârî'ye ait Ümmü Ubeyde'deki dergâha intikal etmiştir. Dayısının vefatından sonra burada postnişin olmuş ve irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Müridlerini halvet terbiyesinden geçirerek onlara sünnet-i Nebeviyye ve Kur'ân'ın mânevî hakikatleri doğrultusunda eğitim vermiştir. Kaynaklarda, pek çok âlimin ve devlet adamının onun sohbet halkalarına iştirak ettiği belirtilmektedir.³⁹

Ahmed er-Rifâî'nin vefatıyla ilgili kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Bir rivayete göre, zâhid Abdülganî Muhammed b. Nukta'nın kendisini ziyareti sırasında okuduğu hüznü içerikli beyitlerden etkilenmiş, bunun ardından rahatsızlanarak bir süre devam eden hastalığı neticesinde vefat etmiştir.⁴⁰ Başka bir rivayette ise, şiddetli bir ishal hastalığı sebebiyle 22 Cemâziyelevvel 578 (23 Eylül 1182) tarihinde vefat ettiği nakledilmektedir. Kaynaklarda ayrıca, vefatından önce kelime-i şehâdet getirdiği ve dünya hayatında âhiret için çalışan kimsenin pişman olmayacağını ifade eden nasihatlerde bulunduğu aktarılmaktadır.⁴¹

2.3.1. Hadisçiliği

Ahmed er-Rifâî'nin hadis anlayışını tespit edebilmek için öncelikle kaleme aldığı *Erba'üne Hadîsen* adlı eseri ile bu esere yazılan *Hâletü Ehl'il-Hakîkatî Maallah* isimli şerhin incelenmesi gerekmektedir. Bu iki eser birlikte değerlendirildiğinde, Rifâî'nin hadis ilmini naklî ilimler arasında gördüğü anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu düşüncenin oluşmasındaki en önemli sebeplerden biri, eserinde yer verdiği kırk hadisi, kendisinden Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaşan isnadlarla nakletmesidir. Ayrıca söz konusu hadislerin, Kütüb-i Sitte başta olmak üzere meşhur hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir.

Rifâî'ye göre İslâm dininin anlaşılmasında hadisler ve sahabe sözleri, Kur'an-ı Kerîm'den sonra gelen en önemli kaynaklardır. Ona göre bir kimsenin Ehl-i sünnet içerisinde yer alabilmesi, hadislere gönülden bağlanmasıyla mümkündür. Nitekim o,

³⁹ Ahmed er-Rifâî, *el-Bürhânü'l-Müeyyed Marifet Yolu*, çev. H. Kâmil Yılmaz, 7-8.

⁴⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berakât vd., 23 cilt (Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1434/2013), 21/288.

⁴¹ İlmî Heyet, "AhmedRifâî", 6/90.

“Bütün bu anlatılanlar hadislerden ve sahabe sözlerinden çıkarılmış ifadelerdir” diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.⁴²

Rifâî'nin doğrudan bir muhaddis olarak değerlendirilmesi isabetli görünmemektedir. Bununla birlikte onun, bir mutasavvıf olarak hadislere büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim hadisleri âyetler, menkıbeler, diğer hadisler ile sahabe ve tâbiûn sözleri çerçevesinde açıklamıştır. Tasavvufî düşüncesini de hadislerin çizdiği istikamet doğrultusunda şekillendirmiştir.

2.3.2. Tasavvufî Yönü

Ahmed er-Rifâî, tasavvuf literatüründe sıkça zikredilen ve Rifâiyye tarikatının kurucusu olarak kabul edilen önemli sûfî şahsiyetlerden biridir. Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan Rifâî, tasavvufî düşüncesi ve manevî anlayışıyla ön plana çıkmıştır. Ahmed er-Rifâî'nin menkıbe ve eserlerinde ortaya koyduğu tasavvuf ve tarikat anlayışının, Kitap ve Sünnet'e dayalı bir mahiyet taşıdığı görülmektedir. Ona göre İslâm, zâhir ve bâtın yönleriyle bir bütündür. Bâtın, zâhirin özü; zâhir ise bâtının taşıyıcısı konumundadır. Bu sebeple zâhir olmaksızın bâtının varlığından söz etmek mümkün değildir. Rifâî, tasavvufu dinin bâtınî boyutunu ifade eden bir ilim olarak değerlendirmiş, tarikatı ise şeriata uygun bir hayat yaşamak şeklinde tanımlamıştır.

Rifâî'ye göre derviş olmak için toplumdan tamamen uzaklaşmak gerekli değildir. Müridler, dünyevî sorumluluklarını terk etmeksizin; helâl ve harama dikkat edip gafletten sakınarak Hak yolunda ilerleyebilirler. Ayrıca tasavvufun temelini “edep” anlayışının oluşturduğunu ifade eden Rifâî, bütün edeplerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine tabi olmak suretiyle kazanılacağını belirtmiştir. Kaynaklarda zühd, meskenet, fakr, inkisâr ve tevazu sahibi bir sûfî olarak tanıtılan Ahmed er-Rifâî, Allah'a bu ahlâkî faziletler vasıtasıyla ulaşıldığını ifade etmiş ve bunları tasavvuf anlayışının temel esasları arasında değerlendirmiştir.⁴³

Ahmed er-Rifâî'ye göre gerçek halvet, bedenen insanlardan uzaklaşmak değil, halkın içerisinde bulunurken zihnen ve kalben Allah ile beraber olabilmektir. Bu sebeple müridlerin, dünyevî sorumluluklarını ihmal etmeksizin Allah'ı zikrederek mânevî olgunluğa ulaşabileceklerini savunmuştur. Tasavvuf literatüründe bu anlayış “halvet der-encümen” olarak isimlendirilmektedir.

⁴² Hayri Kaplan - İsmail Şık, “Ahmed er-Rifâî'nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7/16 (2006), 101.

⁴³ Mustafa Tahralı, “Ahmed er-Rifâî”, *DİA*, 2/128.

2.3.3. Eserleri

Ahmed er-Rifâî çeşitli eserlerinde hadis, İslâm ahlâkı, itikad ve tasavvuf konularına yer vermiştir. Söz konusu eserler, Rifâî'nin tasavvuf anlayışını ve irşad metodunu yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Aşağıda bu eserlerden bazıları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1-) *el-Hikemü'r-Rifâ'iyye*.

Bu eser Türkçe'ye çeşitli dönemlerde tercüme edilmiş olup, son olarak Yaman Arıkan'ın çevirisiyle *Hak Yolcusunun Düsturları* adı altında yayımlanmıştır. Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen bu eser, tasavvufi mahiyette hikmetler ve öğütlerden oluşan küçük bir risâle niteliğindedir. Eserde tasavvuf ahlâkı, hikmetli sözler, dostluk ve düşmanlık anlayışı, sûfinin vasıfları, mârifetullah ve akıl gibi konular; âyetler, hadisler, şiirler ve menkıbevî rivayetler çerçevesinde ele alınmaktadır.

Eser, Rifâî'nin tasavvuf anlayışında şariat ve sünnet bağlılığının merkezî bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim müellif, şariata aykırı her iddianın sapkınlık olduğunu ifade ederek tasavvufun dinin temel kaynaklarından bağımsız düşünülemeyeceğini vurgulamaktadır.⁴⁴ Ayrıca sûfinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yolundan ayrılmaması gerektiğini belirterek müridlerin sünnete bağlı bir hayat sürmelerinin önemine dikkat çekmektedir.⁴⁵ Bu yönüyle eser, Rifâî geleneğini ve Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen tasavvuf anlayışını yansıtan önemli kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir.

2-) *el-Burhânü'l-Müeyyed*

Kaynaklarda, söz konusu eserin Ahmed er-Rifâî'nin sohbetlerinden derlenerek müridi Şerefüddîn b. Abdüssemî' el-Hâşimî el-Vâsıtî tarafından tedvin edildiği ifade edilmektedir. Bu sohbetlerin içeriği çoğunlukla zühd ve tasavvufi ahlâk konularını ihtiva etmekle birlikte kader meselesi ile fıkıh ve tasavvuf arasındaki ilişki gibi itikadî ve fikhî meseleleri de kapsamaktadır. Nitekim Ahmed er-Rifâî, zâhir ve bâtın arasındaki ilişkiyi zühd kavramı üzerinden açıklamış ve zühdü, "Hak rızasına yönelen kimsenin atacağı ilk adım olarak değerlendirmiştir. Ayrıca zühdün temelinin, hikmetin başı ve Allah korkusu anlamına gelen takvâ ile ins ve cinlerin peygamberi olan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ittibâdan geçtiğini savunmuştur."⁴⁶

⁴⁴ Ahmed er-Rifâî, *el-Hikemü'r-Rifâ'iyye: Hak Yolcusunun Düsturları*, çev. Yaman Arıkan (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2011), 252.

⁴⁵ A.g.e., 273.

⁴⁶ Ahmed er-Rifâî, *el-Bürhânü'l-Müeyyed Marifet Yolu*, çev. H. Kâmil Yılmaz, 11.

3-) *Mecâlis-i Hazret-i İmâm Rifâî*

Menâkıbnâmelerde nakledilen sohbetlerin daha sonraki dönemde Mustafa Reşîd er-Rifâî tarafından derlenmesiyle meydana gelen bu eser, yedi ayrı sohbet meclisinden oluşmaktadır. Eserde tasavvufî sohbetler ve çeşitli mev'izalar yer almaktadır. Kudsîzâde Kadri tarafından *Mecâlis-i Hazret-i İmâm Rifâî* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁴⁷ Ayrıca eser, Ali Can Tatlı tarafından *Sohbetler Meclisi* ismiyle de yayımlanmıştır.

Ahmed er-Rifâî, bu eserinde de diğer eserlerinde olduğu gibi mensubu bulunduğu tasavvuf yolunun Kitâbullah ve Sünnet-i Nebeviyye'ye dayandığını vurgulamış, şeriat ile tarikat arasındaki güçlü ve ayrılmaz ilişkiye dikkat çekmiştir.⁴⁸

4-) *Erba 'u-ne hadîsen*

Bu eserde Ahmed er-Rifâî tarafından derlenen kırk hadis yer almakta olup, söz konusu hadisler senedleriyle birlikte Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşmaktadır. Eserde nakledilen rivayetler yalnızca dinî ilimlere dair meselelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun ihtiyaç duyduğu çeşitli konuları da kapsamıştır. Nitekim zühd ve rekâik konularının yanı sıra amelî ve itikadî meselelere dair hadisler de rivayet edilmiştir. Eser, Türkçe'ye *Hak Yolcusunun Düsturları* adıyla tercüme edilmiştir.⁴⁹

Bahsi geçen tercümede dikkat çeken hususlardan biri, hadislerin senedlerinin tam olarak verilmemesidir. Nitekim bazı rivayetlerde sened zincirinin bütünü zikredilmemiş, yalnızca Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yakın tabakada yer alan bir veya birkaç râvî ile yetinilmiştir. Bu durumun, eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan farklı nüshalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan Yazma Bağışlar Koleksiyonu'ndaki 05934-001 numaralı nüshada, senedde yer alan râvîlerin tamamının verilmediği tespit edilmiştir. Buna karşılık diğer bazı nüshalarda ise sened zincirinin tam olarak zikredildiği görülmektedir.

Bunun yanı sıra tercümede, otuz ikinci hadiste yer alan ve Amr b. Âs'ın (r.a.) önce Ahzâb sûresinin 45. âyetini, ardından Tevrat'tan bir bölümü okuması şeklinde nakledilen mevkuf rivayete yer verilmemiştir. Bunun yerine aynı bölümde yalnızca sıla-i rahimi teşvik eden rivayetin aktarılması dikkat çekici bir farklılık olarak değerlendirilmektedir.

5-) *Hâletü ehli'l-hakika Ma'allah*

İncelenecek olan bu eser, Erba'üne Hâdişen adlı kırk hadisin şerhini ihtiva etmektedir. Eser, 549/1154 yılının Receb ayından itibaren her Perşembe günü

⁴⁷ Mustafa Tahrâî, "Ahmed er-Rifâî", *DİA*, 2/129.

⁴⁸ Ahmed er-Rifâî, *el-Mecâlisü's-Seniyye: Sohbet Meclisleri*, çev. Ali Can Tatlı (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2011), 387.

⁴⁹ Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen Erba'üne Hâdişen adlı risâlede kırk hadis senedleriyle birlikte nakledilmektedir. Risâlede yer alan hadisler Kütüb-i Sitte ve diğer meşhur hadis kaynaklarında da bulunmaktadır. Eserin Türkçe tercümesi, Ahmed er-Rifâî, *el-Hikemü'r-Rifâ'iyye: Hak Yolcusunun Düsturları*, çev. Yaman Arıkan (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 1-25. içerisinde yer almaktadır.

gerçekleştirilen ve bir hadisin tasavvufî, fikhî ve itikadî açıdan yorumlandığı sohbetlerde tutulan notlardan meydana gelmiştir. Söz konusu notlar, Ahmed er-Rifâî'nin müridlerinden Ebû Şücâ' b. Menhec tarafından derlenmiştir.⁵⁰

6-) *en-Nizâmü'l-hâs li-eh-li'l-iẖtisās*

Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen *en-Nizâmü'l-Hâs li-Ehli'l-İhtisās*, tasavvufî irşad ve ahlâk konularını ele alan bir risaledir. Eserde müridin manevî terbiyesi, zühd, ihlâs, Allah'a yakınlık ve seyr ü sülûk adabı üzerinde durulmuştur. Rifâî'nin sohbet ve öğütlerinden derlenen eser, Rifâî tasavvuf anlayışının yansıtan metinlerden biridir.⁵¹ Eserin tercümesi *Hak Yolcusunun Düsturları* adıyla yayımlanan kitap içindedir.⁵²

7-) *el-Aẖzâb ve'l-evrâd*

Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen hizip ve evrâd literatürü oldukça geniştir. Nitekim *İrşâdü'l-müslimîn* müellifi Fârûsî, Ahmed er-Rifâî'ye ait 662 hizbin mevcut olduğunu belirtmektedir.⁵³ Bunun yanında ulaşılabilen bazı mecmualarda bu hiziplerin yalnızca bir kısmı yer almaktadır. Nitekim incelenen mecmuanın fihristinde yirmi bir hizip ile bir dua metni bulunmaktadır.⁵⁴ Bu durum, Rifâî evrâd literatürünün zenginliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2.3.4. İlmi Kişiliği

Kaynaklar onu alim, muhaddis, Şafii fakihî⁵⁵ ve müfessir bir sûfî bir şahsiyet olarak tanıtmaktadır.⁵⁶ Bu durum, onun çok yönlü bir ilmî kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim uzmanlık alanları incelendiğinde İslâm, iman ve ihsan boyutlarını birlikte ele aldığı görülmektedir. Bu yönüyle Ahmed er-Rifâî; hâfız, muhaddis, fakih, ve mutasavvıf kimliğiyle temayüz etmiş çok yönlü bir âlimdir. Bunun yanında Ahmed er-Rifâî, sahip olduğu ilmî birikimi irşad faaliyetleriyle birleştirerek yaşadığı dönemde geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Özellikle zühd, tevazu ve nefis terbiyesine verdiği önem, onun ilmî kişiliğinin tasavvufî yönünü ön plana çıkarmaktadır.

2.3.5. Eğitim Usulü

Rifâiyye Tarikatı'nın eğitim usulünü bizzat Ahmed er-Rifâî belirlemiş ve bunları şöyle izah etmiştir: “Tarikatım bid’at karışmamış dindir. Tembellik gösterilmeden

⁵⁰ Mustafa Tahralı, “Ahmed er-Rifâî”, *DİA*, 2/129

⁵¹ Ahmed er-Rifâî, *en-Nizâmü'l-Hâs li-Ehli'l-İhtisās*, thk. Muhammed Muhammed Âmir (Kahire: Mektebetü'l-Hüseyn el-İslâmiyye, 1999), 1-54.

⁵² Ahmed er-Rifâî, *en-Nizâmü'l-Hâs li-Ehli'l-İhtisās*, çev. Yaman Arıkan (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 76-80.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. Tahralı, “Ahmed er-Rifâî”, 2/129.

⁵⁴ Ali Hasan Muhammed Câmî' er-Rifâî'î (drl.), *el-Mecmû'u'l-Câmi' fî Aẖzâb ve Evrâdi't-Tarîkati'r-Rifâ'iyye li'l-İmâm Ahmed er-Rifâ'i* (Beyt Câmî', ts.), 1-67.

⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'î'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâr Sâdır, 1971), 1/171.

⁵⁶ Tahralı, “Ahmed Rifâî”, s.128.

yapılan ameldir. Tarikatımızın esas5 beş duyu organını zabt u rabt altına almak ve nefes aldıkça vakte riâyet etmektir. Bâtını kirlerden arındırmak, bütün âzalar ile zikre devam etmektir. Riyâsı olmayan kalp ve şehvetine uymayan nefis sahibi olmaktır. Yolumuz Kitâbullâh ve sünnet-i nebevîdir.”⁵⁷

Rifâiyye’de sâlikin önce şeriâtı bilmesi, emir ve yasakları öğrenmesi ve gereğini yerine getirmesi, sonra fazlarla birlikte çokça nafilâ ibadetlerle çokça meşgul olması istenir. Sülûkün başlangıç şartı ise Hak ile kalp huzuru sağlayıp Hak’tan başkasına iltifat etmemekle gerçekleşebilir.⁵⁸

Buradan hareketle Ahmed er-Rifâî’nin eğitim ve irşad metodunun sünnet-i seniyyeye uygun bir mahiyet arz ettiğı anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklarda nakledilen bir rivayete göre Ahmed er-Rifâî, erkek ve kadın müridlerini aynı zikir meclisinde bulundurmak gibi sünnete aykırı uygulamalarda bulunduğı iddiasıyla Halife Müktefi’ye şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine durumu araştırmakla görevlendirilen memur, yaptığı inceleme neticesinde halifeye, “Eğer bu seyyid ve müridleri sünnet yolu üzere değilse, yeryüzünde sünnet üzere hareket eden hiç kimse kalmamış demektir.” şeklinde kanaatini bildirmiştir. Bu rivayet, Ahmed er-Rifâî’nin irşad faaliyetlerinde sünnete bağlılığıyla temayüz ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁵⁹

Ahmed er-Rifâî’nin Recep ayından itibaren her perşembe günü bir hadis rivayet ettiğı ve ardından bu hadisin tasavvufî açıklamalarını yaptığı nakledilmektedir.⁶⁰ Bu durum, Rifâî’nin sohbetlerinde hadisleri tadrîcî bir yöntemle insanlara aktardığını göstermektedir. Nitekim İslâm dininin tebliğ ve eğitim metodunda da tadrîcilik önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Rifâî’nin yalnızca yaşayışında değil, eğitim ve irşad metodunda da sünnet-i seniyyeye uygun bir yol takip ettiğı anlaşılmaktadır.

2.3.6. Kerametleri

‘Kerâmet’ azizlik, şeref, küp veya desti kapağı, itibar, kerim ve cömertlik gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Peygamberlerden ortaya çıkan olağanüstü olaylara mucîze denirken; benzeri durum velîler için söz konusu olunca, buna da kerâmet denir.⁶¹

Sûfîler kerâmeti genellikle kevnî ve hakikî olmak üzere iki kısımda ele almışlardır. Kevnî kerâmet; havada uçmak, denizde yürümek ve gönülden geçeni bilmek gibi olağanüstü hâlleri ifade ederken, hakikî kerâmet ise ilim, mârifet ve ahlâk alanındaki manevî yetkinlik olarak değerlendirilmiştir. Buna göre müridlerin hâllerini olumlu yönde

⁵⁷ Ahmed er-Rifâî, *el-Mecâlisü’s-Seniyye: Sohbet Meclisleri*, çev. Ali Can Tatlı, 387.

⁵⁸ Mustafa Tahralı, “Rifâiyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/100.

⁵⁹ Tahralı, “AhmedRifâî”, s.127.

⁶⁰ Tahralı, “AhmedRifâî”, s.129

⁶¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 365.

geliştirmek, insanları hikmet ve güzel ahlâkla etkileyerek kötü huyları giderip iyi huylar kazandırmak hakikî kerâmet kapsamında görülmüştür. Bu sebeple sûfiler, ilmî ve manevî kerâmeti esas kabul etmiştir. Bununla birlikte sûfiler, olağanüstü hâllerin bir “mekr-i ilâhî” olabileceği endişesiyle kerâmetin gizli tutulmasını gerekli görmüş ve bu anlayışı “hayz-ı ricâl” kavramıyla ifade etmişlerdir. Onlara göre kadınların hayız hâllerini gizlemeleri gibi ricâlullah da kerâmetlerini gizlemelidir. Ayrıca sûfiler, ilk dönemlerden itibaren kerâmetten ziyade istikamet üzere yaşamaya önem vermiş, gerçek kerâmetin ise şeriata bağlılık ve sünneti yaşamak olduğunu kabul etmişlerdir.⁶²

Bu noktada Ahmed er-Rifâî'nin kerâmet anlayışının klasik sûfilerin kerâmet telakkisiyle büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Rifâî, kerâmeti amaç hâline getirmemiş ve ona müstakil bir değer atfetmemiştir. Bununla birlikte kaynaklarda, kendisine nispet edilen çok sayıda kerâmet rivayeti nakledilmiştir. Ancak bu rivayetlerin fazla oluşu, onun kerâmete özel bir önem verdiği anlamına gelmemektedir. Zira Ahmed er-Rifâî'nin tasavvuf anlayışında asıl olan; sünnete bağlılık, nefsin terbiyesi ve manevî olgunluğa ulaşmaktır.

Rifâî'ye nispet edilen kerâmetler, tarih ve tasavvuf kaynaklarında geniş biçimde yer almaktadır. Özellikle menâkıb ve tabakât türü eserlerde onun kerâmetlerine dair çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetler arasında, İslâm dünyasında yaygın şekilde bilinen ve Ahmed er-Rifâî ile özdeşleşmiş bazı kerâmetler dikkat çekmektedir. Bu kısımda ise söz konusu rivayetler arasından en meşhur olanı ele alınacaktır.

Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen kerâmetler arasında en meşhur olanı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyareti sırasında gerçekleştiği rivayet edilen “el öpme” hadisesidir. Rivayete göre Ahmed er-Rifâî, hicrî 555 yılında hacca gitmiş ve Medine'ye ulaştığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hücresinin karşısında durmuş, salât ve selâm getirmiştir. Daha sonra: “Esselâmü aleyke yâ ceddî” diyerek selâm vermiş, bunun üzerine Hz. Peygamber'den (s.a.v.): “Ve aleyke's-selâm yâ veledî” hitabının işitildiği nakledilmiştir. Ardından Ahmed er-Rifâî'nin vecde geldiği, titrediği, renginin sarardığı ve dizlerinin üzerine çöktüğü aktarılmıştır. Daha sonra ayağa kalkmış, uzun süre ağlamış ve:

“Uzaklık hâlinde iken ruhumu gönderirdim,

O da benim yerime toprağı öperdi.

Bu ise cesetlerin hazır bulunduğu bir devlet /huzur gerçekleşmiştir.

Benim yerime toprağı öperdi, o uzaktayken;

Şimdi elini uzat da dudaklarım ona erişsin.”

⁶² Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 26. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 315.

Beyitlerini okuyarak Hz. Peygamber'den (s.a.v.) elini uzatmasını istemiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) mübarek elini kabrinden çıkarmış, Ahmed er-Rifâî de bu eli öpmüştür. Olayın, Mescid-i Nebevî'de doksan bine yakın kişinin huzurunda gerçekleştiği ve orada bulunan insanların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mübarek eline baktıkları nakledilmektedir. Rivayette ayrıca Şeyh Hayât b. Kays el-Harrânî, Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî, Şeyh Hamîs ve Şeyh Adiyy b. Mûsâfir gibi bazı şahısların da bu hadise sırasında orada bulundukları zikredilmektedir.⁶³

Rivayetin bir başka tarikinde ise Abdülkâdir el-Geylânî'nin, Ahmed er-Rifâî'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) elini öpme kerâmetinin gerçekleştiği mecliste bulunduğunu ifade ettiği nakledilmektedir.⁶⁴ Bunun yanında Adiyy b. Mûsâfir ile hizmetçisi Ali b. Mevhûb'un da Ahmed er-Rifâî'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinin karşısında bazı sözler söylediğini, sözünü tamamlamasının ardından Hz. Peygamber'in (s.a.v.) elinin kendisine uzatıldığını ve Ahmed er-Rifâî'nin bu eli öptüğünü gördüklerini aktardıkları belirtilmektedir. Ayrıca Ali b. Mevhûb, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mübarek elinin kabirden çıktığını gördüğünü, bu elin beyaz, düzgün ve uzun parmaklı olduğunu, parlayan bir şimşegi andırdığını ifade etmektedir.⁶⁵

Söz konusu rivayetin kabul edilmesinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra manevî hayatıyla hay olduğu ve ümmetin durumunun kendisine arz olunduğu anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Sûfî müellifler, peygamberlerin bedenlerinin toprak tarafından çürütülmesinin haram kılındığını bildiren rivayetler⁶⁶ ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Mûsâ'yı kabrinde gördüğünü⁶⁷ ifade eden hadisleri delil olarak kullanmışlardır. Buna bağlı olarak, peygamberler için mucize olarak kabul edilen bazı hâllerin velîler için kerâmet şeklinde ortaya çıkabileceği düşünülmüştür. Bu sebeple bazı müellifler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ahmed er-Rifâî'ye elini uzatmasının mümkün olduğunu savunmuşlardır.

⁶³ Rivayet, Şeyhülislâm Kemâleddîn İmâmü'l-Kâmilîyye'den, onun Şemseddîn el-Cezerî'den, onun Zeyneddîn el-Merâşî'den, onun ismi zikredilmeyen bir muhaddis ve fakih şeyhten, onun babasından, onun İzzeddîn Ahmed el-Fârûnî el-Vâsîfî'den, onun Ebû İshak İbrahim el-Fârûnî'den, onun büyük fakih ve sûfî şeyhlerden birinden, onun da İzzeddîn Ömer Ebû'l-Ferec el-Fârûnî'den rivayet etmesiyle nakledilmiştir. Bk. Celâleddîn es-Süyûtî, *eş-Şerefü'l-Muhtem fî mâ Menallâhu bihî alâ Velîyyihî Seyyidî Ahmed er-Rifâî min Takbîli Yedi'n-Nebî* (Ahmed er-Rifâî'ye Hz. Peygamber'in elini öpme hususunda Allah'ın ihsan ettiği şeref), (Bulak: el-Matbaatü'l-Mîriyye, 1. Basım, 1301), 4-5.

⁶⁴ Rivayet, Şeyh Muhammed el-İlmî'den, onun Ebû'r-Ricâl el-Yûnî el-Ba'lebekkî'den, onun Abdullah el-Battâihî el-Kâdirî'den, onun Ali b. İdrîs el-Ya'kûbî'den, onun da şeyhi Abdülkâdir el-Geylânî'den rivayet etmesiyle nakledilmiştir. es-Süyûtî, *eş-Şerefü'l-Muhtem*, 5.

⁶⁵ Rivayet, imam el-Kavî'den, onun Şeyh Kutbüddîn Nâzîrî'l-Hizâne'den, onun Şeyh Rükneddîn es-Sincârî'den, onun da şeyhi Adiyy b. Mûsâfir ile hizmetçisi Şeyh Ali b. Mevhûb'dan rivayet etmesiyle nakledilmiştir. es-Süyûtî, *eş-Şerefü'l-Muhtem*, 5-6.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût – Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 26/84 (No. 16162). Şuayb el-Arnaût, hadisin peygamberlerin kabir hayatında diri olduklarına işaret ettiğini belirtmektedir.

⁶⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zihni Efendi vd. (İstanbul: Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire, 1334/1916), "Fezâilü's-Sahâbe", 2375.

2.4. Hâletü Ehl'il Hakikati Maallah Adlı Esere Genel Bakış

Çalışmada Ahmed er-Rifâî'ye ait hadis eseri ele alınmıştır. Araştırma kapsamında Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'na ait 02354 numaralı nüsha ile eserin tahkikli neşrini gerçekleştiren Mektebetü Dârü'd-Dekkâk, Dârü's-Sadr ve Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınevlerine ait baskılar incelenmiştir. Tahkik konusunda ise daha güncel, harekeli ve okunaklı olması sebebiyle Mektebetü Dârü'd-Dekkâk neşri esas alınmıştır. Ayrıca eserin tercümesini yayımlayan Altınoluk ve Kurtuba yayınlarından da faydalanılmıştır. Söz konusu nüshalar ve neşirlerden hareketle çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bölümde ise elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlar ele alınmıştır.

İncelenen eser, Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen *Erba'üne Hadîsen* adlı kırk hadis metninin tasavvufî şerhini ihtiva etmektedir. Eserde yer alan hadislerin, Ahmed er-Rifâî'ye ait isnadlarla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan bir silsile üzerinden nakledildiği görülmektedir. Rivayetlere göre Rifâî, recep ayından itibaren her perşembe günü sohbet meclisleri düzenlemiş ve bu meclislerde hadisleri tasavvufî açıdan açıklamıştır. Daha sonra bu sohbetlerde yapılan açıklamalar, müridlerinden Ebû Şücâ' b. Menhec tarafından kayda geçirilmiş ve derlenerek eser hâline getirilmiştir. Eser, Türkçe'ye *Onların Âlemi* adıyla çeşitli mütercimler tarafından tercüme edilmiştir. Bu çalışmada ise Altınoluk Yayınları tarafından yayımlanan, Meral Şentürk ve Hatice Şekerci'nin tercümesini yaptığı nüshadan faydalanılmış,⁶⁸ ayrıca Abdülkadir Akçiçek'in tercümesinden de kısmen istifade edilmiştir.⁶⁹

Hâletü ehli'l-hakika Ma'allah incelendiğinde, Rifâî'nin yaşadığı dönemde senedleriyle hadis rivâyet etme usûlünün büyük ölçüde terk edilerek icâzet yoluyla kitap rivâyeti anlayışının yaygınlaştığı görülmektedir. Buna rağmen müellifin hadisleri kendisine kadar ulaşan isnadlarla nakletmesi dikkat çekici bir husus olarak değerlendirilmektedir. Bu durum sayesinde eserde yer alan rivâyetlerin isnadları kısmen incelenmiş, tahric çalışmaları sırasında müşterek râvîlerin tespiti mümkün hâle gelmiştir. Ayrıca isnad zincirlerinde yer alan râvîlerin kimler olduğu ve bu râvîlerin hadislerini kimlerden naklettikleri hususunda da bilgi edinilmiştir.

Öte yandan eserde yer alan hadis metinlerinin incelenmesi, Ahmed er-Rifâî'nin faydalandığı kaynaklar ile hadis anlayışı hakkında değerlendirme yapılmasına imkân sağlamaktadır. Bunların yanı sıra eserde senedsiz olarak nakledilen çok sayıda merfû,

⁶⁸ Ahmed er-Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakîkati Me'allâh: Onların Âlemi*, çev. Meral Şentürk - Hatice Şekerci (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2011), 9-248.

⁶⁹ Ahmed er-Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakîkati Me'allâh: Onların Âlemi*, çev. Abdülkadir Akçiçek (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2018), 51-369.

mevkuf ve maktû rivayet de bulunmaktadır. Söz konusu rivâyetler, çalışmada çeşitli yönleriyle ele alınarak incelenmiştir.

Eserin incelenmesi gereken önemli yönlerinden biri de Rifâî'nin hadis şerhinde takip ettiği metottur. Bir tarikat şeyhi olan Rifâî'nin, müridlerinin eğitimi amacıyla belirli vakitlerde sohbet meclisleri düzenlediği görülmektedir. Bu sohbetlerde yalnızca tek bir ilim dalına bağlı kalmayıp fıkıh, hadis, tasavvuf ve itikad gibi farklı alanlarla ilgili meselelere yer vermesi dikkat çekmektedir. Bunun temel sebebinin ise İslâm dininin temel esaslarını oluşturan İslâm, îman ve ihlâs kavramlarını birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Rifâî'nin tasavvufî sohbetlerinde fıkıh, hadis ve itikad ilimlerine birlikte yer verdiği söylenebilir.

Eserle ilgili dikkat çeken bir diğer husus, eserin neden erba'ûn türünde kaleme alındığı meselesidir. Bunun en önemli sebebinin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kırk hadis rivayet etmeyi teşvik eden rivayetlerinin İslâm ilim geleneğinde meydana getirdiği tesir olduğu düşünülmektedir. Ayrıca erba'ûn türünün ortaya çıkışına etki eden diğer sebepler, çalışmanın ilgili bölümünde ele alındığından burada tekrar edilmemiştir.

Eserde üzerinde durulması gereken bir başka mesele ise Rifâî'nin hadis sohbetlerini recep ayından itibaren her perşembe günü gerçekleştirmeyi tercih etmesidir. Bunun, üç ayların başlangıcı olan recep ayının manevî atmosferinden ve cuma gecesinin faziletinden istifade etme düşüncesiyle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir.

Ahmed er-Rifâî'nin hadisleri açıklarken takip ettiği yöntem de eserin önemli özelliklerinden biridir. Müellifin, sohbet meclislerine katılan kişilerin ilmî seviyelerini dikkate aldığı ve hadisleri açıklarken kıssalar, örnekler ve sade izahlar kullandığı görülmektedir. Böylece toplumun farklı kesimlerinden insanların hadisleri daha kolay anlaması hedeflenmiştir. Bunun yanında yalnızca teorik bilgi aktarımıyla yetinilmeyip, hadislerin gündelik hayatta uygulanması gerektiği de vurgulanmıştır. Bu yaklaşımın neticesinde ise Kur'an ve sünnete bağlı bir toplum anlayışının inşa edilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

3. İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde, Ahmed er-Rifâî'nin eserinde yer alan hadislerin tahrîc ve tahlili yapılacaktır. Tahrîc aşamasında öncelikle rivayetler sened ve metinleriyle birlikte nakledilecektir. Devamında rivayetin sened ve metin bakımından en yakın bulunduğu kaynak tespit edilip ardından temel hadis kaynaklarındaki yerine işaret edilecektir. Rivayetlerin senedlerinde yer alan râvilerin sahâbî, tâbî veya daha sonraki tabakalardan hangisine mensup olduğu belirtilecektir. Buna bağlı olarak rivayetlerin nispet bakımından merfû, mevkûf, maktû veya kudsî hadis türlerinden hangisine girdiği tespit edilecektir. Metinlerin muhtevası incelenerek kavli, fiilî veya takrîrî hadis türlerinden hangisine girdiği belirtilecektir. Senedlerde yazım hatası veya isim farklılığı bulunması hâlinde bunlara da işaret edilecektir.

Tahlil aşamasında ise rivayetlerin kısa bir açıklaması yapılacak, anlaşılması güç olan kelime ve ifadeler izah edilecektir. Ayrıca rivayetler temel hadis kaynaklarındaki benzer rivayetlerle karşılaştırılacaktır.

3.1. HADİSİ ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ ...

حَدَّثَنَا الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْمُقْرِي الْقَاضِي الثَّقَةُ، عَلِيُّ أَبُو الْفَضْلِ الْوَاسِطِيُّ بِمَدْرَسَتِهِ فِي وَاسِطٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْمُهَذَّبِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْقُطَيْبِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَرْثِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمَطْلَبِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يَقُولُ: ⁷⁰
«ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ مَنْ رَضِيَ بِاللَّهِ رَبًّا، وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نَبِيًّا» ⁷¹

Abbâs b. Abdülmuttalib'ten rivayet edildiğine göre Ras “Rab olarak Allah’ı, din olarak İslam’ı peygamber olarak da Hz. Muhammed (s.a.v.)’i kabul edip razı olan, imanın tadını aldı.”

Tahrîc ve Tahlili

Bu hadis, Tirmizî'nin *Sünen*'i⁷² ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i başta olmak üzere sahih hadis kaynaklarında yer almaktadır. Rivayet, Resûlullah'a (s.a.v.) kavli olarak nispet edilmesi sebebiyle merfû hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca hadisin *Sahîh-i Müslim* 'de yer alan başka bir varyantında, Rifâî'nin naklettiği metindeki “وَبِمُحَمَّدٍ

⁷⁰ Ahmed er-Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakîka Ma'allah*, thk. Ahmed Remze binHamûdCuhâ, (Dımaşk:MektebetüDari'd-Dekkak, 2021), 53.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/299 (No. 1779).

⁷² Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr* (Sünenü't-Tirmizî), thk. Şu'ayb el-Arnaût ve diğerleri (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “İmân”, 10 (No. 2810).

”نَبِيًّا” lafzı yerine ”وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا” ifadesi yer almaktadır.⁷³ Bu durum hadis usûlünde ihtilâfî’l-lafza örnek teşkil etmektedir.

Rifâî’nin naklettiği hadisin sened ve metin açısından en yakın kaynağı Mâlik b. Enes’in *el-Muvaṭṭa*’dır. Söz konusu rivayet, metin itibarıyla *el-Muvaṭṭa*’ta yer alan hadisle örtüşmekte; sened bakımından ise dikkate değer benzerlikler taşımaktadır. Mâlik’in bu hadisi naklederken kullandığı sened aşağıda zikredilmiş olup, yapılan karşılaştırma neticesinde rivayetler arasındaki müşterek râvinin Kuteybe b. Sa’îd olduğu anlaşılmaktadır.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ:

Abbas b. Abdülmuttalib’ten (r.a.) rivayet edilen bu hadis, imanın yalnızca dil ile ıkrar ve zihinsel tasdikten ibaret olmadığını, kalpte rıza ve teslimiyet hâline dönüşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Hadiste geçen “imanın tadını tatmak” ifadesi, imanın kemâline ve kalpte yerleşmesine işaret etmektedir. Bu rivayet, Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından imanın amel ve kalp boyutunu birlikte ele alan temel delillerden biri olarak değerlendirilmiş; özellikle rıza kavramının imanın olgunlaşmasındaki belirleyici rolünü vurgulamıştır.

Rifâî, bu hadisin şerhinde dört ayrı rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin tahrîc ve tahlili aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وفي الخبر: «إن الله تعالى خلق الخلق في ظلمة ، ثم ألقى عليهم شيئاً من نوره ، فمن أصابه من ذلك النور اهتدى ، ومن أخطأ ضلَّ و غوى»⁷⁴

Haberde şöyle rivayet edilmiştir: “Şüphesiz Allah Teâlâ mahlûkatı karanlıkta yarattı; sonra onlara nurundan bir şey serpti. O nurdan pay alan hidayete erdi, ondan nasibi olmayan ise sapıp azdı.”

Tahrîc ve Tahlili

Bu rivayet, *et-Tenvîr şerhu’l-Câmi’i ş-şagîr* adlı eserde yer almakta olup doğrudan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi sebebiyle merfû‘ hadis kapsamında değerlendirilir. Bununla birlikte söz konusu eser, temel hadis kaynaklarından olmayıp şerh mahiyetinde yardımcı bir kaynak niteliği taşımaktadır. Rivayetin benzer lafızlarla *Sünen-i Tirmizî*⁷⁵ ve İbn Ebî Âsım’ın *es-Sünne*’si⁷⁶ gibi hadis kaynaklarında da yer aldığı

⁷³ Müslim, *el-Câmi’u ş-şahîh*, “İmân”, 34.

⁷⁴ Muhammed b. İsmâil es-Şan’ânî, *et-Tenvîr şerhu’l-Câmi’i ş-şagîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrâhîm (Riyad: Mektebetü Dâri’s-Selâm, 1433/2011), 3/302 (No. 1727).

⁷⁵ et-Tirmizî, “İmân”, 18 (No. 2833).

⁷⁶ Ebû Bekr b. Ebî Âsım, *es-Sünne*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1400/1980), 1/107 (No. 242).

görülmektedir. Ayrıca “وفي الخبر” şeklinde temrîz sîgasıyla aktarılan bu rivayet, muhtevası itibarıyla hadis usûlü açısından kavîlî hadis türüne girmektedir.

Hadiste geçen ilâhî nur, Allah’ın lütfuyla kalbe yerleşen ve kulun bütün fiil, söz ve iradesini kuşatan bir hidayeti ifade etmektedir. Bu nurdan mahrum kalanların ise hidayete erişemediği, dolayısıyla dalâlet içinde kaldıkları vurgulanmaktadır.

Bununla birlikte, söz konusu hadisin cebrî bir anlayışla yorumlanması isabetli görünmemektedir. Zira İsrâ sûresi 13. âyetinde insanın sorumluluğunun kendi fiillerine bağlandığı açıkça ifade edilmektedir. Bu çerçevede hadisin, insanın irade ve sorumluluğunu vurgulayan Kur’ânî ilke göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İkinci Rivayet

وَرُوي في الخبر: «لَوْ عَرَفْتُمُ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّ مَعْرِفَتِهِ لَعَلَّمْتُ الْعِلْمَ الَّذِي لَيْسَ بَعْدَهُ جَهْلٌ، وَلَزَلَتِ الْجِبَالُ

بِدَعَائِكُمْ»⁷⁷

Haberde şöyle rivayet edilmiştir: “Eğer Allah Teâlâ’yı hakkıyla tanımış olsaydınız, ardından cehaletin bulunmadığı gerçek ilmi elde ederdim ve duanızla dağlar yerinden oynardı.”

Tahrir ve Tahlili

Bu rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, Ebû Nu’aym el-İsfahânî’nin *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* adlı eserinde yer almaktadır. Ayrıca klasik hadis kaynakları arasında sayılmayan *el-Firdevs bi-me’sûri’l-hişâb* (ed-Deylemî)⁷⁸ ve *Câmi’u’l-ahâdis* (Celâleddîn es-Süyûtî)⁷⁹ gibi eserlerde de benzer muhtevada rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca “رُوي في الخبر” şeklinde temrîz sigasıyla aktarılan bu rivayet, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) lafzen açık bir nispet içermemekle birlikte, muhtevası göz önüne alındığında hadis usûlü açısından merfû’ bi’l-hükm kapsamında değerlendirilebilir.

Bu rivayet, marifetullahın insan üzerindeki dönüştürücü etkisini vurgulayan hikemî bir anlatı niteliğindedir. Allah’ı hakkıyla tanımanın, kişiyi cehaletten arındıran bir idrak düzeyine ulaştıracağı ve duanın manevî gücünü ortaya çıkaracağı ifade edilmektedir. Rivayet, bu yönüyle insanın çaba, dua ve marifetle manevî kemale yönelmesini teşvik eden ahlâkî-tasavvufî bir çerçeveye sunmaktadır.

Üçüncü Rivayet

وقال الإمام جعفر الصادق عليه الرضوان والسلام: «لا يعرف الله حق معرفته من التفت منه إلى غيره»⁸⁰

⁷⁷ Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (Kahire: Matba’atü’s-Sa’âde, 1394/1974), 8/156.

⁷⁸ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *el-Firdavs bi-me’sûri’l-hişâb*, thk. Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406/1986), 3/370 (No. 5123).

⁷⁹ Celâleddîn es-Süyûtî, *Câmi’u’l-ahâdis*, thk. Abbâs Zekî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414/1994), 18/130 (No. 19042).

⁸⁰ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

Cafer-i Sâdık şöyle demiştir: “Allah’ı, O’ndan başkasına yönelen kimse hakkıyla tanımış olmaz.”

Tahric ve Tahlili

Bu söz, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Tâbiînden olan İmam Ebû Abdullah Ca‘fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib’e (83/702–148/765) nispet edilmektedir.⁸¹ Bu nispet sebebiyle maktû ‘hadis kapsamında değerlendirilebilirse de, isnadının bulunmaması kesin bir hükme imkân vermemektedir.

Rivayet, marifetullahın kalbî bir yöneliş olduğunu vurgular. Allah’ı hakkıyla tanıma (ma‘rifet), sadece bilgiyle değil, kalbin O’ndan başkasına bağlanmamasıyla gerçekleşir. Kalbin dünya, nefis veya mahlûkata yönelmesi, tevhid bilincini zedeler ve marifeti eksik bırakır. Dolayısıyla bu ifade, ihlâs, tevhid ve kalbin tasfiyesi arasındaki güçlü ilişkiye işaret eder.

Dördüncü Rivayet

وَسُئِلَ مُحَمَّدُ بْنُ وَاسِعٍ «هَلْ عَرَفْتَ رَبَّكَ؟ فَسَكَتَ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَ: مَنْ عَرَفَ اللَّهَ تَعَالَى قَلَّ كَلَامُهُ، وَدَامَ تَحْيَرُهُ، وَفَنِيَ عَنْ صُورِ الْأَعْمَالِ، وَتَحَيَّرَ مَعَ الْإِتِّصَالِ، مُتَقَرِّبًا فِي جَمِيعِ الْأَحْوَالِ، مُنْقَطِعًا عَنِ الْحَالِ إِلَى وَلِيِّ الْحَالِ؛ فَإِنَّ الْأُمُورَ بِحَقَائِقِهَا لَا بِالْحَسَنِ وَصُورِهَا»⁸²

Muhammed b. Vâsi’e “Rabbini tanıdın mı?” diye soruldu. Bir süre sustu, sonra şöyle dedi: “Allah Teâlâ’yı tanıyan kimsenin sözü azalır, hayreti devam eder, amelerin suretlerinden fânî olur. Bağlanma hâli içinde hayrete düşer; her hâlinde Allah’a yaklaşır, hâlden Hâlin Velîsi’ne yönelir. Çünkü işler, duyuya ve suretlerine göre değil, hakikatlerine göre değerlendirilir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir. Muhammed b. Vâsi‘ b. Câbir b. el-Ahnas b. Âbid b. Hârice b. Ziyâd b. Şems, hicrî 120 (milâdî 738/739) yılında vefat etmiştir.⁸³ Tâbiî nesline mensup olması sebebiyle, incelemiş olduğumuz bu rivayet hadis usûlünde maktû‘ hadis kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Bu söz, marifetullahın sözden ziyade kalbî hâl ve idrak ile gerçekleştiğini vurgular. Allah’ı tanıma arttıkça insanın konuşması azalır, hayreti derinleşir ve amelin dış görünüşüne bağlılık zayıflar. Böylece kul, şekilden hakikate yönelerek her hâlinde Allah’a yakınlaşmayı hedefler.

⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü l-a‘yân*, 1/327.

⁸² Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

⁸³ İbn Hacer el-‘Askalânî, *Takrîbü t-Tehzîb*, thk. Muhammed ‘Avvâme (Şam: Dâru’r-Reşid, 1406/1986), 511 (md. 6328).

3.2. Hadisi الكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ ...

أخبرنا شيخنا الإمام المقرئ القاضي أبو الفضل عليّ الواسطيّ بمدرسته بواسط، قال: أنبأنا الشريف النقيب أبو الفوارس طراد بن محمد بن عليّ الرّينبي، قراءةً عليه ونحن نسمع، قال: أنبأنا أبو الحسين عليّ بن محمد، قال: أنبأنا أبو عليّ الحسين بن صفوان، قال: أنبأنا أبو بكر عبد الله بن محمد بن أبي الدنيا، قال: أنبأنا الهيثم بن خارجة، قال: أنبأنا بقيّة بن الوليد، عن أبي بكر بن أبي مريم، قال: حدّثني ضمرة بن حبيب، عن أبي يعلى شدّاد بن أوس، قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):⁸⁴

«الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ»⁸⁵

“Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularına uyup bir de Allah’tan (bağışlanma) umandır.”

İbn Ebî’l-Dünyâ’nın *Muḥâsebetü’l-nefs* adlı eserinde geçen rivayetin isnadında, râvi ismine ilişkin bir tashîf tespit edilmiştir. Rivayette râvinin adı “Humra b. Ḥabîb (خُمْرَةُ بْنُ حَبِيبٍ)” şeklinde kaydedilmiştir. Ancak hadis ve ricâl literatürüyle yapılan karşılaştırma, bu kaydın tashîf sonucu ortaya çıktığını göstermektedir. Zira kaynaklarda bu isimle bilinen müstakil bir râviye rastlanmazken, doğru okumanın Ḍamra b. Ḥabîb (ضَمْرَةُ بْنُ حَبِيبٍ) olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ḍamra b. Ḥabîb, Şam bölgesinde yaşamış tâbiî bir râvidir.⁸⁶ Bu sebeple söz konusu rivayet, isnad ve râvi değerlendirmesinde Ḍamra b. Ḥabîb esas alınarak ele alınmalıdır.

Muḥâsebetü’l-nefs adlı eserde yer alan isnad zinciri şu şekildedir:

حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ خَارِجَةَ، ثَنَا بَقِيَّةُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنِي خُمْرَةُ بْنُ حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي يَعْلَى شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وسلم)⁸⁷

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, Nispet bakımından merfû‘ hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir. Bununla birlikte hadis, temel hadis kaynaklarında sened bakımından birebir örtüşmemekle, metin bakımından genel bir uyum arz etmektedir. Nitekim hadisin metniyle tam örtüşen rivayetler, Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i⁸⁸ ile Tirmizî’nin *Sünen*’inde⁸⁹ yer almaktadır. Buna karşılık İbn Mâce’nin *Sünen*’inde⁹⁰ hadisin son kısmı, İbn Ebî’l-Dünyâ’daki lafız olan «وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ» yerine «ثُمَّ تَمَنَّى عَلَى اللَّهِ» şeklinde aktarılmış olup, bu farklılık hadis usûlü açısından ihtilâfî’l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir.

⁸⁴ Rifâi, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma‘allah*, 60.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/350 (No. 17123).

⁸⁶ İsmâ’il b. Muhammed b. el-Faḍl el-İsfahânî, *Siyeru’s-selefi’s-sâlihîn*, thk. Kerem b. Hilmi b. Fu’âd (Riyad: Dâru’r-Râye li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1436/2015), 3/826 (No. 826).

⁸⁷ İbn Ebî’l-Dünyâ, *Muḥâsebetü’l-nefs*, thk. Ebû Hureyre Muştafâ b. ‘Alî b. ‘Avḍ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1406/1986), 19 (md. 1).

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/350 (No. 17123).

⁸⁹ et-Tirmizî, “Sıfâtü’l-Kıyâme ve’r-Rekâik”, 20 (No. 2627).

⁹⁰ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu‘ayb el-Arnaût – Âdil Muşşid (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430/2009), “Zühed”, 31 (No. 4260).

Hadiste insanın değeri, bilgi ile amel arasındaki ilişki üzerinden belirlenmektedir. Akıllı kimse, nefsinı hesaba çeken ve ahiret için amel eden kişi olarak tanımlanmıştır. Âciz kimse ise nefsinı hevâsına tâbi kılan ve buna rağmen Allah'tan temennide bulunan kişi olarak nitelendirilmektedir. Bu ayırım, sorumluluğun yalnızca bilgi sahibi olmakla değil, bilginin amele dönüştürülmesiyle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Rifâî'nin söz konusu hadise dair açıklamasında yer verdiği "Bu hadîs-i şerîfin sırrı ile amel etmek, mârifetin ta kendisidir"⁹¹ ifadesi de marifetin teorik bilgiyle sınırlı olmayıp, bilginin amel yoluyla hayata geçirilmesiyle tahakkuk ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda kulun görevi, kendisine ulaşan bilgiyi idrak ederek buna uygun şekilde amel etmektir; hidayet ve başarı ise Allah Teâlâ'nın lütfuyla gerçekleşmektedir. Bu yönüyle hadis, nefsin muhasebesini ve ahiret bilinciyle yaşamayı esas almakta, amel olmaksızın yapılan temennilerin sahih bir din anlayışıyla bağdaşmadığını vurgulamaktadır.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وقال محمد بن واسع: حَقُّ لِمَنْ أَعَزَّهُ اللهُ بِمَعْرِفَتِهِ أَنْ لَا يُذِلَّ نَفْسَهُ لِغَيْرِهِ، وَحَقُّ لِمَنْ وَالَاهُ اللهُ بَوْلَايَتِهِ أَنْ يَقُومَ بِحَقِّهِ، وَحَقُّ لِمَنْ أَكْرَمَهُ اللهُ بِصَحْبَتِهِ أَنْ لَا يَمِيلَ إِلَى غَيْرِهِ، وَلَا يَعْمَلُ بِهَوَى نَفْسِهِ⁹²

Muhammed b. Vâsi' şöyle demiştir: "Allah'ın kendisini O'nu bilmekle (ma'rifetle) aziz kıldığı kimsenin, başkasına karşı nefsinı zelil kılmaması gerekir. Allah'ın kendisini velâyetiyle dost edindiği kimsenin, O'nun hakkını yerine getirmesi gerekir. Allah'ın kendisini kendi sohbetiyle (yakınlığıyla) ikramlandığı kimsenin de, başkasına meyletmemesi ve nefsinin hevasına göre amel etmemesi gerekir."

Tahric ve Tahlili

Basralı olan Muhammed b. Vâsi', zühd ve takvâsıyla tanınan önemli tâbiîn âlimlerinden biridir. Doğum tarihi kaynaklarda zikredilmemekle birlikte, vefat tarihi hakkında ihtilaf bulunmakta; bazı kaynaklarda 123/741, evladından nakledilen bir rivayette ise 127/745 yılı verilmektedir.⁹³ Hadis usûlü açısından, kendisine nispet edilen bu rivayet, kavli bir ifade olup maktû' hadis kapsamında değerlendirilir.

Bu ifade, kulun Allah ile kurduğu ilişkinin marifet, velâyet ve sohbet mertebeleri üzerinden ahlâkî ve davranışsal sorumluluklar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Metinde, ilahî marifetle aziz kılınan kimsenin başkasına karşı zillate düşmemesi, ilahî

⁹¹ er-Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakîka ma'a'llâh*, 60.

⁹² Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

⁹³ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 6/119 (md. 33).

velâyetle mazhar olanın Allah'ın hukukunu gözetmesi ve ilahî sohbe erişenin yönelişini yalnızca Allah'a tahsis etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

3.3. Hadisi İslâmı Elanî... 3.3.

أخبرنا العبدُ الصَّالحُ النَّقَّعةُ، الشَّيْخُ أَبُو مُحَمَّدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، بْنِ الْحُسَيْنِ، بْنِ أَحْمَدَ بْنِ جَعْفَرِ الْأَمَدِيِّ الْوَاسِطِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، بْنِ عَلِيٍّ، بْنِ كَاتِبِ الْوَقْفِ بِوَاسِطٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الرَّوَاسِيُّ إِمْلَاءً بِجَامِعٍ وَاسِطٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ تَمِيمٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْإِمَامِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَلِيُّ بْنُ حَرْبٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ الْحَبَابِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَلِيُّ بْنُ مَسْعُودَةَ الْبَاهِلِيِّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا قَتَادَةُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):⁹⁴

«الْإِسْلَامُ عِلَانِيَّةٌ، وَالْإِيمَانُ فِي الْقَلْبِ، وَالتَّقْوَى هَاهُنَا»، يَقُولُهَا ثَلَاثًا، وَيُشِيرُ بِيَدِهِ إِلَى صَدْرِهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)⁹⁵

“İslam, aşikârdır. İman ise kalptedir. Takva ise, buradadır.” Efendimiz bu sözü üç defa söylemiş, “Takva buradadır” derken, eliyle göğsünü işaret etmiştir.

Tahric ve Tahlili

Rivayetin lafzı birebir tespit edilememiştir. Buna karşılık Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde, lafızların mahiyeti korunmakla birlikte kelime dizilişi ve ifade tertibinin farklılaştığı bir rivayet yer almaktadır. Buna rağmen muhteva aynıdır. Bu durum, hadis usûlü açısından ihtilâfî'l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir.

Söz konusu rivayet, fiilî bir unsur (göğse işaret) içermekle birlikte, hüküm ve anlamı sözlü ifadeyle belirginleştirdiğinden hadis usûlü açısından kavli hadis olarak değerlendirilir. Nispet bakımından: Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnat edildiği için merfû' hadis kapsamında değerlendirilir. Yapılan sened karşılaştırması sonucunda, her iki rivayet zincirinde müşterek râvinin Ali b. Mas'ada (علي بن مسعدة) olduğu tespit edilmiştir.

Kalpde yerleşip imanı kuvvetlendiren takvâ, mârifetin ruhu ve özüdür. Hadiste İslâm'ın zâhirî, imanın ve takvânın ise kalbî boyutu vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) göğsüne işaret ederek sözü üç kez tekrar etmesi, takvânın yerinin kalp olduğunu pekiştirmektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وقال (صلى الله عليه وسلم): «مَنْ أَسْرَّ سَرِيرَةً أَلْبَسَهُ اللَّهُ رِدَاءَهَا، إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ، وَإِنْ شَرًّا فَشَرٌّ»

⁹⁴ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakîka Ma'allah*, 63.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/374 (No: 12381).

“Kim gizli bir hâl (niyet ve amel) beslerse, Allah onu o hâlin örtüsüyle kuşatır; eğer hayır ise hayırla, şer ise şerle.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet edilen bu hadisin lafzen birebir metni tespit edilememiştir. Ayrıca temel hadis kaynaklarında benzer bir metinle yer aldığına dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Buna karşılık rivayetin, Ebû Dâvûd’un *ez-Zühd*’ü⁹⁶ ile Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*⁹⁷ ve *el-Mu‘cemü’l-Evsat*⁹⁸ adlı eserlerinde farklı lafızlarla yer aldığı görülmektedir. Bu kaynaklarda aktarılan rivayetlerde, hadisin manası korunmakla birlikte kelime dizilişi ve ifade tertibinin farklılaştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu farklılıklar, hadis usûlü açısından lafız ihtilâfı ve rivâyet bi’l-ma‘nâ kapsamında değerlendirilmektedir.

Rivayet, “وقال” ifadesiyle Hz. Peygamber’e (s.a.v.) kavlen açık bir nispet içerdiğinden, içerdiğinden, merfû‘ hadis kapsamında değerlendirilir.

Rivayet, kulun kalbinde gizlediği niyet ve hâlin zamanla davranışlarına ve şahsiyetine yansıdığını ifade etmektedir. Buna göre insanın değeri ve akıbeti, iç yönelişinin hayır veya şer oluşuna bağlıdır.

Hadisi ذو الوجهين في الدنيا ... 1.4.

أخبرنا شيخنا الوليُّ التَّقِيُّ الثَّقَةُ المُرِّي القاضي أبو الفضل عليُّ الواسطيُّ القرشيُّ بمدرسته في واسط، قال: أنبأنا أبو عليِّ الحسنُ بنُ أحمد بن الحسن الحداد، قال: أنبأنا عليُّ أبو طاهر الحسن ابن الوزير أبي القاسم عليِّ بن صدقة بن عليِّ، قال: أنبأنا أبو المطهر سعد بن عبد الله الأصبهانيُّ، قال: أنبأنا أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد الحافظ، قال: أنبأنا أبو محمد عبد الله بن جعفر بن فارس، قال: أنبأنا أبو مسعود أحمد بن الفرات، قال: أنبأنا أبو داود الحفريُّ [قال: أنبأنا شريك]، قال: أنبأنا ابنُ الربيع عن نعيم بن حنظلة، عن عمار بن ياسر، قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):⁹⁹

«ذو الوجهين في الدنيا، ذو لسانين في النار»¹⁰⁰

“Dünyada ikiyüzlü olan kişi, cehennemde iki dillidir.”

Rifâî’ye nispet edilen bu eserin senedi, üç farklı yayınevinin neşri üzerinden incelenmiş ve yapılan karşılıklı mukayeseler neticesinde isnad zincirinde nüsha farklılıkları tespit edilmiştir. Mektebetü Dârü’l-Dekkâk ve Dârü’s-Sadr tarafından yayımlanan baskılarda isnadda “أبو داود الحفري” adlı râvinin zikredildiği görülürken,

⁹⁶ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *ez-Zühd*, thk. Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed – Ebû Bilâl Gıyâs b. Abbâs b. Gıyâs (Kahire: Dârü’l-Meşrik li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1414/1993), 112 (No:100).

⁹⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 2/171 (No. 1702).

⁹⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, thk. Ebû Mu‘âz Târik b. ‘Avdullâh b. Muḥammed – Ebû’l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kahire: Dârü’l-Haremeyn, 1415/1995), 8/43 (No. 7906).

⁹⁹ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma‘allah*, 67.

¹⁰⁰ Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Tesmiyyetü mâ ravâhu’l-Faḍl b. Dukeyn li- Ebû Nu‘aym el-İsfahânî*, nşr. Abdullâh b. Yûsuf el-Cuday (Medine: Maṭâbi‘u’r-Reşîd, 1409/1989), 26 (No:8716).

Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye neşrinde aynı yerde “أبو داود الحفري” isminin yer aldığı tespit edilmiştir. Yapılan ricâl¹⁰¹ araştırmaları sonucunda, “أنبأنا أبو داود الحضري” şeklinde geçen kaydın, hadis ricâl literatüründe bu isimle tanınan bir râvinin bulunmaması ve sahih isnadlarda yerleşik kullanımın “أبو داود الحفري” şeklinde gelmesi sebebiyle tashîf olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Tahric ve Tahlili

Bu hadisin lafzen birebir metni, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak yapılan karşılaştırmalar sonucunda, rivayetin mana bakımından, Ebû Nu'aym el-İsfahânî'ye ait *Tesmiyetü mâ ravâhu'l-Faḍl b. Dukeyn* adlı eserde yer alan rivayetle birebir örtüştüğü görülmektedir. Senet bakımından ise söz konusu eserde isnad zincirinin en alt tabakada 'Abdullâh b. Ca'fer adlı râvide sona erdiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Ahmed er-Rifâ'î tarafından nakledilen senedde, bu râviden sonra isnadın alt tabakalara doğru devam ettiği tespit edilmektedir. Bu mukayese neticesinde, rivayetler arasındaki müşterek râvinin 'Abdullâh b. Ca'fer olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bunun yanında, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Muşannef*¹⁰² ile Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde¹⁰³ yer alan rivayetler üzerinde yapılan sened ve metin incelemeleri, lafızlarda kısmi farklılıklar bulunmasına rağmen anlam bütünlüğünün korunduğunu ortaya koymaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin *el-Muşannef* inde nakledilen senedde müşterek râvinin Nu'aym b. Hanzala, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* inde ise Şerîk olduğu tespit edilmiştir. Her iki eserde yer alan rivayet şu lafızla nakledilmiştir:

«مَنْ كَانَ لَهُ وَجْهَانِ فِي الدُّنْيَا كَانَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِسَانَانِ مِنْ نَارٍ»

Bu rivayette, dünyada ikiye bölünmüş davranış sergileyen kimsenin, kıyamet gününde ateşten iki dile sahip olacağı ifade edilerek, ikiye bölünmüşlüğü uhrevî sonuçlarına dikkat çekilmektedir.

Bu çerçevede söz konusu rivayetler arasında herhangi bir teâruz bulunmamaktadır. Aksine, lafzen farklı olmakla birlikte manen aynı muhtevayı yansıtan muhtasar varyantlar oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu farklılık, hadis usûlü açısından ihtilâfî'l-lafz ve rivâyet bi'l-ma'nâ kapsamında değerlendirilmekte olup, rivayetlerin birbirini teyit ettiği kabul edilmektedir.

Son olarak, metinde Resûlullah'a (s.a.v.) kavî olarak açık bir nispet bulunduğundan, rivayet hadis usûlü bakımından merfû hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

¹⁰¹ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl* 21/360 (md. 4241).

¹⁰² İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, nşr. Nâsır b. 'Abdîl'azîz Ebû Hâbib eş-Şerî (Riyad: Dâru Kunûzi İşbilyâ li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015), 14/172, (No: 27107).

¹⁰³ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Edeb”, 39 (No. 4783).

Bu rivayet, ikiyüzlülüğün sadece ahlâkî bir zaaf olmadığını gösterir. Bu tutumun âhirette ağır bir sorumluluk ve cezaya yol açabileceği vurgulanır. Dünyada insanlara göre değişen söylemin, âhirette iki dilli olma şeklinde bir karşılıkla ifade edildiği belirtilir. Böylece söz ve davranışta samimiyet ve tutarlılığın iman gereği olduğu ortaya konur.

Rifâî, söz konusu hadisin şerhinde dört farklı rivayet zikretmiştir. Bu rivayetlerin tahrîc ve değerlendirilmesi aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وقال شيخ الطائفة الإمام الحسن البصري: أهل المعرفة في الدنيا على ثلاث منازل:

- 1- رجلٌ لقي العبادة فعانقها وخلط بها لحمه ودمه، وفزع إليها قلبه، وعلم أنَّ الله تعالى رازقه وكافيه، فوثق بوعده، فلم يشغل نفسه بشيءٍ من أمور الدنيا، جعل السماء سقفه، والأرض بساطه، ولا يبالي على يسرٍ أصبح أم على عسرٍ أمسى؛ يعبد الله تعالى حتى يأتيه اليقين، فهذا الضرب في الدنيا أعزُّ من الكبريت الأحمر.
- 2- ورجلٌ آخر لم يصبر كما صبر الأول، فطلب كسرةً من حلِّها، يُقيم بها صُلْبَهُ، وخِرْقَةً يوارِي بها عورتَهُ، وبيتًا يسكنه، وزوجةً يستعفُّ بها، وهو مع ذلك شديدُ الخوف، عظيمُ الرجاء، فهو على طريقِ حسن.
- 3- وأما الثالث؛ فإنه لا يصدق الله بقوله، فيبني القصرَ المشيد، ويركب المركبَ الفَرَّ، ويستخدم الخدم، فليس له في الآخرة من خَلْقٍ، إلَّا من يرحمه أرحم الراحمين.¹⁰⁴

“Tarikatın şeyhi, imam Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Dünyada mârifet ehli insanlar üç mertebedir:

1. Birinci mertebe:

Öyle bir kimsedir ki ibadetle karşılaşmış, ona sınıksız sarılmış; ibadeti adeta etiyile kemiğiyle bütünleştirmiştir. Kalbi yalnızca ona sığınır. Allah Teâlâ’nın kendisini rızıklandıracağını ve kendisine yeteceğini bilir; bu sebeple O’nun vaadine tam bir güven duyar. Bu yüzden dünya işlerinden hiçbir şeyle meşgul olmaz. Gökyüzünü tavanı, yeryüzünü döşeği bilir. Sabahı bolluk içinde mi, akşamı darlık içinde mi geçirdiğine aldırılmaz. Allah’a ibadet etmeye, kendisine ölüm (yakîn) gelinceye kadar devam eder. İşte bu kimseler dünyada kırmızı kükürten daha değerlidir (yani son derece nadir ve kıymetlidir).

2. İkinci mertebe:

Bir başka kimse vardır ki birincinin sabrettiği gibi sabredemez. Ancak helâlinden bir lokma ister; onunla belini doğrultur. Avretini örtecek bir elbise, içinde barınacağı bir ev ve iffetini koruyacağı bir eş ister. Bununla birlikte kalbi şiddetli bir korku, büyük bir ümit içindedir. Bu kimse de güzel ve doğru bir yol üzerindedir.

3. Üçüncü mertebe:

¹⁰⁴ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

Üçüncüye gelince; o, Allah'ın vaadine gerçekten inanmaz. Gösterişli saraylar inşa eder, süslü ve pahalı binekler edinir, hizmetçiler kullanır. Böyle bir kimsenin âhirette bir nasibi yoktur; ancak merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ın rahmeti erişirse başka.”

Tahric ve Tahlili

Bu metin, tâbiînin önde gelen imamlarından Hasan el-Basrî' ye isnat edilen, maktû' mahiyette bir zühd ve irşad sözüdür.¹⁰⁵ Rivayet, klasik hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aksine erken dönem zühd ve tasavvuf literatüründe, Hasan el-Basrî'nin dünya anlayışı, tevekkül telakkisi ve âhiret tasviri bağlamında lafzen farklı, manen benzer varyantlarla nakledilmektedir.

Bu tür rivayetler, isnad zinciri itibarıyla genellikle muttasıl bir senede sahip olmamakta, çoğunlukla belâgat ve vaaz üslubuyla aktarılmaktadır. Dolayısıyla tâbiîn âlimlerine ait hikmetli sözler kapsamında değerlendirilmektedir.

İkinci Rivayet

رُوي أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ قَالَ: «إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادَى مُنَادٍ: أَخْرِجُوا مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنَ الْإِحْسَانِ»¹⁰⁶

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü geldiğinde bir münâdî şöyle seslenir: Kalbinde hardal tanesi ağırlığınca ihsan bulunan ve “Lâ ilâhe illallah” diyen kimseleri ateşten çıkarın.”

Tahric ve Tahlili

Bu rivayetin lafzen birebir şekli, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak sahih rivayetlerde aynı muhtevanın “iman” lafzıyla nakledildiği, buna karşılık “ihsan” ifadesinin bu bağlamda sabit olmadığı görülmektedir. Nitekim “kalbinde zerre yahut hardal tanesi kadar iman bulunan kimsenin ateşten çıkarılacağı” anlamını ihtiva eden rivayetler, başta *Sahîh-i Buhârî*¹⁰⁷ olmak üzere sahih hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu çerçevede söz konusu farklılık, hadis usûlü açısından lafız ziyadesi, rivâyet bi'l-ma'nâ veya tasavvufî telakkiyle ortaya çıkan bir ifade farklılaşması olarak değerlendirilmektedir.

Bu rivayet, metinde Resûlullah'a (s.a.v.) kavli nispet bulunması dolayısıyla nispet bakımından merfû' kabul edilmekte olup, “رُوي” temrîz sigasıyla nakledilmiştir.

Bu rivayet, tevhid inancının kurtarıcı yönünü vurgulamakta; kalbinde samimi bir iman ve ihsan şuuru bulunan kimselerin, günahları sebebiyle cezaya uğrasalar dahi nihai olarak ilâhî rahmete mazhar olacaklarını ifade etmektedir. Metinde geçen hardal tanesi

¹⁰⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/563 (md. 223).

¹⁰⁶ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, thk. Muşafâ Dîb el-Buğâ (b.y.: Beyrut-Dımaşk: Dâr İbn Keşîr – Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), “Tevhîd”, 36 (No:7072).

kadar ölçüsü, kurtuluş için aranan asgarî iman ve manevî değeri sembolik biçimde ortaya koymaktadır.

Üçüncü Rivayet

وقد قال عليه أفضل الصلوة والسلام: «الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه، فإن لم تكن تراه فإنه يراك»¹⁰⁸

(Hz. Peygamber) –salât ve selâmın en faziletlisi onun üzerine olsun– şöyle buyurmuştur: “İhsan, Allah’a O’nu görüyormuşçasına ibadet etmendir; her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da, şüphesiz O seni görmektedir.”

Tahric ve Tahlili

Bu rivayet, meşhur Cibrîl hadisinde yer alan “ihsan” tarifine dair kısmı ihtiva etmekte olup, *Sahîh-i Buhârî*’de yer almaktadır. Resûlullah’a doğrudan nispet edilmesi sebebiyle merfû’ olup, sözlü beyan içermesi yönüyle kavli hadis kapsamında değerlendirilir.

Mana bakımından, kulun Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmesi, ibadette tam bir huzur, bilinç ve samimiyet içerisinde bulunması gerektiği vurgulanmaktadır. Kul Allah’ı görmese dahi, Allah’ın kendisini daima gördüğü bilinciyle hareket etmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Dördüncü Rivayet

وَحَكِي أَنَّ مَالِكَ بْنَ دِينَارٍ، وَثَابِتًا الْبُنَانِيَّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ، دَخَلَا عَلَى رَابِعَةَ الْبَصْرِيَّةِ، فَقَالَتْ لِمَالِكٍ: أَخْبِرْنِي لِمَ تَعْبُدُ رَبَّكَ؟ قَالَ: شَوْقًا إِلَى الْجَنَانِ، فَقَالَتْ لثَابِتٍ: وَأَنْتَ يَا غَلَامَ؟ فَقَالَ: خَوْفًا مِنَ النَّيِّرَانِ، فَقَالَتْ: أَنْتَ يَا مَالِكُ! مِثْلَ أَجِيرِ السُّوءِ لَا يَعْمَلُ إِلَّا طَمَعًا، وَأَنْتَ يَا ثَابِتَ! مِثْلَ عَبْدِ السُّوءِ، تَعْمَلُ خَوْفًا مِنَ الضَّرْبِ، فَقَالَا: وَأَنْتَ يَا رَابِعَةَ! فَقَالَتْ: حُبًّا لِلَّهِ تَعَالَى، وَشَوْقًا إِلَيْهِ.¹⁰⁹

Rivayet edildiğine göre Mâlik b. Dînâr ve Sâbit el-Bünânî –Allah her ikisine de rahmet etsin– Râbia el-Adeviyye’nin yanına girdiler. Râbia, Mâlik’e şöyle dedi: “Rabbine niçin ibadet ediyorsun?” Mâlik: “Cennetlere duyduğum özlem sebebiyle” diye cevap verdi. Bunun üzerine Râbia, Sâbit’e döndü: “Peki sen, ey delikanlı?” O da: “Cehennem ateşinden korktuğum için” dedi. Râbia şöyle dedi: “Ey Mâlik! Sen, ancak ücret umarak çalışan kötü bir işçi gibisin. Ey Sâbit! Sen de, dayak korkusuyla çalışan kötü bir köle gibisin.” Bunun üzerine ikisi birden: “Peki sen ey Râbia?” dediler. Râbia şöyle cevap verdi: “Ben Allah Teâlâ’ya, O’na olan sevgim ve O’na duyduğum özlem sebebiyle ibadet ediyorum.”

Tahric ve Tahlili

Bu metin, Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Zühd ve tasavvuf literatüründe menkıbevî üslupla aktarılan, maktû mahiyette bir zühd ve irşad

¹⁰⁸ el-Buhârî, “Tefsîr”, 269 (No. 4499).

¹⁰⁹ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

anlatısıdır. Rivayet, tâbiînden olan Mâlik b. Dînâr¹¹⁰ ve Sâbit el-Bünânî¹¹¹ ile tâbiînden olmayan Râbia el-Adeviyye etrafında şekillenen ahlâkî anlatılar arasında yer almaktadır..

Bu anlatı, ibadetin korku ve menfaatten ziyade ihlâs ve ilâhî sevgi temelli olması gerektiğini vurgular. Kulluğun en üst mertebesi olarak Allah sevgisi merkezli ibadet anlayışını öne çıkarır.

3.5. Hadisi أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا كَانَ أَوْ مَظْلُومًا ...

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا الصَّالِحُ النَّقَّاعُ الْعَارِفُ بِاللَّهِ، [...]، حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):¹¹²

«... أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا كَانَ أَوْ مَظْلُومًا»، قَالَ: أَنْصُرُهُ مَظْلُومًا، فَكَيْفَ أَنْصُرُهُ ظَالِمًا؟ قَالَ: «تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ، فَذَلِكَ نَصْرُكَ إِيَّاهُ»¹¹³

“Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et.” Bunun üzerine birisi, “Ey Allah'ın Resûlü! Eğer mazlum ise yardım ederim, ancak zalimse ona nasıl yardım edeceğim?” dedi. Resûlullah buyurdu ki, “Onun zulmüne engel olursun İşte bu ona yapacağın yardımdır.”

Tahric ve Tahlili

Bu rivayetin lafzı, temel ve tali hadis kaynaklarında birebir aynı ifadelerle tespit edilememiştir. Bununla birlikte mana bakımından *Sahîh-i Buhârî*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i¹¹⁴ ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde¹¹⁵ yer alan rivayetlerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Anılan kaynaklarda lafız farklılıkları bulunsa da, “kardeşi zulümden alıkoymanın da bir yardım olduğu” yönündeki temel anlam müşterektir. Bu çerçevede Rifâî'nin eserinde yer alan rivayet, söz konusu hadislerdeki muhteva ile tam bir anlam birliği arz etmekte olup, metinler arasındaki farklılıklar hadis usûlünde ihtilâfî'l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir.

Söz konusu rivayetlerin müşterek râvisi Enes b. Mâlik'tir. Rivayet, Resûlullah'a (s.a.v.) doğrudan nispet edilen sözlü bir beyan ihtiva etmesi sebebiyle kavli hadistir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilerek aktarılması yönüyle de merfû hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu hadis, yardımın mahiyetini açıklamakta ve zulme karşı nasıl bir tavır alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Mazluma yardımın onun hakkını savunmakla

¹¹⁰ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/362 (md. 164).

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. 'Alî Muhammed 'Umer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 9/231 (md. 3969).

¹¹² Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 73.

¹¹³ el-Buhârî, “İkrâh”, 7 (No. 6552).

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/14 (No. 11949).

¹¹⁵ et-Tirmizî, “Fiten”, 61 (No. 2305).

gerçekleştiği; zalime yardımın ise onu zulümden alıkoymak ve sınırlandırmak suretiyle olacağı vurgulanır.

3.6. Hadisi يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ ...

حَدَّثَنَا الشَّرِيفُ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ السَّمِيعِ الْعَبَّاسِيُّ الْهَاشِمِيُّ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَاجِبُ أَبُو شَجَاعٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا النَّقِيبُ أَبُو الْفَوَارِسِ طِرَادُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ الرَّيْنِيُّ الْهَاشِمِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ السُّكْرِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو عَلِيٍّ إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّفَّارُ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ مَنْصُورٍ الرَّمَادِيُّ، قَالَ أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ بْنُ هَمَّامٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ رَجُلٍ سَمَّاهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):¹¹⁶

«يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ، فَيَقُولُ: دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي»¹¹⁷

“Sizden dua eden biri, duasının hemen peşinden acelecilik edip, “dua ettim fakat kabul olmadı” demedikçe, duası kabul olur.”

Tahric ve Tahlili

Bu rivayet, mana bakımından *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*¹¹⁸ başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Söz konusu kaynaklarda rivayetin farklı varyantları bulunmakta olup lafız farklılıklarına rağmen mana birliği korunmuştur. Bu durum hadis usûlünde ihtilâf’ı-l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir. Rivayetlerin müşterek râvisi Ebû Hureyre’dir. Rivayet, Resûlullah’a (s.a.v.) isnat edilmesi sebebiyle merfû‘, sözlü bir beyan ihtiva etmesi yönüyle de kavli hadis niteliğindedir..

Bu hadis, duanın kabulü ile kalbin yönelişi arasındaki ilişkiyi vurgular. Mana bakımından burada geçen acele, kişinin yaratıcıyı hatırlamaktan uzaklaşıp dünyevî meşguliyetlerinin artması¹¹⁹ ve bu sebeple duadaki süreklilik ve yönelişi terk etmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Buna göre kul, Allah’ı hatırlamayı sürdürdüğü ve yönelişini terk etmediği sürece duasının kabulünden ümidini kaybetmemelidir.

Hadisin şerhinde Rifâî tarafından dört ayrı rivayet nakledilmiştir. Söz konusu rivayetler, aşağıda kısaca tahrîc ve tahlil edilecektir.

Birinci Rivayet

وفي الخبر: «اذْكُرُوا الصَّالِحِينَ، عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ»¹²⁰

Haberde şöyle geçmektedir: Salih kimseleri anınız; zira salihler anıldığında rahmet iner.

¹¹⁶ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 77.

¹¹⁷ el-Buhârî, “Da'avât”, 21 (No. 5981).

¹¹⁸ Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, “Zikr ve'd-Du'â' ve't-Tevbe ve'l-İstigfâr”, 2735.

¹¹⁹ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 77.

¹²⁰ el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/285.

Tahric ve Tahlili

Bu rivayetin birebir lafzına temel hadis kaynaklarında rastlanmamıştır. Benzer lafızlarla da bu kaynaklarda yer almamakla birlikte, bazı temel olmayan hadis kaynaklarında Maktû' olarak nakledildiği görülmektedir. Bu duruma, zühd ve tasavvuf literatüründe yer alan Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ'* adlı eseri örnek gösterilebilir. Söz konusu rivayet, "في الخبر" ifadesiyle temrîz sîgası kullanılarak aktarılmıştır.

Rivayet, sâlihlerin anılmasının manevî berekete ve hayra vesile olacağını vurgulayan irşadî bir anlam taşır. Rahmetin inişi, kalplerin yumuşaması ve hayra yönelik şekilde anlaşılabilir.

İkinci Rivayet

وقال شيخ الطائفة الحسن¹²¹: خرج سلمانُ الفارسي من المدائن ومعه ضيفٌ، فإذا بظباءٍ تسير في الصَّحراء، وطيورٍ تطير في الهواء، فقال سلمان: ليأتني طيِّبٌ وطيْرٌ سمينان، فقد جاءني ضيفٌ أحبُّ إكرامه، فجاء كلاهما. فقال الرجل: سبحان الذي سَخَّرَ لك الطَّيْرَ في الهواء.

قال: أو تتعجب من هذا؟ هل رأيتَ عبدًا أطاع الله، فعصاه؟¹²²

Tâifenin şeyhi Hasan şöyle dedi: Selmân el-Fârisî, Medâin'den yanında bir misafirle birlikte yola çıktı. Çölde yürüyen ceylanlar ve havada uçan kuşlar gördü. Bunun üzerine Selmân şöyle dedi: Bana semiz bir ceylan ve bir kuş gelsin; zira yanımda ikram etmek istediğim bir misafirim var. Bunun üzerine her ikisi de geldi. Adam: Havadaki kuşu sana boyun eğdiren Allah'ı tenzih ederim! dedi. Selmân ise şöyle karşılık verdi: Buna mı şaşıırıyorsun? Allah'a itaat edip de istediğini Allah'ın kendisine vermediği bir kul hiç gördün mü?

Tahric ve Tahlili

Rivayet, tâbiî nesline mensup olan Hasan-ı Basrî'ye nispet edilmesi sebebiyle hadis usûlü bakımından maktû' rivayet kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca bu anlatı, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Bu hadis, Allah'a itaat eden kulun ilâhî yardım ve tevfikle desteklendiği düşüncesini vurgulamaktadır. Metinde yer alan olağanüstü durum, kerâmetten ziyade itaatın tabiî bir sonucu olarak sunulmaktadır. Temel mesaj, Allah'a samimiyetle yönelen kimsenin ilâhî destekten mahrum bırakılmayacağıdır.

¹²¹ Metinde geçen "Tâifenin şeyhi Hasan" ifadesi, tâbiîn neslinin önde gelen zâhid ve âlimlerinden Hasan el-Basrî'yi ifade etmektedir.

¹²² Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

Üçüncü Rivayet

وَحَكِي أَنَّ هَرِمَ بْنَ حَيَّانٍ¹²³ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: كُنْتُ أَسِيرُ عَلَى شَاطِئِ الدَّجَلَةِ، فَإِذَا أَنَا بِرَجُلٍ أَقْبَلَ إِلَيَّ وَعَلَيْهِ سِيَمَا الْعَارِفِينَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقُلْتُ لَهُ: كَيْفَ حَالُكَ وَشَأْنُكَ؟ فَقَالَ: (سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا) [الإسراء: 108]، يَا هَرِمُ بْنُ حَيَّانٍ! اشْتَغَلْتُ بِمَا يَعْنِيكَ، فَقُلْتُ: رَحِمَكَ اللَّهُ! مِنْ أَيْنَ عَرَفْتَ اسْمِي وَاسْمَ أَبِي؟ وَمَا رَأَيْتَكَ قَبْلَ الْيَوْمِ؟!

فَقَالَ: أَمَا عَرَفْتَ أَنَّ الْعَارِفِينَ يَتَعَارَفُ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ بِنُورِ الْمَعْرِفَةِ.

قَالَ: فَتَعَجَّبْتُ مِنْ حَسَنِ فَصَاحَتِهِ، وَتَحَيَّرْتُ مِنْ هَيْبَتِهِ.¹²⁴

Şöyle rivayet edilmiştir: Herim b. Hayyân şöyle dedi: Dicle kıyısında yürüyordum. Bir de baktım ki, bana doğru gelen bir adam var; üzerinde âriflerin alâmetleri bulunuyordu. Ona selâm verdim ve: Nasılsın, hâlin vaktin nasıl? diye sordum. O da şu âyeti okudu: Rabbimizin vaadi mutlaka gerçekleşmiştir. (İsrâ 17/108) Ardından: Ey Herim b. Hayyân! Seni ilgilendiren şeyle meşgul ol! dedi. Bunun üzerine ben: ‘Allah sana rahmet etsin! Benim ve babamın adını nereden bildin? Seni bugün ilk defa görüyorum!’ dedim. O da şöyle cevap verdi: Âriflerin, marifet nuruyla birbirlerini tanıdıklarını bilmiyor musun? Ben de onun güzel ve fasih konuşmasına hayran kaldım, heybeti karşısında ise şaşkınlığa düştüm.

Tahrir ve Tahlili

Bu rivayet, temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Temel olmayan hadis ve tasavvuf literatüründe ise lafız bakımından birebir örtüşmemekle birlikte mâna açısından aynı muhtevayı taşıyan rivayetler bulunmaktadır. Rivayetin tespit edilebildiği kaynakta anlatı daha tafsilâtlı olarak aktarılmakta ve olayda geçen ârif zâtın kimliği Üveys el-Karanî olarak açıkça belirtilmektedir. Söz konusu rivayet, Ebû Nu‘aym el-İsfahânî’nin *Hilyetü’l-evliyâ* adlı eserinde yer almakta olup, tâbiî nesline mensup Hârim b. Hayyân’a nispet edilmesi sebebiyle hadis usûlü açısından maktû‘ rivayet olarak değerlendirilmektedir. Muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Bu hadis, âriflerin marifet nuruyla birbirlerini tanıdığını ve hakiki irfanın hâl ile ortaya çıktığını vurgular. “Kişiyi ilgilendirenle meşgul ol” ifadesi, dünyevî dağınıklıktan uzaklaşıp Allah’a yönelmeyi ifade eden zühdi bir öğüttür.

Dördüncü Rivayet

قَالَ هَرِمُ بْنُ حَيَّانٍ: رَأَيْتُ أُوَيْسَ بْنَ عَامِرٍ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا هَرِمُ بْنُ حَيَّانٍ! فَقُلْتُ: كَيْفَ عَرَفْتَ اسْمِي وَاسْمَ أَبِي؟!

قَالَ: عَرَفْتُ رُوحِي رُوحَكَ بِنُورِ مَعْرِفَةِ رَبِّي. قُلْتُ: إِنِّي أَحْبَبْتُكَ فِي اللَّهِ.

قَالَ: مَا أَظُنُّ أَنَّ أَحَدًا يَحِبُّ غَيْرَ اللَّهِ، فَكَيْفَ يَحِبُّ غَيْرَ اللَّهِ؟ قُلْتُ: أُرِيدُ الصُّحْبَةَ مَعَكَ، وَالْأُنْسَ بِكَ.

¹²³ İbn Sa’d, *eş-Tabakâtü’l-kübrâ*, 9/131 (md. 3849).

¹²⁴ el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 2/84.

قال: ما ظننت عارفاً يستوحش عن الله حتى يستأنس بغيره! قلت: أوصني.

قال: أوصيك بالله سبحانه؛ فإنه عوضٌ عن كلِّ ما فاتك.¹²⁵

Herim b. Hayyân şöyle demiştir: Uveys b. Âmir'i gördüm; ona selâm verdim. O da: “Ve aleyke’s-selâm ey Herim b. Hayyân!” dedi. Ben: “Adımı ve babamın adını nereden bildin?” dedim. Şöyle dedi: “Rabbimi bilmenin nuruyla ruhum senin ruhunu tanıdı.” Ben: “Seni Allah için seviyorum.” dedim. O da: “Allah’tan başkasını sevebilen birini sanmıyorum; öyleyse insan Allah için başkasını nasıl sevsin?” dedi. Ben: “Seninle sohbet etmek, seninle ünsiyet kurmak istiyorum.” dedim. O da: “Allah’tan uzaklaşıp da başkasıyla ünsiyet arayan bir ârif olacağını hiç düşünmemiştim!” dedi. Ben: “Bana öğüt ver.” dedim. Şöyle dedi: “Sana Allah’ı tavsiye ederim; çünkü O, kaybettiğin her şeyin yerini tutacak (en güzel karşılık)tır.”

Tahric ve Tahlili

Bu rivayet, temel hadis kaynaklarında ve temel olmayan hadis literatüründe tespit edilememiştir. Rivayetin, tâbiî nesline mensup Herim b. Hayyân tarafından nakledilmiş olması sebebiyle hadis usûlü açısından maktû‘ rivayet kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Bu hadis, ünsün aslında yalnızca Allah’a yönelmesi gerektiğini vurgular. Ârif kimsenin, mahlûkla değil Hakk ile üns bulduğunu ifade eder. Bu sebeple başkasına manevî bağımlılık hissedilmemesi gerektiğini ifade eder.

Hadisi إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَرْضَى لَكُمْ ثَلَاثًا ... 3.7.

حدَّثَنَا شيخنا المقرئ الإمام الصَّالح القاضي أبو الفضل عليّ الواسطيّ القرشيّ، قال: قرأتُ أنا وسديد الدولة محمد بن عبد الكريم بن إبراهيم بن عبد القاهر بن زيد بن رفاعة الشَّيبانيّ، ويُعرف بابن الأنباريّ على أبي عبد الله بن أحمد بن عمر الحافظ، قلنا: أنباك أبو الحسين أحمد بن محمد فافرّ به، قال: أنبأنا الحسين محمد بن عبد الله الدَّقَّاقُ، عن يحيى بن محمد، عن إسحاق بن شاهين، عن خالد بن عبد الله عن سُهَيْل بن أبي صالح عن أبيه عن أبي هريرة قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):¹²⁶

«إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَرْضَى لَكُمْ ثَلَاثًا، وَيَكْرَهُ لَكُمْ ثَلَاثًا، فَيَرْضَى لَكُمْ: أَنْ تَعْبُدُوهُ، وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَأَنْ تَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا، وَأَنْ تُنَاصِحُوا مَنْ وَلَّاهُ اللَّهُ أَمْرَكُمْ؛ وَيَكْرَهُ لَكُمْ: قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةُ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةُ الْمَالِ»¹²⁷

“Aziz ve Celil olan Allah, sizin üç çeşit amelinizden razı olur. Üç çeşit amelinizden de hoşlanmaz: Yalnız O’na kulluk edip, hiçbir şeyi O’na ortak koşmamanızdan, hepinizin birden Allah’ın ipine sımsıkı sarılıp tefrikaya düşmemenizden, Allah’ın başınıza âmir

¹²⁵ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

¹²⁶ Rifâi, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 85.

¹²⁷ Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, “Akdîye”, 1715.

olarak tayin ettiği kişilere nasihat etmenizden razı ve hoşnut olur.” “Dedikodu yapmanızdan, çok soru sormanızdan, malınızı çarçur etmenizden de hoşlanmaz.”

Tahric ve Tahlili

İncelenen hadis, başta *Şahîh-i Müslim* ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i¹²⁸ olmak üzere temel hadis kaynaklarında rivayet edilmiştir. Hadis, senedinin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşması sebebiyle merfû‘ hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Rivayetler arasında, anlamı etkilemeyecek mahiyette bazı lafız farklılıkları mevcut olup bu durum, hadis usûlünde ihtilâfî’l-lafız kapsamında değerlendirilmektedir. Hadis, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözlü beyanını ihtiva etmesi bakımından kavî hadis türüne girmektedir. Rivayet zincirlerinde yer alan müşterek râvî ise Süheyl b. Ebî Sâlih’tir.

Hadis, Allah Teâlâ’nın razı olduğu ve hoş görmediği hususları özlü biçimde ortaya koymaktadır. Tevhid inancı, ümmetin birlik içinde olması ve yöneticilere samimi nasihat, dinin ve toplum düzeninin temelini oluşturur. Buna karşılık faydasız söz, gereksiz soru ve mal israfı bireysel ve toplumsal bozulmaya yol açan davranışlar olarak yasaklanmıştır. Hadis, bu yönüyle iman, birlik ve ahlâk dengesini merkeze alan kapsamlı bir ilke sunmaktadır.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وقيل لعائشة رضي الله عنها: كيف يُحاسب المؤمنون العارفون؟ فقالت: ليس مع العارفين حساب، ولكن

معهم عتاب.¹²⁹

Hiz. Âişe’ye (r.a.) soruldu: Ârif olan müminler nasıl hesaba çekilir? O şöyle buyurdu: “Ârifler için bir hesap yoktur; onlar için sadece bir itab (tatlı bir uyarı/serzeniş) vardır.”

Tahric ve Tahlili

Bu rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Resûlullah’a (s.a.v.) isnadı bulunmayan, Hiz. Âişe’ye (r.a.) nispet edilen mevkûf ve kavî bir rivayet niteliğindedir.

Bu sözde, ârif müminlerin amelleri sebebiyle ağır bir hesaba çekilmeyecekleri ifade edilmektedir. Buna karşılık Allah’ın onlara rahmet ve terbiye amaçlı bir uyarı (itab) ile muamele edeceği vurgulanmaktadır.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/400 (No. 8799).

¹²⁹ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

3.8. Hadisi الحياء من الإيمان ...

أخبرنا الشيخ الصالح الثقة أبو الفتح محمد بن عبد الباقي بن أحمد بن سلمان، قال: أنبأنا أبو عبد الله مالك بن أحمد بن علي المالكي، قال: أنبأنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن موسى القرشي، قال: أنبأنا أبو إسحق إبراهيم بن عبد الصمد الهاشمي، قال: أنبأنا أبو مصعب أحمد بن أبي بكر الزهري، عن مالك، عن ابن شهاب الزهري، عن سالم، عن أبيه أن رسول الله (صلى الله عليه وسلم) مرَّ على رجلٍ وهو يعِظُ أخاه في الحياء، فقال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):¹³⁰

«...الحياء من الإيمان»¹³¹

“Resûlullah (s.a.v.), hayâ konusunda kardeşine öğüt veren bir adamın yanından geçti ve şöyle buyurdu: ‘Hayâ imandandır.’”

Tahric ve Tahlili

Hadisin *Sahîh-i Buhârî* ve *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da¹³² yer alan varyantlarında, hadisin ön kısmında “... دَعَا فَإِنَّ” ibaresi bulunmaktadır. Buna karşılık *Sünen-i İbn Mâce*’de,¹³³ hadisin son kısmında “وَالْإِيمَانُ فِي الْجَنَّةِ؛ وَالْبَدَأُ مِنَ الْجَفَاءِ، وَالْجَفَاءُ فِي النَّارِ” lafızlarının yer aldığı görülmektedir. Bu rivayetlerdeki lafız farklılıkları, aslî metne sonradan yapılan ilaveler olarak değil, hadisin farklı isnad yollarıyla râvilere ulaştığı lafızların aktarılmasının tabîî bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Ortak lafız olan «الحياء من الإيمان» bütün rivayetlerde korunmuş olup, rivayetler arasında manaya ve hükme tesir eden bir ihtilâf söz konusu değildir. *Sahîh-i Müslim*¹³⁴, *Sünen-i Tirmizî*¹³⁵ ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde¹³⁶ yer alan rivayetlerde ise hadise herhangi bir lafız ilavesi bulunmamaktadır.

Buhârî’nin rivayet ettiği hadisin senedi esas alındığında, isnadın müşterek râvisinin Mâlik b. Enes olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetin isnad yoluyla Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşması sebebiyle hadis merfû‘ kabul edilmektedir. Ayrıca rivayet, Resûlullah’ın sözlü beyanını ihtiva etmesi yönüyle kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Bu hadiste, hayânın imanın tabîî bir sonucu ve ayrılmaz bir parçası olduğu ortaya konulmaktadır. Bu ifadeyle, imanın ahlâkî hayatta somutlaşan bir değer olduğu vurgulanmakta; hayânın ise müminin davranışlarını şekillendiren temel bir iç denetim mekanizması niteliği taşıdığı değerlendirilmektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

¹³⁰ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 89.

¹³¹ el-Buhârî, “İmân”, 14 (No. 24).

¹³² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 7 (No. 4795).

¹³³ İbn Mâce, “Zühd”, 17 (No. 4184).

¹³⁴ Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “İmân”, 36.

¹³⁵ et-Tirmizî, “Birr ve’ş-Şıla”, 64 (No. 2127).

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/156 (No. 4545).

Birinci Rivayet

وكان لليث المصري أخ، وكان بالإسكندرية، فلما قدم إليه قال: إني كنت مقبلًا على ربِّي، قال: فاين فوائد إقبالك على ربِّك؟ فسكت.

فقال الليث: العبد إذا أقبل على الله بصدق الوفاء، يمدُّه الله بفوائد لم تخطر على قلب بشر.¹³⁷

“Mısırlı Leys b. Sa’d’ın bir kardeşi vardı; kardeşi İskenderiye’de bulunuyordu. Yanına geldiğinde ona: “Ben Rabbime yönelmiştim.” dedi. Leys ise: “Rabbine yönelişinin kazançları (semereleri) nerede?” diye sordu. O da sustu. Bunun üzerine Leys şöyle dedi: “Kul, Allah’a sadık bir vefa ile yöneldiğinde, Allah onu, hiçbir beşerin kalbine gelmemiş faydalarla destekler.”

Tahric ve Tahlili

Leys b. Sa’d’a nispet edilen rivayetin tam lafzı tespit edilememiş olup temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır; ancak temel olmayan bazı kaynaklarda benzer muhtevaya sahip ifadeler bulunmaktadır. Bu bağlamda, Ebû Nu’aym el-İsfahânî’nin *Hilyetü’l-evliyâ* adlı eserinde, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) isnadı bulunmayan ve maktû‘ olarak değerlendirilen benzer bir rivayete rastlanmaktadır. Tâbi‘în neslinden kabul edilen Leys b. Sa’d ise Hicrî 175 yılında, Şa‘bân ayının yarısında (Cuma gecesi) vefat etmiştir.¹³⁸

Metin, Allah’a yöneliş iddiasının sözle değil, ortaya çıkan semerelerle değerlendirileceğini ortaya koymaktadır. Samimi olmayan yöneliş, sonuç üretmez ve suskunlukla açığa çıkar. Buna karşılık, kul Allah’a içten bir sadakatle yöneldiğinde, bu yönelişin karşılığı olarak insanın aklına dahi gelmeyen ilâhî lütuf ve faydalarla desteklendiği vurgulanmaktadır.

3.9. Hadisi يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ...

أخبرنا العبد الصالح النِّقَّة أبو غالب عبد الله بن منصور بجامع واسط، أخبرنا أبو عبد الله محمد بن علي بن الحسين السلمي، قال: أنبأنا أبو الحسن بن أبي الفتح الضَّرِيرُ العُثماني، قال: أنبأنا عمر بن محمد المقرئ، قال: أنبأنا عبد الرحمن بن أحمد بن الحجَّاج، قال: أنبأنا أحمد بن محمد بن أبي الرَّجاء، قال: أنبأنا وكيع بن الجراح، قال: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عن المعروف بن سويد، عن أبي ذَرٍّ قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):¹³⁹ «يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَقَالُ: اغْرَضُوا عَلَيْهِ صَغَارَ ذُنُوبِهِ، وَيُخْفَى عَنْهُ كِبَارُهَا، فَيَقَالُ لَهُ: عَمِلْتَ كَذَا وَكَذَا، وَعَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا، وَهُوَ مُقَرَّرٌ، لَيْسَ يُنْكِرُ، قال: وَهُوَ مُشْفِقٌ مِنَ الْكِبَارِ أَنْ يُجَاءَ بِهَا، فإذا أَرَادَ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا، قال: أَعْطَوْهُ مَكَانَ كُلِّ سَيِّئَةٍ حَسَنَةً، فَيَقُولُ حِينَ طَمَعَ: إِنَّ لِي ذُنُوبًا مَا رَأَيْتُهَا هَاهُنَا»

¹³⁷ el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 3/280.

¹³⁸ Şemsüddîn ez-Zehabî, *Tezkiretü’l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998), 1/17 (md. 210).

¹³⁹ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma‘allah*, 94.

قال: فلقد رأيت رسول الله (صلى الله عليه وسلم) ضحك حتى بدت نواجذه، ثم تلا: ﴿فأولئك يبذل الله سيناتهم

حسنات﴾¹⁴⁰ (Furkan, 70)

Ebû Zer'den (r.a) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Kıyamet günü bir kişi getirilir. Vazifelilere hitaben denir ki: onun küçük günahlarını kendisine gösteriniz. Bu sırada büyük günahları ondan gizli tutulur ve kendisine hitaben şöyle denir: Sen, şöyle şöyle ameller işledin. Falan günü şu amelleri işledin. O, bunları kabul eder, inkâr etmez. Tam büyük günahlarının da ortaya dökülmesinden korktuğu bir sırada, Allah onun için bir hayır murad eder ve vazifelilere hitaben buyurur ki: Her bir günahının yerine ona bir iyilik verin. O şahıs, bu durumu görünce, içten bir arzuya kapılır ve derki: Benim daha birçok günahım vardı. Onları burada göremedim.” “Ebu Zerr (r.a) der ki: Bu hadisi anlattıktan sonra, Allah Resulünün gülümsediğini gördüm. Öyle ki bu esnada dişleri bile görünmüştü. Sonra şu ayeti okudu: “İşte Allah, bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir.” (Furkan 70)

Tahric ve Tahlili

Bu hadis, temel hadis kaynaklarında ve temel olmayan hadis mecmualarında birebir lafzıyla tespit edilememiştir. Bununla birlikte rivayet, *Sahîh-i Müslim*'de çok küçük lafız farklılıklarıyla yer almaktadır. Müslim'de geçen “إني لأعلم آخر أهل الجنة دخولاً الجنة” ibaresi, müellifin metne yaptığı bir ilave olmayıp, Müslim'e ulaşan rivayet zincirinde hadisin bu lafızla nakledilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ifade, rivayetin anlamını bozmayıp hadisin daha ayrıntılı bir varyantını yansıtmaktadır. Metinler arasındaki diğer lafız farklılıkları ise hadis ilminde ihtilâfî'l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir.

Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi sebebiyle merfû' hadis niteliğindedir. Her ne kadar metinde fiilî unsurlar (Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gülmesi) yer alsada, hadisin ana muhtevası sözlü beyana dayandığından kavli hadis çerçevesinde değerlendirilmesi daha isabetlidir. Müslim'in rivayet ettiği senet ile Rifâ'î'nin senedi karşılaştırıldığında, her iki isnadın el-A'meş râvisinde birleştiği, dolayısıyla müşterek râvinin el-A'meş olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis, ilâhî adalet ile rahmet arasındaki dengeyi ortaya koymaktadır. Kulun günahları itirafla yüzüne arz edilirken, Allah'ın lütfuyla büyük günahlar gizlenmekte ve samimi kulluk neticesinde günahların hasenata çevrildiği vurgulanmaktadır. Bu durum, ilâhî affın ve rahmetin genişliğini açıkça göstermektedir.

¹⁴⁰ Müslim, *el-Câmi 'u's-şahîh*, “İmân”, 190.

3.10. Hadisi Atı YÖM el-Qiyame Bâb el-Jenne ...

أخبرنا الشيخ أبو طالب محمد بن علي، عن أبي القاسم علي بن أحمد الرزاز، قال: أنبأنا أبو الحسين محمد بن مَخْدُ في سنة ثمانى عشرة وأربعمئة، قال: أنبأنا أبو علي إسماعيل بن محمد الصَّفَّار، قال: أنبأنا الحسن بن عرفة العبدي، قال: أنبأنا أبو النضر هاشم بن القاسم، عن سليمان بن المغيرة، عن ثابت البناني، عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):¹⁴¹

«أتى يوم القيامة باب الجنة فاستفتح، فيقول الخازن: مَنْ أَنْتَ؟ فَأَقُولُ مُحَمَّدٌ، فيقول: بِكَ أَمْرٌ أَنْ لَا أَفْتَحَ

لأحد قبلك»¹⁴²

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü ben cennetin kapısına gelir, açılmasını isterim. Kapı bekçisi sorar: sen kimsin? Ben derim ki: Muhammed. (s.a.v.). Bunun üzerine bekçi der ki: Senden önce hiç kimseye açmamakla emrolundum."

Tahrir ve Tahlili

Bu hadis, kelime dizilişinde görülen bazı küçük lafız farklılıklarıyla birlikte, *Sahîh-i Müslim* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde¹⁴³ rivayet edilmiştir. Söz konusu lafız farklılıkları, manayı etkilememekte; bilakis rivayetin muhtevasını pekiştirmektedir. Bu durum, hadisin sahîh ve yaygın bir rivayet olduğunu göstermektedir. Rivayet, doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilerek onun sözü şeklinde aktarıldığından merfû' hadis niteliğindedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıyamet günü cennetin kapısında yaşanacak hâli bizzat sözlü anlatımıyla aktarması sebebiyle, hadis kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Müslim'in rivayet ettiği isnad esas alındığında ise, senetlerin birleştiği müşterek râvinin Hâşim b. el-Kâsım olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıyamet günündeki üstün makamını ve önceliğini ortaya koymaktadır. Cennet kapısının ilk olarak ona açılması, onun faziletteki seçkin konumunu vurgulamaktadır.

Rifâî, bu hadisin şerhinde yedi farklı rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin tahrîc ve tahlili aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وفي الخبر: «إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ الْمَخْزُونِ، لَا يَعْرِفُهَا إِلَّا أَهْلُ الْعِلْمِ بِاللَّهِ، وَلَا يُنْكِرُهَا إِلَّا أَهْلُ

الْغُرَّةِ»¹⁴⁴.

"Haberler şöyle geçmektedir: Şüphesiz ilmin bir kısmı, gizli ve saklı bir hazine gibidir; onu ancak Allah'ı hakkıyla bilenler anlar, onu inkâr edenler ise ancak aldanmış kimselerdir."

¹⁴¹ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 98.

¹⁴² Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, "Îmân", 197.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/388 (No. 12397).

¹⁴⁴ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *el-Erba'ün fi't-ta'avvuf* (Haydarâbâd: Meclisü Dâ'ireti'l-Me'ârif, 1981), 13 (No. 32).

Tahric ve Tahlili

Rivayetin birebir lafzı, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynı şekilde, benzer mâna ihtiva eden bir metne de temel hadis kaynaklarında rastlanmamıştır. Bununla birlikte, temel hadis kaynakları dışındaki literatürde yapılan incelemede, benzer mâna içeren bir rivayetin Ebû ‘Abdü’r-Raḥmân es-Sülemî’nin *el-Erba ‘üne fi’t-Taşavvuf* adlı eserinde yer aldığı görülmüştür. Söz konusu rivayetteki lafız farklılıklarının, ihtilâfî’l-lafz kapsamında değerlendirilmesi mümkün olup, bu durumun rivâyet bi’l-mâ‘nâ çerçevesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu lafız farklılıklarının metnin genel anlamını değiştirmedeği görülmektedir. Rivayet, *Erba ‘üne fi’t-Taşavvuf* adlı eserde Resûlullah’a (s.a.v.) ulaşan bir isnada sahiptir. Gaybî muhteva içermektedir. Vefîl haber (وفي الخبر) niteliğinde temrîz sîgasıyla aktarılmıştır. Bu sebeple rivayet, merfû‘ hadis kapsamında değerlendirilebilir. Ayrıca rivayet, muhtevası itibarıyla kavli hadis türüne girmektedir.

Bu rivayet, ilmin bir kısmının herkese açık olmadığını; yalnızca Allah’ı hakkıyla tanıyan kimseler tarafından idrak edilebildiğini ifade eder. Bu tür ilmi inkâr edenlerin ise hakikatten uzak ve aldanmış kimseler olduğu vurgulanmaktadır.

İkinci Rivayet

وجاء رجلٌ إلى النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) فقال: أَيُّ الأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ فقال: «الْعِلْمُ بِاللَّهِ».¹⁴⁵

Bir adam Peygamber’e (s.a.v.) geldi ve: “Hangi amel daha faziletlidir?” diye sordu. O da: “Allah’ı bilmek (marifetullah)” buyurdu.

Tahric ve Tahlili

Rivayetin birebir lafzı ve benzer mâna ihtiva eden şekli, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, temel hadis literatürü dışındaki incelemede benzer mâna içeren bir rivayetin el-Hakîm et-Tirmizî’nin *Nevâdirü’l-uşûl fi ehâdisi’r-Resûl* adlı eserinde yer aldığı görülmüştür. Rivayetteki lafız farklılıkları ihtilâfî’l-lafz kapsamında olup rivâyet bi’l-mâ‘nâ çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu farklılıkların metnin genel anlamını değiştirmedeği ve ilgili hadisin devamı mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Anılan eserde rivayet Resûlullah’a (s.a.v.) ulaşan bir isnada sahip bulunduğu için merfû‘ hadis kapsamında değerlendirilir. Muhtevası itibarıyla ise kavli hadis türüne girmektedir.

Bu rivayet, gerçek faziletin ma‘rifetullah ile gerçekleştiğini vurgulamaktadır. bunun yanında “Allah’ı bilme” vurgusu, ameli ikinci plana iten bağımsız bir üstünlük

¹⁴⁵ el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü’l-uşûl fi ahâdisi’r-Resûl*, thk. ‘Abdurrahmân ‘Umeyra (Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), 4/101.

iddiası olarak değil; aksine amelin sahih ve makbul olmasının temelini oluşturan mârifet boyutuna dikkat çekmek şeklinde anlaşılmalıdır.

Üçüncü Rivayet

وقال الإمام الجليل سيدنا علي بن أبي طالب رضي الله عنه وكرّم الله وجهه: «أَعْلَمُ النَّاسَ بِاللَّهِ أَشَدُّهُمْ

تَعْظِيمًا لِحُرْمَةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ».¹⁴⁶

Celil imam, efendimiz Ali b. Ebû Tâlib (radiyallahu anh, Allah yüzünü mükerrerem kılsın) şöyle demiştir: “İnsanlar arasında Allah’ı en iyi bilen kimse, ‘Lâ ilâhe illallah’ kelimesinin hürmetine en fazla saygı gösteren kimsedir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayetin birebir lafzı ve benzer mâna ihtiva eden şekli, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, temel hadis literatürü dışındaki incelemede benzer mâna içeren bir rivayetin İbn Hacer el-Askalânî’nin *Zehrû’l-Firdevs* adlı eserinde yer aldığı görülmüştür. Rivayetteki lafız farklılıkları ihtilâfü’l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir. Bu farklılıkların metnin genel anlamını etkilemediği anlaşılmaktadır. Rivayet, Rifâ’î’nin eserinde Hz. Ali’ye¹⁴⁷ nispetle aktarıldığından mevkûf, İbn Hacer’in eserinde ise merfû’ nitelik taşımaktadır. Muhtevası itibarıyla ise kavli rivayet kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu söz, Allah’ı en iyi tanımanın, tevhid kelimesinin hürmetini derin bir saygı ve hassasiyetle gözetmekle ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

Dördüncü Rivayet

قال أبو الدرداء: «مَنْ أَزَادَ بِاللَّهِ عِلْمًا أَزَادَ وَجَلًّا».¹⁴⁸

Ebû’d-Derdâ (r.a.) şöyle demiştir: “Allah’ı bilme arttıkça haşyet de artar.”

Tahric ve Tahlili

Rivayetin lafzı, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Rivayet, Ebû’d-Derdâ’ya¹⁴⁹ nispetle aktarıldığından hadis usûlü açısından mevkûf nitelik taşımaktadır. Muhtevası itibarıyla ise sözlü bir beyan olması sebebiyle kavli rivayet kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu söz, Allah’a dair ilmin arttıkça kulda korku ve sorumluluk bilincinin derinleştiğini ifade etmektedir.

¹⁴⁶ İbn Hacer el-‘Askalânî, *Zehrû’l-Firdavs*, thk. Ebû Bekr Ahmed Câlû vd. (Dubai: Cem’iyyetü Dâri’l-Birr, 1439/2018), 5/771 (No. 2032).

¹⁴⁷ İbn Sa’d, *eş-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/291 (md. 1).

¹⁴⁸ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

¹⁴⁹ İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi’s-şahâbe*, thk. Âdil Ahmed ‘Abdülmevcûd – ‘Alî Muhammed Mu‘avvið (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1415/1995), 7/102 (md. 9869).

Beşinci Rivayet

جاء في الخبر: «الْعِلْمُ عِلْمَانِ: عِلْمٌ بِاللِّسَانِ، وَهُوَ حُجَّةُ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ، وَعِلْمٌ بِالْقَلْبِ، وَهُوَ الْعِلْمُ الْأَعْلَى لَا يَخْشَى الْعَبْدُ مِنَ اللَّهِ إِلَّا بِهِ»¹⁵⁰.

Haberde şöyle geçmektedir: “İlim iki çeşittir. Biri dil ile olan ilimdir; bu, kullara karşı Allah’ın bir delilidir. Diğeri ise kalp ile olan ilimdir; bu, üstün (en yüce) ilimdir. Kul, Allah’tan ancak bu ilim sayesinde gerçek anlamda korkar.”

Tahric ve Tahlili

Söz konusu rivayet, temel hadis kaynaklarında tek ve sabit bir lafızla yer almadığından kesin bir hadis kaynağına mutlak biçimde nispet edilemez. Bununla birlikte, lafız varyantlarının Dârimî’nin *Müsned*’inde yer alması, rivayetin ihtilâfî’l-lafz ve rivâyet bi’l-ma’nâ çerçevesinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca metinde takdîm-te’hîr bulunduğu da gözlemlenmektedir. Rivayet, vefîl haber niteliğinde temrîz sîgasıyla Resûlullah’a (s.a.v.) nispet edildiğinden merfû‘ hadis kapsamında ele alınmaktadır. Muhtevası itibarıyla ise kavli rivayet olarak değerlendirilmektedir.

Bu söz, faydalı ilmin kalpte yerleşen ilim olduğunu ifade etmektedir. Dilde bulunan ilim ise, kişiye bilginin ulaştığını ve sorumluluk yüklendiğini göstermektedir.

Altıncı Rivayet

وقال (صلى الله عليه وسلم): «أَشَدُّكُمْ لَهِ خَشْيَةً أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ»¹⁵¹.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’tan en çok korkanınız, Allah’ı en iyi bileninizdir.”

Tahric ve Tahlili

Söz konusu hadis, temel hadis kitaplarında birebir lafzıyla yer almamaktadır. Bununla birlikte, benzer mâna ihtiva eden bir lafzın Sahîh-i Buhârî’de¹⁵² bulunduğu görülmektedir. İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi fî Şerhi Müsnedi’s-Şâfi’î* adlı eserinde, Buhârî’nin rivayet ettiği bu hadisi şerh ederken Rifâ’î’nin naklettiği rivayete lafız bakımından yakın ve mâna itibarıyla aynı muhtevayı yansıtan ifadeler kullanmaktadır. Bu durum, rivayetler arasında lafız birliğinden ziyade mâna birliği bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla rivayette ihtilâfî’l-lafz mevcuttur. Rivayet edilen hadis, Resûlullah’a (s.a.v.) nispet edildiğinden merfû‘ nitelik taşımaktadır. Tür itibarıyla ise kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu ifade, Allah’ı tanıma derinliği arttıkça kulda Allah’a karşı duyulan haşyetin de arttığını vurgulamaktadır.

¹⁵⁰ Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdirrahmân ed-Dârimî, *Müsnedü’l-Dârimî* (es-Sünen), thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru’l-Muğnî li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1412/2000), “el-Muḳaddime”, 34 (No. 376).

¹⁵¹ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi fî Şerhi Müsnedi’s-Şâfi’î*, thk. Ahmed b. Süleymân – Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1426/2005), 2/350.

¹⁵² el-Buhârî, “Edeb”, 72 (No. 5750).

Yedinci Rivayet

يُقال: إِنَّ رجلاً جاء إلى الإمام عليّ عليه السّلام، فقال: عَلِمَني من غرائب العلم. قال: ما فعلتَ في رأس العلم؟ قال: وما رأس العلم؟ قال: أعرَفْتُ ربك؟ قال نعم، قال: ما فعلتَ في حقّه؟ قال ما شاء الله. قال: انطلق فأحكِم هذا، فإنَّ أحكمته فَأَتَيْني أَعَلِمَكَ غرائب العلم.¹⁵³

Şöyle anlatılır: Bir adam İmam Ali'ye (a.s.) geldi ve: "Bana ilmin gizli (ince) yönlerinden öğret." dedi. İmam Ali şöyle cevap verdi: "İlmin başında (asıl temelinde) ne yaptın?" Adam: "İlmin başı nedir?" diye sordu. İmam Ali: "Rabbini tanıdın mı?" dedi. Adam: "Evet." dedi. Bunun üzerine İmam Ali: "O'nun hakkı konusunda ne yaptın?" diye sordu. Adam: "O'nun istediğini yaptım." dedi. İmam Ali şöyle dedi: "Git, önce bunu sağlamlaştı. Bunu sağlamlaştırırsan bana gel; o zaman sana ilmin gizli yönlerini öğretilirim."

Tahric ve Tahlili

Söz konusu rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, temel olmayan hadis literatüründe, Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde mâna bakımından benzer bir rivayete rastlanmaktadır. Ancak bu varyantta soruyu soran kişinin muhatabı Hz. Ali değil, Hz. Muhammed (s.a.v.) olarak zikredilmiştir. Olayın kurgusu aynı kalmakla birlikte, şahısların farklılaşması rivayetler arasında lafız farklılığı bulunduğunu göstermektedir. Rifâî'nin metni esas alındığında rivayet mevkûf nitelik taşımaktadır. Tür itibarıyla kavî rivayet kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu rivayet, ilmin temelinin Allah'ı tanımak olduğunu vurgulamaktadır. İlmin inceliklerine yönelmeden önce bu bilginin gereğinin yerine getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

3.11. Hadisi المرء في ظلِّ صدَّقته ...

أخبرنا شيخنا الإمام المقرئ الجليل الشيخ أبو الفضل عليّ الواسطيّ قدس الله روحه، قال: أنبأنا أبو القاسم عبدُ الملك بنُ محمدٍ الواعظ، قال: أنبأنا أبو حفص عمر بنُ محمد بن عبد الرحمن الجُمحيّ، قال: أنبأنا علي بن عبد العزيز، [عن عارم]، عن ابن المبارك، عن حرملة بن عمران، عن يزيد بن أبي حبيب، عن أبي الخير، عن عُببة ابن عامر قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):¹⁵⁴

«المرء في ظلِّ صدَّقته حتَّى يُفَضَّى بينَ النَّاسِ»، أو قال: «يُحَكَّم بينَ النَّاسِ»¹⁵⁵

Ukbe b. Âmir'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ahirette insanlar arasındaki hak alış-verişi yapılacağı güne kadar kişi, vermiş olduğu sadakaların gölgesindedir."

¹⁵³ el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/24.

¹⁵⁴ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 104.

¹⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/567 (No. 17333).

Tahric ve Tahlili

Söz konusu hadis, temel hadis kaynaklarından biri olan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır. Rifâ'î'nin naklettiği metinden farklı olarak, bu varyantta metnin başında «كُلُّ» lafzının bulunduğu görülmektedir. Ancak bu lafız farklılığı, rivayetin mâna muhtevasını değiştirmemektedir. Rivayet, doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilerek onun sözü şeklinde aktarıldığından merfû hadis niteliği taşımaktadır. Muhtevası itibarıyla ise kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Rifâ'î tarafından aktarılan rivayetin senedi, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki senedle mukayese edildiğinde, müşterek râvinin Abdullah b. El-Mübarek olduğu anlaşılmaktadır.

Bu hadis, sadakanın kul için ahirette bir koruyucu ve emniyet vesilesi olduğunu, ilâhî hüküm verilinceye kadar kişiye fayda sağlayacağını ifade etmektedir.

3.12. ...الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ Hadisi

أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الْجَلِيلُ الْمُقْرِي الْعَارِفُ بِاللَّهِ خَالِي أَبُو بَكْرِ الْأَنْصَارِيُّ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي نَصْرِ الْحَمْدِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو الْقَاسِمِ مَنْصُورُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو نَصْرِ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدِ بْنِ حَاتِمِ الْوَالِئِيِّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو يَعْلَى حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْمُهَلَّبِيِّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو حَامِدٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ بِلَالِ الْبَرَّازِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ بَشْرِ بْنِ الْحَكَمِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا سَفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي قَابُوسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَالَ: ¹⁵⁶

«الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ، إِرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُمُ مَنْ فِي السَّمَاءِ» ¹⁵⁷

Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Merhametlilere Allah merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündekiler de size merhamet etsin.”

Tahric ve Tahlili

Bu hadis, temel hadis kaynaklarından Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i¹⁵⁸, *Sünenü Ebî Dâvûd*¹⁵⁹ ve *Sünenü't-Tirmizî*'de rivayet edilmiştir. Senetler incelendiğinde, üç rivayetin isnadının Süfyân b. Uyeyne'ye kadar müşterek olduğu görülmektedir. Rifâ'î'nin senediyle yapılan mukayesede de müşterek râvinin Süfyân b. Uyeyne olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi sebebiyle merfû hadis türüne girmekte olup kavli hadis niteliği taşımaktadır.

¹⁵⁶ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 108.

¹⁵⁷ et-Tirmizî, “Birr ve's-Sıla”, 16 (No. 2037).

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/33 (No. 6494).

¹⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 65 (No. 4941).

Bu hadis, rahmet–karşılık ilkesini vurgular. İnsanlara merhamet eden kimse, Allah’ın rahmetine mazhar olur. Yeryüzündekilere şefkat göstermek, gökten (Allah katından) gelen ilâhî merhameti celbeder.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وقال النَّبِيُّ (صلى الله عليه وسلم): «جَالِسُوا الْكِبَرَاءَ، وَسَأَلُوا الْعُلَمَاءَ»¹⁶⁰.

Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Büyüklerle birlikte oturun; âlimlere soru sorun.”

Tahric ve Tahlili

Söz konusu hadis, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, temel olmayan hadis literatüründe, özellikle Taberânî’nin el-Mu‘cemü’l-Kebîr adlı eserinde yer almaktadır. Ancak bu kaynakta rivayet, ele alınan lafızdan farklı olarak «وَحَالَطُوا الْحُكَمَاءَ» ibaresini de içermektedir. Söz konusu ziyade, hadisin temel mânasını değiştirmemektedir. Bilakis başka bir varyantta rivayetin devamı ve tamamlayıcı unsuru mahiyetinde değerlendirilmektedir. Rivayet, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispetle aktarıldığından merfû‘ hadis niteliği taşımaktadır. Muhtevası itibarıyla kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu söz, kişinin ahlâk ve bilgi bakımından gelişmesi için saygın kimselerle birlikte olmayı ve bilgiyi ehline sorarak öğrenmeyi teşvik etmektedir.

3.13. Hadisi المرء مع من أحب...

أخبرنا الشيخ الجليل الولي الأصيل، فَرَدُّ الوقت أبو المكارم الباز الأشهب، خالي وسَيِّدي منصورُ الرَّبَّانِي الأنصاريُّ البطايحيُّ برواقه في نهر دقلى، قال: حَدَّثَنَا: أبو طاهر أحمد بن الحسن بن أحمد الباقلائيُّ، قال: أنبأنا أبو عمرو عثمان بنُ محمَّدٍ العلاف، قال: أنبأنا أبو بكرٍ أحمد بنُ سلمان إملاء، قال: قرأ عليَّ يحيى بنُ جعفر بن أبي طالب وأنا أسمع، قال: حَدَّثَنَا محمَّد بنُ عبيد عن الأعمش، عن شقيق، عن أبي موسى قال: جاء رجلٌ إلى النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) فقال: يا رسولَ الله! الرَّجُلُ يُحِبُّ الْقَوْمَ وَلَا يَحْقُقُ بِهِمْ، قال: ¹⁶¹«المرء مع من أحب»¹⁶²

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî’den) rivayet edildiğine göre bir kişi Hz. Peygambere (s.a.v.) gelip “Ey Allah’ın Resûlü! Bir kimse bir topluluğu sever, fakat onlara (amel açısından) yetiştirmez (bunun durumu nedir?) dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Kişi, sevdiği ile beraberdir.”buyurdu.

¹⁶⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, 22/125 (No. 324).

¹⁶¹ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma‘allah*, 116.

¹⁶² el-Buhârî, “Edeb”, 96 (No. 5818).

Tahrir ve Tahlili

Söz konusu hadis, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*¹⁶³ başta olmak üzere diğer temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Buhârî'nin naklettiği sened esas alındığında, rivayet zincirinde müşterek râvinin Ebû Mûsâ el-Eş'arî olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilerek onun sözü şeklinde aktarıldığından merfû' hadis niteliği taşımaktadır. muhtevası itibarıyla ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Bu hadis, kişinin fiilen onlara yetişemese bile samimi sevgi ve bağlılığı sebebiyle ahirette sevdiği kimselerle birlikte olacağını ifade etmektedir.

Rifâî, söz konusu hadisin şerhinde üç farklı rivayet zikretmiştir. Bu rivayetlerin tahrîc ve değerlendirilmesi aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

رُوي أَنَّ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) قَالَ: «مَنْ عَرَفَ اللَّهَ قَامَ بِحَقِّهِ»¹⁶⁴.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’ı tanıyan kimse, O’nun hakkını yerine getirmiş olur.”

Tahrir ve Tahlili

Bu rivayet, lafzen hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak metinde Resûlullah’a (s.a.v.) kavli bir nispet bulunduğu için nispet bakımından merfû' kabul edilir. Rivayetin “رُوي” temrîz sigasıyla aktarılmıştır. İçeriği itibarıyla sözlü bir beyana dayanması sebebiyle rivayet, kavli hadis mahiyetindedir.

Bu ifade, Allah’ı tanımanın, O’nun haklarını yerine getirmeyi zorunlu kıldığını vurgulamaktadır.

İkinci Rivayet

قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: «مَنْ أَصْبَحَ وَهَمُّهُ غَيْرُ اللَّهِ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ»¹⁶⁵.

H. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim sabaha Allah’tan başka bir kaygıyla başlarsa, Allah katında bir değeri yoktur.”

Tahrir ve Tahlili

Söz konusu rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, temel olmayan hadis literatüründe İbnü'l-Cüneyd'in *el-Mahabba li'llāhi subhāneh* adlı eserinde yer almaktadır. Bu eserde rivayet, «في شيء» ibaresi eklenerek aktarılmış olup, söz konusu ziyadenin rivayetin genel mânasını etkilemediği anlaşılmaktadır. Ayrıca rivayet, müstedrek türü eserlerde de zikredilmektedir. Nitekim el-

¹⁶³ Müslim, *el-Câmi 'u's-şâhih*, “Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb”, 2640.

¹⁶⁴ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cüneyd el-Hinnî, *el-Mahabba li'llāh*, thk. 'Âdil b. 'Abdüşşekûr ez-Zerkî (Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1424/2003), 27 (No. 38).

Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*¹⁶⁶ adlı eserinde ise rivayetin sonuna «وَمَنْ لَمْ يَهْتَمَّ لِلْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ» ibaresinin eklendiği bir varyantıyla yer aldığı görülmektedir. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edildiğinden merfu hadis türüne örnektir. muhtevası itibarıyla ise kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu rivayet, kulun yöneliş ve kaygı merkezinin Allah olması gerektiğini ifade etmektedir. Aksi hâlde Allah ile olan manevî bağının kopacağına işaret etmektedir.

Üçüncü Rivayet

قال (صلى الله عليه وسلم): «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ، أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ؛ وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ، كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ»¹⁶⁷.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim Allah’a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever; kim Allah’a kavuşmayı hoş görmezse, Allah da ona kavuşmayı hoş görmez.”

Tahric ve Tahlili

Bu rivayet, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*¹⁶⁸ başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Resûlullah’a (s.a.v.) açıkça nispet edildiği için merfû hadis türüne örnektir. muhtevası itibarıyla ise kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Hadis, kulun âhirete yönelik tutumunun ilâhî karşılıkla örtüşeceğini ifade eder. Allah’a kavuşmayı içtenlikle isteyen mümine Allah’ın rahmetle muamele edeceği, âhiretten yüz çevirenin ise bu yönelişinin olumsuz bir karşılık doğuracağı vurgulanmaktadır.

Bu açıklama, hadiste geçen Allah’a kavuşmayı sevme veya kerih görme hâlinin, ölümü tabîi olarak istemekle değil, ölüm anında kişiye gösterilen akıbetle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Mümin rıza ve ikram müjdesiyle Allah’a kavuşmayı arzular, kâfir ise azapla yüzleşeceğini bildiği için bundan kaçınır.¹⁶⁹

3.14. ...العَمَلُ بِالنِّيَّةِ Hadisi

أخبرنا شيخنا الشيخ أبو الفضل عليّ المقرئ القرشي الواسطي رحمه الله تعالى رحمه واسعة، [...]، حدثنا يحيى بن قزعة، قال: حدثنا مالك، عن يحيى بن سعيد، عن محمد بن إبراهيم بن الحارث، عن علقمة بن وقاص، عن عمر بن الخطاب قال: قال النبي (صلى الله عليه وسلم):¹⁷⁰ «العَمَلُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لَأْمَرِي مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، فَهَاجَرَتْهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهَاجَرَتْهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ»¹⁷¹

¹⁶⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/356 (No. 7902).

¹⁶⁷ el-Buhârî, “Rikak”, 41 (No. 6142).

¹⁶⁸ Müslim, *el-Câmi 'u's-şahîh*, “Zikr ve'd-Du'â' ve't-Tevbe ve'l-İstiğfâr”, 2683.

¹⁶⁹ el-Buhârî, “Rikak”, 41 (No. 6142).

¹⁷⁰ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 121.

¹⁷¹ el-Buhârî, “Nikâh”, 5 (No. 4783).

ومن هذا الطريق روى هذا الحديث سيدنا عمر الفاروق بنص: سمعت رسول الله (صلى الله عليه وسلم) يقول: «إنما الأعمال بالنيّات، وإنما لكلّ امرئ ما نوى، فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله...»¹⁷² إلى آخر الحديث.

Ömer b. el-Hattâb'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ameller niyete göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlü"nedir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse, onun hicreti de hicretine sebep olan şeydir.”

Bu hadis, aynı tarikle Hz. Ömer'den (r.a.) şu lafızla da rivayet edilmiştir: “Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: “Ameller ancak niyetlere göredir. Herkes için ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne ise...” hadisin sonuna kadar.

Tahric ve Tahlili

Rivayet edilen bu hadis, Sahîh-i Buhârî başta olmak üzere diğer temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Buhârî'nin naklettiği isnad esas alındığında, rivayetin müşterek râvisinin Yahyâ b. Kaza'a olduğu anlaşılmaktadır. Hadis, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edildiği için merfû kabul edilir. Muhtevası itibarıyla ise, sözlü beyana dayandığından kavli hadis kapsamında değerlendirilir.

Rivayet edilen hadisin bir diğer versiyonu ise *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da yer almaktadır. Bu varyantın isnadı incelendiğinde, rivayetin müşterek râvisinin Yahyâ b. Sa'îd olduğu anlaşılmaktadır.

Rivayetlere göre, Ümmü Kays ile evlenebilmek amacıyla hicret eden bir kişi bulunmakta ve bu kimse “Ümmü Kays'ın muhaciri” olarak anılmaktadır. Olayın Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde değil, İbn Mes'ûd devrinde gerçekleştiği anlaşılmakla birlikte, bu kıssa sonradan hicretin niyetle ilişkisini açıklayan rivayetler bağlamında zikredilmiştir. Bununla birlikte, ‘Ümmü Kays'ın muhaciri’ kıssasının, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Kimin hicreti elde edeceği bir dünyaya veya evleneceği bir kadına ise...” sözünü söylemesinin sebebi olduğu görüşü yaygınlık kazanmış ve bunu pek çok müteahhir âlim zikretmiştir.¹⁷³

Bu rivayette, amellerin hüküm ve değerinin niyete bağlı olduğu temel ilkesi ortaya konulmaktadır. Hicret örneği üzerinden, fiilin şekli aynı olsa da niyetin amelin yönünü ve sonucunu belirlediği vurgulanmaktadır. Allah ve Resûlü'nü hedefleyen hicretin dinî

¹⁷² Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhyiddin 'Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1432), “Talâk”, 12 (No. 2201).

¹⁷³ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-âhikem*, thk. Şu'ayb el-Arnaût – İbrâhîm b. el-Kays (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 74 (No. 1).

bir değer taşıdığı, dünyevî bir menfaat veya evlilik amacıyla yapılan hicretin ise niyet edilen hedefle sınırlı kaldığı ifade edilmektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

رُوي عن أنس بن مالك قال: كانت تحت الجدار الذي أخبر الله عنه بقوله: (وكان تحته كنز

لهما) [الكهف: 82] لوح من ذهب، والذهب مكتوب فيه:

«بسم الله الرحمن الرحيم، عَجِبْتُ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْمَوْتِ كَيْفَ يَفْرَحُ؟! وَعَجِبْتُ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْقَدَرِ كَيْفَ يَحْزَنُ؟! وَعَجِبْتُ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالنَّارِ كَيْفَ يَضْحَكُ؟! وَعَجِبْتُ لِمَنْ أَيْقَنَ بِزَوَالِ الدُّنْيَا وَتَقَلُّبِهَا بِأَهْلِهَا كَيْفَ يَطْمَئِنُّ إِلَيْهَا؟ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»¹⁷⁴

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın, "Altında kendilerine ait bir hazine vardı" buyruğuyla haber verdiği (el-Kehf 18/82) duvarın altında altından bir levha bulunmaktaydı. Bu altın levhanın üzerinde şu ifadeler yazılıydı:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Ölümü kesin olarak bilen kimsenin nasıl sevindiğine hayret ederim! Kaderin kesinliğine inanan kimsenin nasıl üzüldüğüne hayret ederim! Cehenneme kesin olarak iman eden kimsenin nasıl güldüğüne hayret ederim! Dünyanın geçiciliğini ve insanlarıyla birlikte değişip yok olacağını bilen kimsenin ona nasıl gönül bağladığına şaşarım! Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed Allah'ın Resûlüdür."

Tahrîc ve Tahlîlî

Rivayet edilen hadis, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, temel olmayan bazı hadis mecmualarında, farklı râvi tarikleriyle ve lafız farklılıklarıyla rivayet edildiği görülmektedir. Bu lafız farklılıklarının, rivayetin mana bütünlüğünü bozacak nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır. Hadisin benzer lafızlarla yer aldığı eserlerden biri, *Cüz'ü İbn Fîl* olup, bu eserde rivayetin Ebû Zer el-Gıfârî'den nakledildiği görülmektedir.

Öte yandan, tefsir kaynakları üzerinde yapılan incelemelerde, Tefsîru's-Semerkandî'de¹⁷⁵, rivayetin Enes b. Mâlik tarihiyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştırıldığı bir isnadın zikredildiği tespit edilmiştir. Bu durum, rivayetin hadis literatüründe farklı ilim dallarına ait eserlerde, değişik tarikleriyle dolaşımda olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁴ İbn Fîl, *Cüz'ü İbn Fîl*, thk. Mûsâ b. İsmâ'îl el-Besît (Kudüs: Maṭba'atü Sûdî, 1421/2001), 128 (No. 105).

¹⁷⁵ Ebû'l-Leyâs Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 2/358.

Rivayet edilen hadis, sahâbî Enes b. Mâlik'e¹⁷⁶ nispet edilmesi sebebiyle mevkûf kabul edilmektedir. Muhtevası itibarıyla ise sözlü beyana dayanması nedeniyle kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu metinde, ölüm, kader, ahiret ve dünyanın geçiciliği hakikatlerine kesin iman eden kimsenin dünyevî sevinç, üzüntü ve gaflet hâline kapılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece insanın, dünya hayatına aşırı bağlanmak yerine ahiret bilinciyle ölçülü ve sorumlu bir hayat sürmesi gerektiği ifade edilmektedir.

3.15. Hadisi إِنَّهُ سَيَأْتِيَكُمْ بَعْدِي أَنَسٌ ...

أخبرنا القاضي الإمام المقرئ الشيخ علي أبو الفضل القرشي الواسطي بداره بواسط، قال: أنبأنا أبو إسماعيل عبد الله بن محمد الأنصاري، قال: أنبأنا أبو يعقوب، قال: أنبأنا زاهد بن أحمد، قال: أنبأنا محمد بن إبراهيم بن نيزور، قال: حدثنا المطالب بن شعيب بن عبد الله بن صالح، قال: حدثنا الهفل بن زياد، عن بكر بن خنيس، قال: حدثني عاصم بن عبد الله النخعي، عن أبي هارون العبدي،¹⁷⁷ قال: أتينا أبا سعيد الخدري فسالناه عن حديث رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فقال: مرحباً بوصية رسول الله (صلى الله عليه وسلم)، قال:

«إِنَّهُ سَيَأْتِيكُمْ بَعْدِي أَنَسٌ مِنَ الْإِفَاقِ يَسْأَلُونَكُمْ عَنْ حَدِيثِي، وَعَنِ السُّنَّةِ، فَاسْتَوْصُوا بِهِمْ خَيْرًا».

فَكَانَ إِذَا رَأَا قَالَ: مَرْحَبًا بِوَصِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ (صلى الله عليه وسلم)¹⁷⁸

Ebû Hârûn el-Abdî dedi ki: Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin yanına geldik ve kendisine Resûlullah'ın (s.a.v.) hadislerinden sorduk. Bunun üzerine şöyle dedi: "Resûlullah'ın (s.a.v.) vasiyetine hoş geldiniz." Ardından (Ebû Sa'îd) şöyle dedi: "Benden sonra size, uzak beldelerden birtakım kimseler gelecek; sizlere benim hadislerimi ve sünneti soracaklar. Onlara hayır tavsiye edin." Bu sebeple Ebû Sa'îd, bizi her gördüğünde: "Resûlullah'ın (s.a.v.) vasiyetine hoş geldiniz." derdi.

Tahrir ve Tahlili

Rivayet edilen hadisin birebir aynı lafzı, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, benzer muhtevaya sahip rivayetlerin, bazı lafız farklılıklarıyla temel hadis kaynaklarından Sünen-i Tirmizî ve Sünen-i İbn Mâce'de¹⁷⁹ yer aldığı görülmektedir. Söz konusu lafız farklılıkları, rivayetin anlamını değiştirmemekte olup ihtilâfü'l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer alan rivayetin isnadı esas alındığında, hadisin müşterek râvisinin Ebû Hârûn el-Abdî olduğu tespit edilmektedir. Rivayetin farklı varyantlarının bulunması, metnin ifade ettiği manayı zayıflatmamakta; aksine mana bütünlüğünü ve

¹⁷⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 9/118 (md. 3820).

¹⁷⁷ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 126.

¹⁷⁸ et-Tirmizî, "İlim", 4 (No. 2841–2842).

¹⁷⁹ İbn Mâce, "Sünne", 22 (No. 247–249).

vurgusunu pekiştirmektedir. Hadis, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi sebebiyle merfû kabul edilmektedir. Muhtevası itibarıyla kavli hadis türü içerisinde değerlendirilmektedir.

Bu rivayette, hadis ve sünnet talebiyle yola çıkan kimselere iyi davranılması gerektiği vurgulanmaktadır. Sahâbenin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu tavsiyesini fiilen uygulayarak ilim talebelerine değer verdiği ortaya konulmaktadır.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وكان عمرُ بنُ الخطَّابِ كثيرًا ما يقول: اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي.¹⁸⁰

Ömer b. el-Hattâb (r.a.), sık sık şöyle derdi: “Allah’ım! Nefsimin şerrinden Sana sığınırım.”

Tahrîc ve Tahlili

Hiz. Ömer’e (r.a.) nispet edilen bu dua, aslında Hiz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edilen bir duanın parçasıdır. Söz konusu dua, temel hadis kaynaklarında müstakil bir metin olarak değil, bir bütünün içerisinde yer alan cümleler hâlinde ve muhtelif lafız varyasyonlarıyla nakledilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde, bu duanın *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*¹⁸¹ ve Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde¹⁸², farklı tarikler ve lafızlarla rivayet edildiği tespit edilmiştir.

Bu varyasyonlar, duanın anlam bütünlüğünü etkilememektedir. Bu çerçevede, Hiz. Ömer’e nispet edilen kısa formun, Hiz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edilen sahih bir duanın özetlenmiş ve yaygın kullanım kazanmış bir şekli olduğu anlaşılmaktadır. Rifâî’nin eserindeki değerlendirmeye göre ise bu rivayet, Hiz. Ömer’e nispet edilmesi sebebiyle mevkûf kabul edilmektedir. Muhtevası itibarıyla kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Bu sözde, nefsin zararlı yönlerine karşı Allah’ın korumasına ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Kulun, acziyetini kabul ederek Allah’a sığınması gerektiği vurgulanmaktadır.

3.16. Hadisi اِقْتَدُوا بِاللَّذِينَ مِنْ بَعْدِي ...

أخبرنا سَيِّدنا فرد الوقت أبو المكارم الباز الأشهب الشَّيخ منصورُ الرِّبانيُّ البُطايحيُّ الأَنْصاريُّ ، برواقه في بلدة نهر دقلى من واسط، قال: أنبأنا أبو عبد الله مالكُ بنُ أحمدَ بنِ عليِّ الفَرَّاءِ قراءَةً عليه، قال: أنبأنا أبو الحسن أحمد [بن محمد] بنُ موسى بنِ الصَّلْتِ، قال: حدَّثنا أبو إسحاق إبراهيمُ بنُ عبد الصَّمَدِ الهاشميُّ، قال: حدَّثنا عُبَيْدُ

¹⁸⁰ et-Tirmizî, “Da‘avât”, 14 (No. 3689).

¹⁸¹ Ebû Dâvûd, “Nevm”, 109 (No. 5067).

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/220 (No. 51).

بْنُ أُسْبَاطٍ، عَنْ أَبِي عَنْ سَفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ رَبِيعٍ، عَنْ حَذِيفَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):¹⁸³

«اَقْتَدُوا بِالَّذِينَ مِنْ بَعْدِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَاهْتَدُوا بِهَذِي عَمَّارٍ، وَتَمَسَّكُوا بِعَهْدِ ابْنِ أُمِّ عَبْدِ»¹⁸⁴

Huzeyfe'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Benden sonra, Ebubekir ile Ömer’e uyunuz. Ammar’ın irşadıyla irşad olunuz, İbn-i Ümmi Abd’in vefa duygusuna yapışınız.”¹⁸⁵

Tahric ve Tahlili

Rivayet edilen hadis, temel hadis kaynaklarından olan Müsned’de bazı lafız farklılıklarıyla yer almaktadır. Bu farklılık bir ziyadedden kaynaklanmamaktadır. Ahmed b. Hanbel’e ulaşan metin bu şekilde nakledilmiştir. Lafız farklılığı anlamı etkilememiştir. Bilakis metnin daha ayrıntılı ve açıklayıcı biçimde nakledilmesine katkı sağlamıştır. Rivayetin ilk kısmı olan “اَقْتَدُوا بِالَّذِينَ مِنْ بَعْدِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ” lafzı ise *Sünenü’t-Tirmizî*’de¹⁸⁶ de yer almaktadır. Müsned esas alındığında rivayetin müşterek râvîsi Rib’î b. Hirâş’tır. Rivayet, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis olup, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.), vefatından sonra ümmetin istikamet üzere kalabilmesi için Ebû Bekir ve Ömer’e ittibâyı siyasî-idarî rehberlik, Ammâr’ın hidayetini itikadî ve ahlâkî doğruluk, İbn Mes’ûd’un yoluna sarılmayı ise ilmî otorite olarak takdim etmektedir. Bu çerçevede gerçek manada irşadın, Hz. Ali’ye duyduğu sevgiyle hidayet yolunu bulan Ammâr’ın temsil ettiği sahih istikamet üzerinden mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed er-Rifâî, bu hadisin şerhinde beş adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

جاء في الخبر أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ: «يَا دُنْيَا اخْدُمِي مَنْ خَدَمَنِي، وَاسْتَخْدِمِي مَنْ خَدَمَكَ»¹⁸⁷.

Haberde şöyle gelmiştir: Allah Teâlâ buyurdu ki: “Ey dünya! Bana hizmet edene hizmet et; sana hizmet edeni ise hizmetkâr edin.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet edilen hadis, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Farklı varyantları ise ikincil kaynaklardan olan el-Hâkim en-Nisâbü’rî’nin *Ma’rifetü’ulûmi’l-*

¹⁸³ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 132.

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/399 (No. 23386).

¹⁸⁵ İbn-i Ümmi Abd; Abdullah b. Mes’ud (r.a)’tır

¹⁸⁶ et-Tirmizî, “Menâkıb”, 35 (No. 3991).

¹⁸⁷ el-Kuâdî, *Müsnedü’s-Şihâb*, thk. Hamdî b. ‘Abdülmeccid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1407/1986), 2/325 (No. 1454).

ḥadīs adlı eseri ile Ebu Bekir el-Ḳudâ'î'nin *Müsnedü'ş-Şihâb*'ında¹⁸⁸ tespit edilmiştir. Bu varyantlar arasındaki lafız farklılıkları anlamı değiştirmemekte, bilakis muhtevayı kısmen detaylandırmaktadır. Rivayetin “جاء في الخبر” gibi temrîz sîgasıyla aktarılmış olması, onun kesin bir isnadla değil ihtiyatlı bir üslupla nakledildiğini göstermektedir. Bu durum söz konusu metnin kudsî formda rivayet edilen bir haber niteliği taşıdığına işaret etmektedir. İçeriğinde gayba dair bir beyan bulunması da bu değerlendirmeyi destekler mahiyettedir. Muhtevası itibarıyla ise bir sözün nakline dayanması sebebiyle kavî hadis niteliği arz etmektedir.

Rivayet, Allah'ı gaye edinenin dünyaya hâkim olacağını; dünyayı gaye edinenin ise onun esiri hâline geleceğini vurgulayan sembolik bir anlatım içermektedir.

İkinci Rivayet

وَحُكِيَ أَنَّ الْإِمَامَ ابْنَ الْإِمَامِ سَيِّدَنَا زَيْنَ الْعَابِدِينَ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، أَقْرَأُ فِي بَعْضِ الْكُتُبِ، وَكَانَ فِي يَدِهِ سَكِينٌ، فَرَأَيْتُ حَرْفًا خَطًا، فَقُلْتُ: نَاوَلَنِي السَّكِينُ لِأُصْلِحَ هَذَا الْحَرْفَ، فَنَاوَلَنِي فَلَمَّا قَضَيْتُ الْحَاجَةَ رَدَّاهُ عَلَيْهِ، فَقَالَ لِي: يَا عَلِيُّ! لَا تَعُدْ إِلَى هَذِهِ مَرَّةً أُخْرَى، فَتَنَقَّعَ إِلَى ذَلِكَ السُّؤَالِ، وَخَسَاسَةِ الْهَمَّةِ.¹⁸⁹

Hikaye edildiğine göre, imamın oğlu imam Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin (r. anhümâ) şöyle demiştir: “Babam Ebû Abdillâh el-Hüseyin'in (a.s.) yanında bulunuyordum. Bazı kitaplardan okuyordum. Elinde bir bıçak vardı. Metinde bir harfî hatalı gördüm ve Bu harfî düzeltmem için bıçağı bana verir misiniz? dedim. Bana verdi. İşimi bitirince tekrar kendisine iade ettim.” Bunun üzerine bana şöyle dedi: “Ey Ali! Bunu bir daha yapma. Aksi halde birinden bir şey isteme zilletine ve himmet düşüklüğüne düşersin.”

Tahric ve Tahlili

Bu rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Metinde zikredilen şahıs, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) torunu ve Hz. Hüseyin'in oğlu olan Ali ibn Husayn Zayn al-Abidin'dir. Klasik biyografik kaynaklarda doğumunun 38/658 yılı civarında gerçekleştiği, 94/713 yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁹⁰ Tâbiûn nesline mensup olan bu zata nispet edilerek aktarılması sebebiyle rivayet, hadis usûlü açısından maktû kabul edilmektedir. İçeriği bir sözün nakline dayanması dolayısıyla da kavî nitelik taşımaktadır. Ancak içerisinde Hz. Hüseyin'e nispet edilen söz mevkûf rivayet konumundadır.

¹⁸⁸ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmî'l-ḥadīs*, nşr. es-Seyyid Mu'azzam Hüseyin (Haydarâbâd: Dâ'iretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1356/1937), 101.

¹⁸⁹ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

¹⁹⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/386 (md. 157).

Rivayet, küçük bir ihtiyaç için dahi başkasından isteme alışkanlığının kişiyi zillete ve ezikliğe sürükleyebileceğini vurgular. Böylece izzet-i nefsi koruma ve başkasına yük olmama bilinci öğütlenmektedir.

Üçüncü Rivayet

وَرُوي أَنَّ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) قال ذات يوم لثوبان : «يا ثوبان! لا تسأل الناس»¹⁹¹

Rivayet edildiğine göre Nebî (s.a.v.) bir gün Sevbân'a şöyle buyurmuştur: “Ey Sevbân! İnsanlardan isteme.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet edilen hadis, temel hadis kaynaklarında bir bütünün parçası olarak farklı varyantlarla yer almaktadır. Söz konusu rivayet, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i¹⁹² ile İbn Mâce'nin *Sünen* 'inde nakledilmiştir. Rivayetler arasında lafız bakımından birtakım farklılıklar bulunmakla birlikte, bu farklılıklar ihtilâfü'l-lafz kapsamında değerlendirilmekte olup metnin genel anlamını ve konu bütünlüğünü etkilememektedir.

Rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sevbân'a “İnsanlardan hiçbir şey isteme” buyurması, müminin izzetini koruması ve başkalarına bağımlı olmaktan kaçınması gerektiğini ifade eder. Bu emir, ihtiyaç hâli dışında el açmamayı ve kanaat ahlâkını teşvik etmektedir. Nitekim Sevbân'ın bineği üzerindeyken kamçısı yere düşse bile kimseden istemeyip inerek kendisi alması, bu emri titizlikle uyguladığını göstermektedir.¹⁹³

Dördüncü Rivayet

ودخل عليَّ كَرَّمَ الله وجهه مسجدَ رسولِ الله (صلى الله عليه وسلم) فرأى أعرابياً في المسجد يقول: إلهي! أريدُ منك شُويْهةً.

ورأى أبا بكر الصديق في زاويةٍ أخرى يقول: إلهي! أريدُك.¹⁹⁴

Ali (kerremallahu vecheh) Resûlullah'ın (s.a.v.) mescidine girdi. Mescitte bir bedevinin şöyle dediğini gördü: “İlâhî! Senden küçük bir koyun istiyorum.” Bir başka köşede ise Ebû Bekir es-Sıddîk'ı (r.a.) gördü; o da şöyle diyordu: “İlâhî! Ben Seni istiyorum.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Sahâbî olan Hz. Ali'ye nispet edilerek nakledilmesi sebebiyle hadis usûlü bakımından mevkûf kabul edilmektedir. Muhtevası itibariyle ise bir sözün aktarımına dayanması dolayısıyla kavli nitelik taşımaktadır.

¹⁹¹ İbn Mâce, “Zekât”, 25 (No. 1837).

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/49 (No. 22366).

¹⁹³ İbn Mâce, “Zekât”, 25 (No. 1837).

¹⁹⁴ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

Rivayet, dua ve kulluk anlayışındaki seviye farkını göstermektedir. Bedevînin dünyevî bir talepte bulunması maddî beklentiyi temsil eder. Ebû Bekir'in "Seni istiyorum" sözü ise Allah'ın rızâ ve yakınlığını gaye edinen daha yüksek bir mânevî bilinç düzeyine işaret etmektedir.

Beşinci Rivayet

قال النَّبِيُّ (صلى الله عليه وسلم): «لَا تَسْتَكْثِرُوا طَاعَتَكُمْ، وَلَا تَسْتَقِلُّوا ذُنُوبَكُمْ»¹⁹⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İbadetlerinizi çok görmeyiniz, günahlarınızı da azımsamayınız."

Tahric ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte metin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilerek nakledildiğinden hadis usûlü bakımından merfû kabul edilmektedir. Muhtevası itibariyle bir sözün aktarımına dayanması sebebiyle ise kavli hadis niteliği taşımaktadır.

Hadis, kulun amellerine güvenerek kendini yeterli görmemesi ve günahlarını hafife almaması gerektiğini vurgular. Böylece ibadette tevazu, günah karşısında ise bilinç ve sorumluluk duygusu esas alınmış; kullukta denge ve muhasebe bilinci öğütlenmiştir.

3.17. Hadisi يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي ...

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا الْقَاضِي الْعَدْلُ النَّقَّاعُ الْمُقَرِّي الْإِمَامُ الشَّيْخُ عَلِيُّ أَبُو الْفَضْلِ الْقُرَشِيُّ الْوَاسِطِيُّ ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو طَالِبٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْفَتْحِ الْعُشَارِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو طَاهِرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُخَلَّصُ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ صَاعِدٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَالِكُ بْنُ الْخَلِيلِ أَبُو غَسَّانٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ [أَبِي] عَدِي، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (صلى الله عليه وسلم) قَالَ:¹⁹⁶
«يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ، هُمُ الَّذِينَ لَا يَكْتَوُونَ، وَلَا يَسْتَرْقُونَ، وَلَا يَتَطَيَّرُونَ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»¹⁹⁷

İmrân b. Husayn'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ümmetimden yetmiş bin kişi, cennete hesap vermeden girer. Onlar öyle kimselerdir ki vücutlarını dağlamazlar, rukye talep etmezler (başkasından şifa okuması istemezler), kuş uçurmazlar (herhangi bir şeyi uğursuzluk saymazlar). Yalnız Allah'a tevekkül ederler."

Tahric ve Tahlili

Rivayet edilen hadisin metin bakımından en yakın varyantı *Sahih Müslim*'de yer almaktadır. Bu eserde, hesapsız cennete girecekler dört özellik üzerinden zikredilmiş; ancak bu özelliklerin sıralamasında farklılık bulunmaktadır. Söz konusu tertip değişikliği

¹⁹⁵ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

¹⁹⁶ Rifâî, *HâletüEhli'l-Hakikama 'a'llah*, 138.

¹⁹⁷ Müslim, *el-Câmi 'u's-şahîh*, "İmân", 218.

anlamı etkilememektedir. *Sahihi Buhârî*'de¹⁹⁸ ise Rifâî'nin senedinde yer alan “لَا يَكْتُونُ” ifadesi bulunmamakta ve hesapsız cennete girecekler üç vasıf üzerinden belirtilmektedir. Bu durum, lafız farklılığına rağmen rivayetin temel muhtevasının korunduğunu göstermektedir.

Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilmesi sebebiyle hadis usûlü açısından merfû kapsamda değerlendirilmektedir. Muhtevası bir sözün nakline dayanması dolayısıyla ise kavli hadis niteliği taşımaktadır.

Hadis, tam tevekkül anlayışını merkeze almaktadır. Sebeplere mutlak bağımlılık göstermeyen, uğursuzluk inancından uzak duran ve güvenini yalnız Allah'a yönelten kimselerin yüksek bir mânevî mertebeye ulaşacağını ifade etmektedir.

Bir kimseden dua veya Kur'an ile rukye talep etmek caizdir ve sünnetle sabittir. Hadiste geçen “لَا يَسْتَرْقُونَ” ve “لَا يَكْتُونُ” ifadeleri, bunun haram olduğunu değil; bazı kimselerin tevekküllerinin kemâli sebebiyle başkasından talepte bulunmamayı tercih ettiklerini göstermektedir. Bu, zorunlu bir hüküm değil; daha üstün bir davranış olarak görülmektedir.

Nitekim Ibn Abd al-Barr, *al-Tamhid*'de rukye istemeyen ve dağlanmayan kimsenin tevekkül bakımından daha güçlü bir mertebede bulunduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وقال أمير المؤمنين عليّ بن أبي طالب لأبي بكر الصديق رضي الله عنهما: يا خليفة رسول الله (صلى الله عليه وسلم)، بماذا بلغت هذه المنزلة حتى سبقتنا؟ فقال: بخمسة أشياء: أولها: وجدت الناس صنفين، طالب دنيا، وطالب عقبى، فكنت أنا طالب المولى. والثاني: منذ دخلت الإسلام ما شبع من طعام الدنيا. والثالث: ما رويت من شراب الدنيا. والرابع: إذا استقبلني عملاً، عملٌ للدنيا، والآخر للعقبى، اخترت عمل الآخرة على عمل الدنيا. والخامس: صحبت النبي عليه الصلاة والسلام، فأحسنْتُ صحبتَه. فقال له عليّ: هنيئاً لك يا أبا بكر!²⁰⁰

Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), Ebû Bekir es-Sıddîk'a (r.a.) şöyle dedi: “Ey Resûlullah'ın halifesi! Hangi amellerle bu makama ulaştın da bizi geride bıraktın?” Ebû Bekir şöyle cevap verdi: Beş şöyle: Birincisi: İnsanları iki kısım gördüm; dünya talibi olanlar ve âhiret talibi olanlar. Ben ise Mevlâ'yı talep eden oldum. İkincisi: İslâm'a girdiğim günden beri dünya yemeğiyle hiç doymadım. Üçüncüsü: Dünya içeceğiyle hiç kanmadım. Dördüncüsü: Önüme iki iş çıktığında; biri dünya için, diğeri âhiret için

¹⁹⁸ el-Buhârî, “Rikak”, 21 (No. 6107).

¹⁹⁹ Ibn 'Abdîberr, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed 'Aât – Muhammed 'Alî Mu'avvið (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 8/417 (md. 1758).

²⁰⁰ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

olduğunda, âhiret işini tercih ettim. Beşincisi: Peygamber (s.a.v.) ile beraber oldum ve ona güzel bir şekilde arkadaşlık ettim. Bunun üzerine Ali şöyle dedi: Sana ne mutlu ey Ebû Bekir!

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Zühd ve rekâik literatüründe ise çoğunlukla senetsiz olarak nakledilen bir haber niteliği taşımaktadır. Rivayet, sahâbîye nispet edilmesi bakımından hadis usûlü açısından mevkûf kabul edilebilecek mahiyettedir. Muhtevası bir sözün aktarımına dayanması sebebiyle ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Metin, Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğünü zühd, tevekkül ve öncelik bilinci üzerinden temellendirmektedir. Dünya-âhiret ayrımında doğrudan Allah'ı gaye edinmesi, dünya nimetlerinde ölçülü davranması ve tercihlerinde âhireti öncelemesi onun manevî derecesinin kaynağı olarak sunulmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'e (s.a.v.) güzel bir şekilde refakat etmesi, bu üstünlüğün temel unsuru olarak vurgulanmaktadır.

3.18. أَدَّبَنِي رَبِّي فَأُحْسِنَ تَأْدِيبِي... Hadisi

أَخْبَرَنَا ابْنُ الْعَمِّ الْوَلِيُّ الصَّالِحُ السَّيِّدُ سَيْفُ الدِّينِ عَثْمَانُ، [...]، عَنْ أَبِيهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ يَعْقُوبَ نَحْلِ الْمُؤَجَّدِينَ الْإِمَامِ عَلِيِّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ، عَنْ ابْنِ عَمِّهِ سَيِّدِ الْمَخْلُوقِينَ وَحَبِيبِ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَبِيِّنَا وَرَسُولِنَا مُحَمَّدٍ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) أَنَّهُ قَالَ: ²⁰¹

«...أَدَّبَنِي رَبِّي فَأُحْسِنَ تَأْدِيبِي» ²⁰²

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Beni Rabbim edeplendirdi, ne de güzel edeplendirdi.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis mecmuaları arasında yer almayan Abu Abd al-Rahman al-Sulami'nin *Adab al-Suhbe* adlı eserinde yer almaktadır. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından hadis usûlü açısından merfû kabul edilmektedir. Muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Söz, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlâkî kemâlinin kaynağını ilâhî terbiyeye dayandırmaktadır. Buna göre onun ahlâkî yetkinliğinin beşerî çabadan ziyade ilâhî terbiye ve yönlendirme ile şekillendiğini vurgulayan özlü bir ifade niteliği taşımaktadır.

Ahmed er-Rifâî, bu hadisin şerhinde beş adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda kısaca ele alınacaktır.

²⁰¹ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 143.

²⁰² Ebû 'Abdirrahmân es-Sülemî, *Âdâbü's-şuḥbe*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid (Tanta: Dâru's-Şaḥâbe li't-Türâş, 1410/1990), 122 (No. 208).

Birinci Rivayet

وعن علي بن أبي طالب ، قال : «إِنَّ اللَّهَ يَتَجَلَّى لِلذَّاكِرِينَ عِنْدَ الذِّكْرِ وَتِلَاوَةِ الْقُرْآنِ ، وَلَا يَرُونَهُ ؛ لِأَنَّهُ أَعَزُّ مَنْ أَنْ يُرَى ، وَأَظْهَرُ مَنْ أَنْ يُخْفَى ، فَتَفَرَّدُوا بِاللَّهِ سُبْحَانَهُ ، وَاسْتَأْنَسُوا بِذِكْرِهِ ، وَمَا نَزَلَتْ بِأَحَدٍ نَازِلَةً إِلَّا وَفِي كِتَابِ اللَّهِ لَهَا دَلِيلٌ مِنَ الْهُدَى وَالْبَيَانِ».²⁰³

Ali b. Ebî Tâlib'ten (radiyallahu anh) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Şüphesiz Allah, zikredenlere zikir ve Kur’ân tilâveti esnasında tecellî eder; ancak O’nu görmezler. Çünkü O, görülemeyecek kadar aziz, gizlenemeyecek kadar açıktır. Bu sebeple Allah’a yönelin, O’nun zikriyle ünsiyet kurun. Hiç kimsenin başına bir musibet gelmez ki Allah’ın kitabında onunla ilgili bir hidayet ve açıklama bulunmasın.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Hz. Ali’ye nispet edilerek nakledildiği için hadis usûlü bakımından mevkûf kabul edilmektedir. Muhtevası bir sözün aktarımına dayanması sebebiyle ise kavli nitelik taşımaktadır.

Metin, zikir ve Kur’ân tilâvetinin kul ile Allah arasında mânevî bir yakınlık oluşturduğunu vurgular. Ayrıca musibetler karşısında rehberliğin Kur’ân’da bulunduğu işaret ederek mümini ilâhî vahye yönelmeye davet etmektedir.

İkinci Rivayet

وروى كعب الأحبار أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ : «مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي ، أُعْطِيَتْهُ أَفْضَلُ مِمَّا أُعْطِيَ سَائِلِي»²⁰⁴

Ka’b el-Ahbâr’ın (r.a.) rivayet ettiğine göre Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Kim beni zikretmekle meşgul olduğundan dolayı benden bir şey istemeye vakit bulamazsa, ona benden istekte bulunan kimselere verdiğim nimetlerden daha faziletlisini ve daha üstününü ihsan ederim.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet edilen hadis, temel hadis kitaplarında yer almamaktadır. Bununla birlikte, temel hadis mecmuaları arasında sayılmayan Muhammed b. İsmâil el-Buhârî’nin *Halku Ef’âli’l-’İbâd* adlı eserinde merfû olarak nakledilmektedir. Ayrıca Rifâî’nin eserinde tâbiûndan olup 32/652 yılında vefat eden Kâ’b el-Ahbâr’dan²⁰⁵ rivayet edilmesi, metnin maktû yolla da aktarıldığını göstermektedir. Bu durum, rivayetin kudsî formda nakledilen bir haber mahiyetinde olduğunu ortaya koymaktadır. Muhtevası itibariyle ise bir sözün aktarımına dayanması sebebiyle kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

²⁰³ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

²⁰⁴ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ’il el-Buhârî, *Halku Ef’âli’l-’İbâd*, thk. ‘Abdurrahmân ‘Umeyre (Riyad: Dâru’l-Ma’ârif, 1423), 109.

²⁰⁵ İbn Sa’d, *eş-Şabâkâtü l-kübrâ*, 9/449 (md. 4657).

Metin, Allah'ı zikretmenin dua ve talebin ötesinde bir yakınlık vesilesi olduğunu vurgular. Zikirle meşgul olan kimseye, isteyenlerden daha fazlasının verileceği ifade edilmektedir.

Üçüncü Rivayet

قال علي بن أبي طالب: ذكر الله طعام الروح، والثاء عليه شراب الروح، والحياء منه لباس الروح، وما تلذذ المتلذذون بمثل ذكره، وما تنعم المتنعمون بمثل أنسه.²⁰⁶

Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) şöyle demiştir: “Allah'ı zikretmek ruhun gıdasıdır; O'nu övmek ruhun içeceği; O'ndan hayâ etmek ise ruhun elbisesidir. Lezzet alanlar hiçbir şeyle O'nun zikri kadar lezzet almamışlardır; nimetlenenler de hiçbir şeyle O'nunla ünsiyet kadar nimet bulmamışlardır.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet edilen hadis, temel hadis kitaplarında yer almamaktadır. Hz. Ali'ye nispet edilerek nakledildiği için hadis usûlü bakımından mevkûf kabul edilmektedir. Muhtevası bir sözün aktarımına dayanması sebebiyle ise kavli nitelik taşımaktadır.

Metin, zikri ruhun gıdası ve huzurunun kaynağı olarak tasvir etmektedir. En büyük lezzet ve nimetin Allah'ı anmak ve O'nunla ünsiyet kurmak olduğunu vurgulamaktadır.

Dördüncü Rivayet

إنَّ الله تعالى قال في الكتب: «مَنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَمَنْ ذَكَرَنِي فِي مَالٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَالٍ، وَمَنْ ذَكَرَنِي مِنْ حَيْثُ هُوَ ذَكَرْتُهُ مِنْ حَيْثُ أَنَا»²⁰⁷

Allah Teâlâ kutsal kitaplarda şöyle buyurmuştur: Kim beni kendi içinde (gizlice) anarsa, ben de onu kendi katımda anarım. Kim beni bir topluluk içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. Kim beni bulunduğu hâl üzere anarsa, ben de onu kendi makamıma uygun şekilde anarım.

Tahric ve Tahlili

Rivayetin birebir lafzı bu şekliyle tespit edilememekle birlikte, bazı lafız farklılıklarıyla Buhârî ve Müslim'in²⁰⁸ sahihlerinde yer almaktadır. Bu farklılıklar ihtilâfu'l-lafz kapsamında değerlendirilmiş olup anlamı değiştirmemekte; bilakis metnin manasını daha teferruatlı biçimde ortaya koymaktadır.

Rivayetin Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilmesi, onun merfû olarak aktarıldığını göstermektedir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın kelâmı olarak nakledilmesi sebebiyle kudsî hadis mahiyetindedir. Muhteva bakımından ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

²⁰⁶ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

²⁰⁷ el-Buhârî, “Tevhid”, 10 (No. 6970).

²⁰⁸ Müslim, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, “Zikr ve'd-Du'â' ve't-Tevbe ve'l-İstiğfâr”, 2675.

Metin, kul ile Allah arasındaki karşılıklılık (mükâbele) esasına dayalı bir yakınlık anlayışını ifade etmektedir. Kulun zikri hangi düzlemde gerçekleşirse, ilâhî karşılık da ona uygun ve daha üstün bir düzeyde tecelli etmektedir. Böylece metin, zikrin değerini ve Allah katındaki karşılığını vurgulamaktadır. Kulun yönelişine ilâhî yakınlık ve teveccühün mukabele edeceğini ifade etmektedir.

Beşinci Rivayet

قال ابن عباس رضي الله عنهما: ما من مؤمنٍ إلا وعلى قلبه شيطانٌ، إذا ذكر الله خنس، وإذا نسي الله

وسوس.²⁰⁹

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Hiçbir mümin yoktur ki kalbinin üzerinde bir şeytan bulunmasın. Allah'ı zikrettiğinde o (şeytan) geri çekilir (sinip saklanır); Allah'ı unuttuğunda ise vesvese verir.

Tahric ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Sahabî olan Hz. İbn Abbâs'a²¹⁰ nispet edilerek nakledildiğinden, hadis usûlü açısından mevkûf kabul edilmektedir. Muhtevasının söz aktarımına dayanması sebebiyle ise kavli nitelik taşımaktadır.

Metin, müminin kalbinde vesvese veren bir unsur bulunduğunu; zikrin bunu geri çektiğini, gafletin ise vesveseyi artırdığını vurgular. Zikir, kalbin mânevî korunma vesilesi olarak sunulmaktadır.

3.19. Hadisi يَاعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو! أَلَمْ أُخَبِّرْ... 3.19.

Tez çalışmasında referans alınan Mektebetü Dâri'd-Dekkâk baskısında baskı hataları tespit edilmiştir. Bu sebeple 19., 20. ve 21. hadislerin tahrir ve değerlendirmesinde Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye neşri esas alınmıştır.

أخبرنا الفقيه الصالح : بدار بن بختيار الواسطي» قال: أنبأنا أبو جعفر محمد بن أحمد المهدي الهاشمي، قال : أنبأنا أبو عثمان إسماعيل بن محمد قال: أنبأنا أبو بكر محمد بن عبد الله الضبي، قال: أنبأنا سليمان بن أحمد، قال: أنبأنا إدريس بن جعفر العطار، قال: أنبأنا يزيد بن هارون بن محمد، عن عمرو بن علقمة، عن أبي سلمة بن عبد الرحمن، عن عبد الله بن عمرو، قال: ²¹¹

دخل عليَّ رسول الله (صلى الله عليه وسلم) بيتي فقال: «يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو! أَلَمْ أُخَبِّرْ أَنَّكَ تَكَلِّفُ قِيَامَ اللَّيْلِ وَصِيَامَ النَّهَارِ؟» قُلْتُ : إِنِّي أَفْعَلُ. فقال: «إِنَّ مِنْ حَسْبِكَ أَنْ تَصُومَ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، فَكَأَنَّكَ قَدْ صُمْتَ الدَّهْرَ كُلَّهُ» ²¹²

²⁰⁹ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

²¹⁰ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳātü 'l-kübrā*, 7/309 (md. 1799).

²¹¹ Rifâi, *Hâletü Ehli 'l-Hakika Ma 'allah*, thk. Ahmed Ferid el-Mizyedî, 2. bs. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 85.

²¹² el-Buhârî, "Savm", 54 (No. 1874).

Abdullah b. Amr (r.a) şöyle anlatmaktadır: Bir defasında Rasulullah (s.a.v) benim evime gelmişti. Bu sırada bana hitaben dedi ki: Ey Abdullah bin Amr öğrendiğime göre sen, bütün geceleri ibadetle, gündüzleri de oruçla geçiriyormuşsun doğru mu? Ben: Evet öyle yapıyorum dedim. Bunun üzerine buyurdular ki: Senin her ayda üç gün oruç tutman kafidir. İyi ameller bire on ile mükafatlandırılır. Böylece, bütün seneyi oruçla geçirmiş olursun.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Şahîh el-Buhârî* ve *Şahîh Müslim*’de²¹³ daha ayrıntılı varyantlarıyla yer almaktadır. Buhârî’nin isnadı esas alındığında, sened zincirinde müşterek râvinin Ebû Seleme b. Abdurrahman olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi sebebiyle rivayet merfûdur. Muhtevasının doğrudan nebevî bir beyan içermesi dolayısıyla da kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, ibadette aşırılığın tasvip edilmediğini ve kullukta denge ilkesinin esas olduğunu vurgulamaktadır. Sürekli gece ibadeti ve gündüz orucu yerine, sürdürülebilir ve ölçülü bir ibadet anlayışı tavsiye edilmektedir. Her ay üç gün orucun “bütün yıl oruç tutmuş gibi” sevap kazandıracağı ifadesi ise ilâhî mükâfatın genişliğini ortaya koymakta; az fakat devamlı amelin faziletine işaret etmektedir.

3.20. Hadisi مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يُصَلِّي مَا...

أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الْحَجَّةُ النَّفَّاعُ الْعَارِفُ أَبُو بَكْرٍ بْنُ يَحْيَى النَّجَّارِيُّ الْأَنْصَارِيُّ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ أَنْبَأَنَا أَبُو الْقَاسِمِ طَلْحَةُ الْكُتَّانِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ أَحْمَدُ بْنُ عَثْمَانَ الْأَدْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَاهَانَ السِّمْسَارِ، قَالَ أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ سَالِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ أَوْسٍ يَحْدِثُ عَنْ عُبَيْسَةَ بْنِ أَبِي سَفْيَانَ، عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):²¹⁴ «مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يُصَلِّيَ لِلَّهِ تَعَالَى كُلَّ يَوْمٍ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً تَطَوُّعًا مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ، إِلَّا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ»²¹⁵

Ümmü Habîbe’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Hiçbir Müslüman kul yoktur ki farz namazlar dışında Allah Teâlâ için her gün on iki rek‘at nafilâ namaz kılsın da, Allah onun için cennette bir ev bina etmesin.” Rivayetin diğer varyantı şu şekildedir:

«مَنْ صَلَّى اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً تَطَوُّعًا كُلَّ يَوْمٍ غَيْرَ الْفَرِيضَةِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ»²¹⁶

“Kim farz namazlar dışında her gün on iki rek‘at nafilâ namaz kılsa, Allah onun için cennette bir ev bina eder.”

²¹³ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-şahîh*, “Şıyâm”, 1159.

²¹⁴ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma‘allah*, 88.

²¹⁵ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-şahîh*, “Şalâti’l-Musâfirin ve Kaşrihâ”, 728.

²¹⁶ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-şahîh*, “Şalâti’l-Musâfirin ve Kaşrihâ”, 728.

Tahric ve Tahlili

Eserin farklı baskıları karşılaştırıldığında metin tertibinde bazı farklılıklar görülmüştür. İlk metin Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ikinci metin ise Dâru Sâdır²¹⁷ baskısında yer almaktadır. Her iki baskı tahkikli olmakla birlikte muhakkik farklılığı sebebiyle bazı lafız değişiklikleri bulunmaktadır. Ayrıca baskı hatası sebebiyle Dımaşk: Mektebetü Dâri'd-Dekkâk yayınevi ile iletişime geçilmiştir. Baskı hatası giderildiğinde ikinci metnin tercih edildiği tarafımıza bildirilmiştir.

Yapılan incelemede her iki rivayetin de Müslim'in *Şahîh*'inde aynı bab ve aynı hadis numarası altında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durum, mevcut lafız farklılıklarının rivayetin farklı tariklerle nakledilmesinden kaynaklandığını göstermekte olup, söz konusu farklılıklar anlamı zedelememekte; bilakis metnin anlamını pekiştirmektedir.

Birinci metin esas alındığında isnadların Şu'be b. el-Haccâc'ta birleştiği ve müşterek râvinin Şu'be olduğu anlaşılmaktadır. İkinci metin esas alındığında ise senedlerin en erken ortak halkasının en-Nu'mân b. Sâlim olduğu tespit edilmiştir. Rivayet, sahâbî tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edildiği için merfûdur. Ayrıca içeriğinde doğrudan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözü yer aldığından kavli hadis niteliği taşımaktadır.

Hadis, farz namazların dışında her gün on iki rek'at nafîle namaz kılan kimseye cennette bir ev verileceğini bildirmektedir. “Her gün” kaydı ibadette sürekliliğe, “farz dışında” ifadesi ise revâtib sünnetlere işaret etmektedir. Cennette ev vaadi, nafîle ibadetlere teşvik amacı taşıyan bir terğîb üslubudur ve söz konusu amelin büyük bir uhrevî mükâfata vesile olacağını göstermektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

قال عليّ: العارف إذا خرج من الدنيا لم يجدْه السَّانِق ولا الشَّهيد في القيامة، ولا رضوان في الجنة، ولا مالك النار في النار. قيل: وأين يوجد؟ قال: في مقعد صدقٍ عند مليكٍ مقتدر، إذا قام من قبره لا يقول: أين أهلي وولدي؟ ولا أين جبريل وميكائيل والجنة والثَّواب؟ ولكن يقول: أين حبيبي وأنيسي؟²¹⁸

Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: Ârif kimse dünyadan ayrıldığında, kıyamet günü ne onu sevk eden melek yanında bulunur, ne de şahitlik eden melek yanında; ne cennette Rıdvân'ın yanında, ne de cehennemde Mâlik'in yanında bulunur. Kendisine, “Peki nerede bulunur?” diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: Güç ve kudret sahibi Hükümdar'ın katında, doğruluk makamında bulunur. Kabirden kalktığında Ailem ve çocuklarım

²¹⁷ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Baskı, 1430/2009), 122.

²¹⁸ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

nerede? Cebrâil ve Mîkâil, cennet ve sevap nerede? demez; bilakis Sevgilim ve ünsiyet ettiğim (Rabbim) nerede? der.

Tahric ve Tahlili

Söz konusu rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Hz. Ali'ye nispet edilen bu ifade, mevkuf nitelikte olup sahâbî kavli olarak değerlendirilmektedir.

Metin, tasavvufî bir anlayışı yansıtarak ârifin asıl gayesinin cennet nimetleri değil, doğrudan Allah'ın rızâsı ve huzuru olduğunu vurgulamaktadır. Rivayette, ârifin ahirette melekler veya sevapla değil, Allah'a kavuşma arzusu ile meşgul olacağı ifade edilmektedir. Böylece ilâhî sevgi merkeze alınmaktadır.

3.21. Hadisi صَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ تَقِي مَصَارِعَ السُّوءِ ...

أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الْعَارِفُ بِاللَّهِ تَعَالَى سَيِّدِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ مَيْمُونِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْحَرْبِيُّ الْوَاسِطِيُّ قَدَّسَ اللَّهُ سِرَّهُ، [...]، أَنبَأَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَدَقَةُ، عَنِ الْأَصْبَغِ، عَنِ ابْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَالَ: ²¹⁹ «صَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ تَقِي مَصَارِعَ السُّوءِ، وَإِنَّ صَدَقَةَ السِّرِّ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ، وَإِنَّ صَلَاةَ الرَّحِمِ تَزِيدُ الْعُمْرَ وَتَنْفِي الْفَقْرَ» ²²⁰

İbn Hakîm babasından, o da dedesinden rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Yapılan iyi ameller, kişiyi kötülüklerden korur. Şüphesiz gizlice verilen sadaka, Rabbin öfkesini yatıştırır. Sıla-i rahim ömrü bereketlendirir ve fakirliği giderir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte benzer lafız ve daha ayrıntılı bir mâna ile Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ında nakledilmektedir. Yapılan incelemede rivayetin müşterek râvisinin 'Amr b. Ebî Seleme olduğu tespit edilmiştir. Rivayet, isnad bakımından Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edildiği için merfû hadis türüne girmektedir. Muhteva açısından ise nebevî bir söz ihtiva etmesi sebebiyle kavli hadis olarak değerlendirilmektedir.

Rivayet, iyilik yapmanın ve sosyal dayanışmanın faziletini vurgulamaktadır. Gizli sadakanın ilâhî gazabı gidereceği, iyiliğin kötü akıbetleri önleyeceği ve akrabalık bağlarını gözetmenin bereket ve uzun ömre vesile olacağı ifade edilerek hayra teşvik edilmektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

²¹⁹ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 92.

²²⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 1/389 (No. 943).

Birinci Rivayet

قال الإمام أبو بكر الصديق: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشِّرْكِ الْخَفِيِّ. ²²¹

İmam Ebû Bekir es-Sıddîk şöyle demiştir: “Allah’ım! Gizli şirke düşmekten Sana sığınırım.”

Tahric ve Tahlili

Hiz. Ebû Bekir’e nispet edilen söz, hadis kaynaklarında bu lafızla tespit edilememiştir. Bununla birlikte benzer muhtevaya sahip dua, Hiz. Peygamber (s.a.v.) tarafından öğretilmiş olup Buhârî’nin *el-Edebü’l-Müfred* adlı eserinde yer almaktadır. Bu eserdeki rivayet, sahâbî tarafından Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) isnad edildiği için merfû niteliktedir.

Rifâî’nin naklinde ise söz Hiz. Ebû Bekir’e nispet edilmektedir. Bu yönüyle söz konusu nakil mevkûf kabul edilir. İçeriğinde sözlü bir beyan yer aldığından her iki rivayet de muhteva bakımından kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

3.22. لا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا... Hadisi

أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الثَّقَةُ الْعَارِفُ بِاللَّهِ تَعَالَى عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحُسَيْنِ الْحَرَبِيُّ قَدَّسَ اللَّهُ رُوحَهُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مَطِيْعٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ الْأَدِيبِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو بَكْرِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْعَبَّاسِ الْبَاطِرْقَانِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا سُلَيْمُ بْنُ أَحْمَدَ الطَّبْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدَّبَرِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): ²²²

«... لَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَكُونُوا إِخْوَانًا كَمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ تَعَالَى» ²²³

Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Birbirinize haset etmeyiniz. Birbirinizi kıskanmayınız. Birbirinize buğz etmeyiniz. Birbirinizin kusurlarını araştırmayınız. Şanı yüce olan Allah’ın emrettiği şekilde kardeşler olunuz.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, metin bakımından en yakın şekliyle temel hadis kaynaklarından Müslim’in *Şahîh*’inde yer almaktadır. Müslim’de sayılan üç yasağa ilâveten “وَلَا تَحَسَّسُوا” ve “وَلَا تَتَنَاجَشُوا” ifadeleri de bulunmaktadır.

Bunun yanında rivayetin farklı bir varyantı Buhârî’nin *Şahîh*’inde ²²⁴ de mevcuttur. Söz konusu lafız farklılıkları ihtilâfu’l-lafz kapsamında değerlendirilmekte olup anlamı değiştirmemekte; bilakis muhtevayı daha ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır.

²²¹ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl el-Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri (Riyad: Mektebetü’l-Ma‘ârif, 1419/1998), 377 (No. 716).

²²² Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma‘allah*, 164.

²²³ Müslim, *el-Câmi‘u’s-Şahîh*, “Birr ve’s-Şıla ve’l-Âdâb”, 2563.

²²⁴ el-Buhârî, “Edeb”, 57 (No. 5717).

Her iki eserdeki rivayet de Ebû Hüreyre tarikiyle nakledilmektedir. Rifâî'nin senediyle yapılan mukayesede isnadların Hz. Peygamber'de (s.a.v.) birleştiği, dolayısıyla kesişim noktasının Resûlullah (s.a.s.) olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, nispet bakımından Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandığı için merfû niteliktedir. muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Metin, haset, kin ve tecessüsü (gizli araştırma) yasaklayarak müminler arasında güven ve kardeşlik bilincini tesis etmeyi amaçlamaktadır. Olumsuz tutumlardan kaçınmayı ve ilâhî emre uygun şekilde kardeşçe yaşamayı vurgulamaktadır.

Rifâî, söz konusu hadisin şerhinde dört farklı rivayet zikretmiştir. Bu rivayetlerin tahrîc ve değerlendirilmesi aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

قَوْلِ سَيِّدِنَا عَلِيِّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»²²⁵

Hiz. Ali (kerremallahu vecchc, radiyallahu anh) şöyle demiştir: “Kim nefsinin bilirsc (tanırsc), Rabbini de bilir.”

Tahic ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Daha çok tasavvuf literatüründe hikmet sözü olarak yer almaktadır. Rifâî'nin eserindeki nispet esas alındığında, sahabîye (Hz. Ali'ye) izafe edilmesi sebebiyle nispet bakımından mevkuf hadis kapsamında değerlendirilebilir. muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Söz, kişinin kendi acziyetini ve yaratılmışlığını bilmesiyle Allah'ın kudretini ve yüceliğini idrak edeceğini ifade eder. Nefsi tanıma, Rabbini tanımanın yolu olarak sunulmaktadır.

İkinci Rivayet

وفي الخبر: «إِذَا التَّفَتَ الْعَبْدُ فِي الصَّلَاةِ، يَقُولُ اللَّهُ: عَبْدِي تَلْتَفَتَ إِلَى مَنْ هُوَ خَيْرٌ لَكَ مِنِّي؟! أَقْبِلْ وَلَا تُعْرِضْ بِوَجْهِكَ عَنِّي؛ فَإِنِّي إِذَا أُعْرِضَ عَنْكَ»²²⁶

Haberde şöyle rivayet edilmiştir: Kul namazda sağa sola yöneldiğinde Allah şöyle buyurur: Kulum! Benden senin için daha hayırlı olana mı yöneliyorsun?! Bana yönel ve yüzünü Benden çevirme; yoksa Ben de senden yüz çeviririm.

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Sünenü'n-Nesâî*²²⁷ başta olmak üzere diğer bazı hadis kaynaklarında merfû olarak ve benzer lafızlarla nakledilmiştir. Bu eserlerde yer alan rivayetin anlamı, “Kul namazda olduğu sürece ve

²²⁵ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

²²⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 164 (No. 909).

²²⁷ Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Muhammed Rıdvân 'Arkusûsî – Muhammed Enes Mustafâ el-hın (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439/2018), “Sehv”, 10 (No. 1190).

sağa sola yönelmediği müddetçe Allah Teâlâ ona yönelmiş durumdadır; ancak kul yüzünü çevirirse Allah da ondan yüz çevirir.” şeklindedir. Rivayetin Rifâî’nin eserinde ise “ve fi’l-haber” temrîz sîgasıyla aktarılmış olması, müellifin rivayete ihtiyatlı yaklaştığını göstermektedir. Hadis, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Rivayet, namazda huşû ve tam yönelişin önemini vurgulamaktadır. Kulun sağa sola yönelmesi, ilâhî huzurdan gaflet olarak tasvir edilmiştir. “Ben de senden yüz çeviririm” ifadesinin mecazî olup, ibadetteki dikkatsizliğin ilâhî yakınlıktan mahrumiyete yol açabileceğini ifade ettiği düşünülmektedir.

Üçüncü Rivayet

قال النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: «أَتَانِي جِبْرِيلُ بِمَفَاتِيحِ خَزَائِنِ الدُّنْيَا، فَلَمْ أَتَقَبَّلْ إِلَيْهَا، وَلَمْ أَقْبَلْهَا».²²⁸

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cebrâil bana dünya hazinelerinin anahtarlarını getirdi; fakat ben onlara iltifat etmedim ve onları kabul etmedim.”

Tahric ve Tahlili

Rifâî’nin naklinde ve Ebû Nu’aym el-İsfahânî’nin rivayetinde, Cebrâil (a.s.) tarafından dünya hazinelerinin anahtarlarının Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) getirildiği; ancak onun bunlara iltifat etmediği, kabul etmediği ve talepte bulunmadığı açıkça belirtilmektedir. Bu yönüyle metin, nebevî zühd anlayışını doğrudan vurgulamakta ve dünyevî imkânlarla karşı bilinçli bir mesafe ortaya koymaktadır.

Buhârî²²⁹ ve Müslim’de²³⁰ yer alan “بُعِثْتُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ، وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، فَبَيْنَا أَنَا نَائِمٌ أَتَيْتُ” rivayetinde ise Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) cevâmiu’l-kelim verilmesi ve korku ile desteklenmesi gibi risâletine mahsus ilâhî imtiyazlar zikredilmektedir. Bununla birlikte yeryüzü hazinelerinin anahtarlarının kendisine verildiği ifade edilmiştir. Rivayetin devamında Ebû Hüreyre’nin “وَأَنْتُمْ تَتَتَلَوْنَهَا” (siz ise onları elde ediyor / paylaşıyor / faydalaniyorsunuz) ifadesi, söz konusu dünyevî imkânların tarihsel süreçte ümmet eliyle gerçekleştiğine işaret etmektedir. Metinde yeryüzü hazinelerinin anahtarlarının kabulü konusunda açık bir ifade bulunmamakla birlikte vurgu, ilâhî lütuf ve nusret boyutuna yöneliktir.

Bu çerçevede iki rivayet arasında anlam bakımından bir çelişki bulunmamaktadır. Sahîhayn ve diğer temel hadis kaynaklarında yer alan rivayetler, ilâhî imkânın Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) sunuluşunu ve bunun tarihsel tezahürünü ön plana çıkarmıştır. Temel hadis literatürü dışında nakledilen rivayetler, aynı olayın nebevî zühd perspektifini açıklamaktadır. Dolayısıyla metinler, aynı vakıayı farklı vurgu düzeylerinde ele almakta ve birbirini tamamlayan bir bütünlük arz etmektedir.

²²⁸ Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 7/262.

²²⁹ Buhârî, “Cihâd ve Siyer”, 120 (No. 2815).

²³⁰ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-şahîh*, “Mesâcid ve Mevâdi’u’s-Şalât”, 523.

Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edildiği için hadis usûlü açısından merfû niteliktedir. muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Dördüncü Rivayet

قال (صلى الله عليه وسلم): «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا، لَكِنَّ خَلِيلِي اللَّهُ»²³¹.

H. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Eğer (rabbimden başka birini) dost edinecek olsaydım, Ebû Bekir'i dost edinirdim. Ancak benim halilim allah'tır.

Tahric ve Tahlili

Rivayetin metin bakımından en yakın şekli *Sahîh-i Müslim* 'de yer almakla birlikte, *Sahîhi Buhârî*²³² ve diğer temel hadis kaynaklarında da farklı varyasyonlarla nakledilmektedir. Metinler arasındaki farklılıklar anlamı etkilememekte; bilakis muhtevayı daha ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Bu lafız farklılıkları ihtilâfu'l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edildiği için merfû hadis niteliğindedir. muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Hadis, Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah (s.a.v.) nezdindeki üstün konumunu vurgularken, "halîl"lik makamının Allah'a mahsus olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bir görüşe göre "halillik" kelimesinin aslı, ihtiyaç ve tam bir bağlılık (iftikâr) anlamına gelmektedir.²³³ Hz. Peygamber (s.a.v.), beşerî düzeyde en yakın dost olarak Ebû Bekir'i işaret etmekte; ancak mutlak ve özel dostluğun yalnızca Allah'a ait olduğunu belirterek tevhid ilkesini pekiştirmektedir.

3.23. HADİSİ خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ ...

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا الشَّيْخُ الْكَبِيرُ الْعَارِفُ بِاللَّهِ تَعَالَى الْقَاضِي الْمُقْرِي أَبُو الْفَضْلِ عَلِيُّ الْوَاسِطِيُّ قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ عَاصِمُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ الْمُقْرِي، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرِو بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا [ابْنُ] مَهْدِي عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّفَّارِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمُنَادِي، قَالَ: أَنْبَأَنَا شَبَابَةُ، يَعْنِي: ابْنَ سَوَّارٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ بْنُ عُلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا،

عَنِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَالَ:²³⁴

«خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ»²³⁵

Osmân b. Affân'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sizin en hayırlınız Kur'an öğrenen ve onu öğretenidir."

²³¹ Müslim, *el-Câmi 'u's-şahîh*, "Fezâ'ilü's-Sahâbe", 2383.

²³² el-Buhârî, "Fezâ'ilü's-Sahâbe", 5 (No. 3358).

²³³ el-Kâdî 'Iyâd, *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*, thk. Yahyâ İsmâ'il (Mısır: Dâru'l-Vefâ' li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1419/1998), 7/383.

²³⁴ Rifâi, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 169.

²³⁵ el-Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 21 (No. 4739).

Tahric ve Tahlili

Rivayet edilen hadis, başta temel hadis kaynaklarından *Sahîhi Buhârî*'de yer almakla birlikte diğer temel hadis kaynaklarında da nakledilmektedir. İsnad incelemesinde müşterek râvinin Şu'be (شُعْبَةَ) olduğu anlaşılmaktadır.

Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edildiği için hadis usûlü açısından merfû niteliğindedir. Muhteva itibariyle doğrudan nebevî bir beyan içermesi sebebiyle de kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Hadis, hayırlı olmanın ölçüsünü Kur'ân ile ilişkiye bağlamaktadır. Kur'ân'ı öğrenmek bireysel sorumluluğu, öğretmek ise toplumsal sorumluluğu ifade eder. Böylece üstünlük, vahiy merkezli bilgi ve onun paylaşımıyla ilişkilendirilmektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وقال (صلى الله عليه وسلم): «الْمُؤْمِنُ لَا يَسْكُنُ اضْطِرَابَهُ، وَلَا تَأْمَنُ رَوْعَتُهُ، حَتَّى يَخْلُفَ جِسْرَ جَهَنَّمَ»²³⁶.

H.z. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Mümin, Cehennem köprüsünü (Sırat'ı) geride bırakmaya kadar ne içindeki endişeden kurtulur ne de korkusu tamamen güvene dönüşür.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Temel olmayan hadis kaynakları arasında ise *Müsnedü 'ş-Şâmiyyîn* adlı eserde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Muâz b. Cebel'e verdiği tavsiyelerin bir parçası olarak nakledilmektedir. Rivayet, Muâz b. Cebel tarikiyle Resûlullah'a (s.a.v.) nispet edildiği için merfûdur. Muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, müminin dünya hayatında sürekli bir haşyet ve sorumluluk bilinci taşıması gerektiğini ifade etmektedir. Gerçek güven ve huzurun ise ancak ahirette, sıratı geçtikten sonra gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. Bu yönüyle havf merkezli bir dinî bilinç anlayışını yansıtır. Rivayetin bütünü incelendiğinde ise takvâ, korku, şevk, ihtiyat ve Allah'a karşı derin saygı bilinci gibi ahlâkî ve manevî erdemlerin tavsiye edildiği görülmektedir.

3.24. أَحِبُّوا اللَّهَ لِمَا يَغْدُوْكُمْ بِهِ... Hadisi

أخبرنا شيخنا الإمام فرد الوقت الباز الأشهب خالي أبو المكارم منصور البطايحي الرِّبَّانِي ، قال: أنبأنا القاضي أبو الحسين محمد بن علي بن المهدي، قال: أنبأنا أبو الحسن علي بن هبة الله بن عبد السلام، قال أنبأنا

²³⁶ at-Taberânî, *Müsnedü 'ş-Şâmiyyîn*, thk. Hamdî b. 'Abdümecîd es-Selefî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), 4/355 (No. 3540).

أبو الحسين أحمد بن محمد، قال: أنبأنا أبو الحسن علي بن عمر [بن محمد الحربي]، قال: أنبأنا أبو عبد الله أحمد بن الحسن الصوفي، قال: حدثنا يحيى بن معين، قال: حدثنا هشام بن يوسف، عن عبد الله بن سليمان النوفلي، عن محمد بن علي [عن أبيه]، عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):²³⁷ «أَحِبُّوا اللَّهَ لِمَا يَغْذُوكُمْ بِهِ مِنْ نِعَمِهِ، وَأَحِبُّونِي لِحُبِّ اللَّهِ، وَأَحِبُّوا أَهْلَ بَيْتِي لِحُبِّي»²³⁸

Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Size verdiği nimetlerden dolayı Allah’ı seviniz. Beni de Allah’ı sevdiğiniz için seviniz. Ehl-i Beyt’imi ise beni sevdiğiniz için seviniz.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sünenü’l-Tirmizî*’de yer almaktadır. Ayrıca temel olmayan hadis kaynakları arasında bulunan, müellifi Ahmed b. Hanbel olan *Fezâ’ilü’s-Sahâbe*²³⁹ adlı eserde de mevcuttur. Rivayetin müşterek râvîsinin Yahyâ b. Maîn olduğu anlaşılmaktadır. Nispet bakımından merfû hadis olup, muhtevası itibarıyla kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, sevginin belirli bir sıraya dayandığını göstermektedir. Önce Allah’ın nimetleri sebebiyle O’na sevgi beslenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ardından Peygamber sevgisinin Allah sevgisine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Ehl-i beyt sevgisi ise Peygamber sevgisinin bir sonucu olarak temellendirilmektedir. Bu yönüyle metin, dinî sevginin merkezine Allah sevgisini yerleştiren bir anlayışı yansıtmaktadır.

Ahmed er-Rifâî, bu hadisin şerhinde iki farklı rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin tahrir ve tahlili aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

رُوي أَنَّ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) قال: «أَسْرَارَكُمْ أَسْرَارَكُمْ؛ فَإِنَّهُ عِنْدَ اللَّهِ بِوَادٍ»²⁴⁰.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.), “Sırlarınızı (koruyun), sırlarınızı saklayın! Çünkü Allah katında gizli olan hiçbir şey gizli kalmaz; hepsi ortaya çıkar.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet edilen lafız, temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Rivayet merfû olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte rivayet, temel olmayan hadis kaynakları arasında bulunan *Câmi’u’l-Usûl* adlı eserde, İbn Mes’ûd’dan nakille ve daha ayrıntılı bir şekilde mevkûf hadis olarak yer almaktadır. Ayrıca *Şu’abü’l-İmân*²⁴¹ adlı eserde, Rebî b. Husaym’dan nakille maktû rivayet şeklinde kaydedilmiştir Rivayette görülen lafız

²³⁷ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 177.

²³⁸ et-Tirmizî, “Menâkıb”, 104 (No. 4123).

²³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Fezâ’ilü’s-Sahâbe*, thk. Vaşiyyullâh Muhammed ‘Abbâs (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983), 2/986 (No. 1902).

²⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-Usûl fî ahâdisi’r-Resûl*, thk. ‘Abdülkâdir el-Arna’ût – Beşîr ‘Uyûn (Beyrut: Mektebetü’l-Hulvânî – Mektebetü’l-Melâh – Dâru’l-Beyân, 1399/1979), 11/15 (No. 8479).

²⁴¹ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu’abü’l-İmân*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1421/2000), 5/459 (No. 7281).

farklılıkları anlamı değiştirmemiş, bilakis metni daha detaylı hâle getirmiştir. Ancak Rifâî'nin rivayet ettiği metin esas alındığında hadis merfû nitelik arz etmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnektir.

Rivayet, kişinin gizli hâllerine dikkat etmesi gerektiğini ifade etmektedir. İnsanlardan saklanan niyet ve amellerin Allah katında gizli kalmayacağı vurgulanmaktadır. Bu yönüyle metin, ihlâs ve sorumluluk bilincine çağrı niteliğindedir.

İkinci Rivayet

وَيُرَوَّى أَنَّ النَّبِيَّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَالَ: «أَلَا إِنَّ أَوَانِي اللَّهِ فِي الْأَرْضِ هِيَ الْقُلُوبُ، فَأَحَبُّ الْأَوَانِي إِلَى اللَّهِ تَعَالَى أَصْفَاها وَأَصْلَبَهَا وَأَرْفَهَا»²⁴².

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Dikkat edin! Allah’ın yeryüzündeki kapları kalplerdir. Allah’a en sevimli kaplar ise en saf, en sağlam ve en zarif olanlardır.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte benzer lafızlarla *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn* adlı eserde, Ebû ‘İnebe el-Havlânî tarikiyle Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşmaktadır. Rivayette görülen lafız farklılıkları anlamı değiştirmemiştir. Rivayet nispet bakımından merfû olup, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, kalbi mecazî olarak “kap” şeklinde tasvir etmektedir.²⁴³ Buna göre Allah’a en sevimli kalpler; günahlardan arınmış (saf), din konusunda kararlı (sağlam) ve merhametli (yumuşak) olanlardır. Metin, kalbin temizliği ve manevî olgunluğunu vurgulamaktadır.

3.25. HADİSİ Mَنِ تَصَدَّقَ بِعَدْلٍ ...

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا الْقَاضِي الْعَدْلُ الثَّقَةُ الْمَقْرِي الْكَبِيرُ الشَّيْخُ أَبُو الْفَضْلِ عَلِيُّ الْوَاسِطِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ رَحْمَةً وَاسِعَةً، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو الْقَاسِمِ هَبَةُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْكَاتِبِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو طَالِبٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْغِيلَانِي، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَالِبٍ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ عَنْ وَرْقَاءَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَالَ:²⁴⁴

«مَنِ تَصَدَّقَ بِعَدْلٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ، وَلَا يُطْعِمُهُ إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى؛ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُهَا بِيَمِينِهِ، وَيُرِييَهَا لِصَاحِبِهَا كَمَا يُرِيي أَحَدُكُمْ فَلَوَّهُ حَتَّى يَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ»²⁴⁵

Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim helâl kazançtan bir miktar sadaka verir ve onu yalnızca Allah için verirse, Allah

²⁴² at-Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, 2/19 (No. 840).

²⁴³ es-Şan’ânî, *et-Tenvîr şerhu’l-Câmi’i’ş-şagîr*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm (Riyad: Mektebetü Dâri’s-Selâm, 1432/2011), 7/430 (No. 5748).

²⁴⁴ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 183.

²⁴⁵ Buhârî, “Zekât”, 7 (No. 1344).

onu sağ eliyle kabul eder ve sizden birinizin tayını büyütmesi gibi onu sahibi için büyütür; sonunda dağ gibi olur.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’de²⁴⁶ benzer lafızlarla yer almaktadır. Rivayetler arasındaki farklılıklar anlamı etkilememekte; bilakis muhtevayı daha ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle “تَمْرَةً” lafzının Sahîhayn’daki varyantlarda bulunması, metnin daha teferruatlı bir nakil formuna sahip olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede lafız farklılıkları hadis usûlünde “ihtilâfu’l-lafz” kapsamında değerlendirilebilir. Buhârî’nin senedi esas alındığında müşterek râvînin Ebû Hüreyre olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet nispet bakımından merfû olup, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnektir.

Rivayet, sadakanın kabulü için iki temel şartı vurgulamaktadır: Helâl kazançtan olması ve yalnızca Allah rızası için verilmesi. Metinde, küçük bir sadakanın dahi Allah katında büyütülerek büyük bir sevaba dönüşeceği ifade edilmektedir. Bu yönüyle miktardan ziyade niyet ve kazancın temizliği ön plana çıkarılmaktadır.

Hadiste geçen “sağ el” ifadesi ise sadakanın kabulüne, ona değer verilmesine ve rızaya işaret eden mecazî bir anlatımdır. Zira Allah Teâlâ organlarla nitelendirilemez; O’nun sağ ve sol eli olduğu düşünülemez.²⁴⁷

3.26. HADİSİ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَاتَّبَعَهُ سِتًّا ...

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا الْعَارِفُ بِاللَّهِ خَالِي الشَّيْخِ أَبُو بَكْرٍ بْنُ يَحْيَى النَّجَّارِيُّ الْأَنْصَارِيُّ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْأَسْتَاذُ أَبُو الْقَاسِمِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْبُسْرِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو عَمْرِو بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ مَهْدِيٍّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَخْلَدٍ الْعَطَّارُ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ خَلْفٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ عَبْدِ الْغَفَّارِ، عَنْ حَسَنِ بْنِ حَيٍّ وَسَفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعِيدٍ أَخِي يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ [ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي] أَيُّوبَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):²⁴⁸

«مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَاتَّبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ، كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ»²⁴⁹

Ebû Eyyûb’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim ki Ramazan orucunu tutar, peşinden Şevvâl’den altı gün oruç ta ona eklerse, bütün yılını oruçlu geçirmiş gibi olur.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından başta *Sahîh-i Müslim* olmak üzere diğer temel hadis kaynaklarında da yer almaktadır. Rivayetin müşterek râvîsinin Sa’d b. Sa’îd b. Kays

²⁴⁶ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-şahîh*, “Zekât”, 1014.

²⁴⁷ İbnü’l-Esir, *eş-Şâfi fî şerhi*, 3/143.

²⁴⁸ Rifâi, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma ‘allah*, 187.

²⁴⁹ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-şahîh*, “Şiyâm”, 1164.

el-Ensârî olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet nispet bakımından merfû olup, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, Ramazan orucunun ardından Şevval ayında tutulan altı gün orucun büyük sevaba vesile olduğunu ifade etmektedir. “Yılın tamamını oruçlu geçirmek gibi” ifadesi, sevabın katlanmasına işaret eder. Bu yönüyle hadis, farz ibadetin nafile ile tamamlanmasını ve ibadette sürekliliği teşvik etmektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde beş adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وَرَوَى أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَرَّ بِرَجُلٍ سَاجِدٍ عَلَى صَخْرَةٍ مِنْذُ ثَلَاثِمِائَةِ سَنَةٍ، كَانَ يَبْكِي وَدُمُوعُهُ تَجْرِي عَلَى الْأُودِيَةِ، فَوَقَفَ عَلَيْهِ وَبَكَى لِبُكَائِهِ، وَقَالَ: يَا إِلَهِي! أَمَّا تَرْحَمُ عَبْدَكَ؟ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: لَا أَرْحَمُهُ، قَالَ: وَلِمَ يَا إِلَهِي؟ قَالَ: لِأَنَّ قَلْبَهُ يَسْتَرِيحُ إِلَى غَيْرِي، وَكَانَ لَهُ جَبَّةٌ يَسْتَتِرُ بِهَا مِنَ الْحَرِّ وَالْبَرَدِ.²⁵⁰

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), üç yüz yıldır bir kayanın üzerinde secde hâlinde bulunan bir adamın yanından geçti. O kişi ağlıyor, gözyaşları vadilere akıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun ağlamasına ağladı ve şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kuluna merhamet etmeyecek misin?” Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Ona merhamet etmeyeceğim.” Hz. Peygamber (s.a.v.): “Niçin ey Rabbim?” dedi. Allah Teâlâ: “Çünkü onun kalbi Benden başkasına meylediyor.” buyurdu. O kimsenin sıcaktan ve soğuktan korunmak için bir cübbesi vardı.

Tahrîc ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi sebebiyle nispet bakımından merfû olarak değerlendirilebilir. Muhteva itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

Metin, zahîrî ibadetin tek başına yeterli olmadığını; asıl belirleyici unsurun kalbin Allah’a tam yönelişi olduğunu vurgulamaktadır. Uzun süreli ibadete rağmen kalbin Allah’tan başkasına meyletmesi, amelin değerini düşüren bir unsur olarak tasvir edilmiştir. Bu yönüyle rivayet, ihlâs ve kalbî tevhidin önemine dikkat çekmektedir.

İkinci Rivayet

وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: «لَا يَسْتَقِيمُ عَمَلُ الْعَبْدِ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ، وَلَا يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ حَتَّى يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ»²⁵¹

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kulun ameli dosdoğru olmaz; kalbi dosdoğru olmadıkça. Kalbi de dosdoğru olmaz; dili dosdoğru olmadıkça.”

Tahrîc ve Tahlili

²⁵⁰ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/343 (No. 13048).

Rivayetin bir başka varyasyonu temel hadis kaynaklarından *Müsned*'de yer almaktadır. *Müsned*'deki rivayette “لَا يَسْتَقِيمُ إِيْمَانُ عَبْدٍ” lafzıyla vurgu “iman” kavramı üzerinde yoğunlaşırken, Rifâî'nin naklettiği metinde ağırlık “amel” kavramına yönelmiştir. Bu çerçevede iki rivayet arasında anlam bakımından bir çelişki bulunmamaktadır. Aksine her iki metin, kalp ve dil istikametinin hem iman hem de amel üzerindeki belirleyici rolünü farklı yönleriyle ortaya koyarak birbirini tamamlayıcı bir nitelik arz etmektedir. Rivayet nispet bakımından merfû olup, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, amelin doğruluğunu kalbin istikametine; kalbin istikametini ise dilin doğruluğuna bağlamaktadır. Buna göre dış davranışların sahih ve tutarlı olması, iç dünyadaki samimiyet ve doğruluğa bağlıdır. Dil ise kalbin aynası olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle hadis, iman–ahlâk–amel bütünlüğünü vurgulamaktadır.

Üçüncü Rivayet

وقال عليه الصَّلَاة والسَّلَام: «إِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضَغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَتِ الْأَعْضَاءُ كُلُّهَا، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ»²⁵².

Hız. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz bedende bir et parçası vardır; o düzgün olursa bütün organlar düzgün olur. Dikkat edin! O, kalptir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de²⁵³ bazı lafız farklılıklarıyla tespit edilmiştir. Rivayetler arasındaki lafzî farklılıklar anlamı değiştirmemekte; bilakis muhtevayı daha ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Rivayet nispet bakımından merfû olup, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, insanın dış davranışlarının merkezinde kalbin bulunduğunu ifade etmektedir. Kalp ıslah edilirse ameller de düzelir; kalp bozulursa davranışlar da bozulur. Bu yönüyle hadis, ahlâkî ve dinî istikametinin temelini kalp olduğunu vurgulamaktadır.

Dördüncü Rivayet

وقال أبو الدَّرْدَاءِ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى عِبَادًا تَطِيرُ قُلُوبُهُمْ إِلَى اللَّهِ اشْتِيَاقًا لَا يَدْرِكُهَا الْبَرْقُ الْخَاطِفُ²⁵⁴

Ebû'd-Derdâ şöyle demiştir: “Şüphesiz Allah'ın öyle kulları vardır ki, kalpleri Allah'a olan özlemle uçar; onları en hızlı şimşek bile yakalayamaz.”

Tahric ve Tahlili

²⁵² Buhârî, “İmân”, 37 (No. 52).

²⁵³ Müslim, *el-Câmi 'u's-şahîh*, “Büyû'”, 1599.

²⁵⁴ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Sözün, doğumu hicretten önceye uzanan ve vefatı hicrî 31 yılında gerçekleşen sahâbî Ebû'd-Derdâ'ya²⁵⁵ nispet edilmesi sebebiyle nispet bakımından mevkûf hadis kapsamında değerlendirilebilir. Muhteva itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

Söz, Allah'a duyulan derin sevgiyi ifade etmektedir. “Kalplerin uçması” ifadesi, kulun manevî yönelişini ve dünyevî bağlardan arınmışlığını sembolize eder. “Şimşegin bile yetişememesi” ise bu yönelişin süratini ve yoğunluğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle metin, tasavvufî bir şevk ve zühd anlayışını yansıtmaktadır.

Beşinci Rivayet

وَيُرَوَّى أَنَّ النَّبِيَّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَالَ: «مَا سَبَقَكُمْ أَبُو بَكْرٍ بِكَثْرَةِ صَلَاةٍ وَلَا صِيَامٍ، وَلَكِنْ بِحَقِّ وَقَرِّ فِي

قَلْبِهِ»²⁵⁶

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ebû Bekir sizi çok namaz ve çok oruç ile geçmemiştir; fakat kalbine yerleşen bir hakikat (iman/ihlâs) sayesinde geçmiştir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte temel hadis kaynakları arasında yer almayan *Baḥrû'l-Fevâ'id el-Musammâ bi-Me'ânî'l-Aḥbâr* adlı eserde nakledilmiştir. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû olarak değerlendirilmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, üstünlüğün ibadetlerin çokluğundan değil, kalpte yerleşen samimi iman ve ihlâstan kaynaklandığını ifade etmektedir. Ebû Bekir'in fazileti, amellerin miktarından ziyade kalbindeki güçlü imanla açıklanmaktadır.

3.27. HADİSİ الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ ...

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا الْجَلِيلُ الْعَارِفُ بِاللَّهِ شَيْخُنَا أَبُو الْفَضْلِ عَلِيُّ الْوَاسِطِيِّ الْقُرَشِيُّ يُعْرِفُ بَابِنَ الْقَارِي ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ [بْن] الْمَظْفَرُ الدَّأُوْدِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَمَوَيْهِ السَّرْحَسِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ الْفَرَبْرِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَخَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) أَنَّهُ قَالَ: ²⁵⁷

«الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ»²⁵⁸

²⁵⁵ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2/335 (md. 68).

²⁵⁶ Ebû Bekir el-Kelâbâzî, *Baḥrû'l-fevâ'id el-müsemmâ bi-Me'ânî'l-aḥbâr*, thk. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmâ'il – Aḥmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 279.

²⁵⁷ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 193.

²⁵⁸ el-Buhârî, “Edeb”, 96 (No. 5816).

Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kişi sevdiği ile beraberdir.”

Tahric ve Tahili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de²⁵⁹ yer almaktadır. Rivayetin müşterek râvîsinin Bîşr b. Hâlid olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû olarak değerlendirilir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, kişinin sevdiği kimselerle birlikte olacağını ifade etmektedir. Buna göre insan, kalben bağlı olduğu ve değer verdiği kimselerle aynı akıbeti paylaşacaktır. Bu yönüyle sevginin ahirette de belirleyici olduğu vurgulanmaktadır.

3.28. HADİSİ **اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ ...**

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا الْقَاضِي الثَّقَةُ الْمُقَرِّي الْجَلِيلُ الشَّيْخُ أَبُو الْفَضْلِ عَلِيُّ الْوَاسِطِيُّ الْقُرَشِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ رَحْمَةً وَاسِعَةً، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّائِدِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ أَحْمَدُ السَّرْحَسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ الْقُرَيْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَخَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ مَصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: تَعَوَّذُوا بِكَلِمَاتِ كَانَ النَّبِيُّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يَتَعَوَّذُ بِهِنَّ: ²⁶⁰

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْقَبْرِ» ²⁶¹

Sa'd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah'ım korkaklıktan sana sığınırım. Cimrilikten sana sığınırım. Başkalarına yük olacak şekilde ihtiyarlamaktan sana sığınırım. Dünya fitnesinden ve kabir azabından sana sığınırım

Tahric ve Tahili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahîh-i Buhârî* ve *Sünenü't-Tirmizî*'de²⁶² yer almaktadır. Rivayetin müşterek râvîsinin İshâk b. İbrâhîm olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadistir. muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, insanın hem ahlâkî zaatlardan (korkaklık ve cimrilik) hem de hayatın zayıflık döneminden ve dünyevî-uhrevî fitnelerden Allah'a sığınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yönüyle metin, dünya ve ahiret dengesini gözetten kapsamlı bir korunma duası mahiyetindedir.

²⁵⁹ Müslim, *el-Câmi 'u's-şâhih*, “Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb”, 2640.

²⁶⁰ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 196.

²⁶¹ Buhârî, “Da'avât”, 43 (No. 6013).

²⁶² et-Tirmizî, “Da'avât”, 129 (No. 3882).

Ahmed er-Rifâî, bu hadisin şerhinde beş adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وَسُئِلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَنِ الْقَضَاءِ وَالْقَدَرِ، فَقَالَ: لَيْلٌ مَظْلَمٌ، وَبَحْرٌ عَمِيقٌ، وَسِرُّ اللَّهِ الْأَعْظَمُ، فَمَنْ رَضِيَ بِهِ فَلَهُ الرِّضَا، وَمَنْ سَخَطَ فَلَهُ السُّخْطُ.²⁶³

Ali b. Ebî Tâlib'e (r.a) kader ve kazâ hakkında soru soruldu. O da şöyle dedi: “(Kader) karanlık bir gece, derin bir deniz ve Allah’ın en büyük sırrıdır. Kim ona rıza gösterirse onun için rıza vardır; kim de hoşnutsuzluk gösterirse onun için hoşnutsuzluk vardır.”

Tahrîc ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Sözün Hz. Ali’ye nispet edilmesi sebebiyle nispet bakımından mevkûf olarak değerlendirilmektedir. Muhteva itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

Söz, kaderin insan açısından derin ve anlaşılması güç bir mesele olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede asıl önemli olanın teorik tartışmalar değil, Allah’ın takdirine rıza göstermek olduğu vurgulanmaktadır. Rıza gösteren kimsenin huzur bulacağı, hoşnutsuzluk gösterenin ise sıkıntı yaşayacağı düşüncesi savunulmaktadır.

İkinci Rivayet

وَمَرَضَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقِ ، فَقِيلَ لَهُ: أَمَا نَدْعُوكَ الطَّبِيبَ؟ فَقَالَ: قَدْ رَأَيْتِي. قِيلَ: وَمَا قَالَ؟ فَقَالَ: قَالَ: إِنِّي فَعَلْتُ لِمَا أُرِيدُ.²⁶⁴

Ebû Bekir es-Sıddîk hastalandı. Kendisine: “Senin için bir doktor çağıralım mı?” denildi. O da: “O beni zaten gördü.” dedi. “Peki sana ne dedi?” diye sorulunca şöyle cevap verdi: “Dilediğimi yaparım.” dedi.

Tahrîc ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte tasavvuf literatüründe Ebû Tâlib el-Mekkî’nin eserlerinde yer almaktadır. Sözün sahâbî Hz. Ebû Bekir’e nispet edilmesi sebebiyle nispet bakımından mevkûf olarak değerlendirilmektedir. Muhteva itibariyle ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Metin, hastalık karşısında ilâhî takdire teslimiyeti vurgulamaktadır. Hastalığın Allah’ın iradesiyle gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu yönüyle rivayet, tevekkül ve kader anlayışını ön plana çıkarmaktadır.

Üçüncü Rivayet

²⁶³ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

²⁶⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vaşfi'tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. 'Âşım İbrâhîm el-Keyyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/36.

وفي الخبر: «إِنَّ أَوَّلَ مَا كَتَبَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، مَنْ اسْتَسْلَمَ لِقَضَائِي، وَصَبَرَ عَلَى بِلَائِي، وَشَكَرَ لِنِعْمَائِي، كَتَبْتُهُ صَدِيقًا، وَبِعَثَّتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الصَّدِيقِينَ. وَمَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِي، وَلَمْ يَصْبِرْ عَلَى بِلَائِي، وَلَمْ يَشْكُرْ نِعْمَائِي، فَلْيَخْتَرْ رَبًّا سِوَانِي»²⁶⁵.

Rivayette şöyle denilmiştir: Yüce Allah'ın Levh-i Mahfûz'da yazdığı ilk şey şudur: Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah. Kim benim hükmüme teslim olur, verdiğim belâya sabreder ve nimetlerime şükrederse onu siddîk olarak yazar ve kıyamet günü siddîklarla birlikte diriltirim. Kim de hükmüme razı olmaz, verdiğim belâya sabretmez ve nimetlerime şükretmezse, benden başka bir rab arasın.

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, bütünlük arz eden lafzıyla temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Metnin “وَفِي الْخَبَرِ” temrîz sîgasıyla nakledilmiş olması, rivayete ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte “... وَمَنْ لَمْ يَرْضَ” ifadesiyle başlayan varyant, *el-Mu‘cemü'l-Kebîr*'de merfû olarak yer almaktadır. Rivayet muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Metin, Allah'ın takdirine rıza, sabır ve şükürün kulluğun temel şartları olduğunu vurgulamaktadır. Bu niteliklere sahip olanın manevî derecesinin yükseleceği, aksi tavrın ise kulluk bilinciyle bağdaşmadığı ifade edilmektedir.

Dördüncü Rivayet

وَقَالَ رَجُلٌ عِنْدَ الْإِمَامِ الْحُسَيْنِ: إِنَّ أَبَا ذَرٍّ كَانَ يَقُولُ: الْفَقْرُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْغِنَى، وَالسُّقْمُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الصَّحَّةِ، فَقَالَ: رَحِمَ اللَّهُ أَبَا ذَرٍّ، أَمَّا أَنَا فَأَقُولُ: مَنْ رَضِيَ بِخُسْنِ اخْتِيَارِ اللَّهِ تَعَالَى لَمْ يَتَمَنَّ غَيْرَ مَا اخْتَارَهُ اللَّهُ لَهُ²⁶⁶.

Bir adam, İmam Hüseyin'in yanında şöyle dedi: “Ebû Zer şöyle derdi: Fakirlik bana zenginlikten daha sevimlidir; hastalık da bana sağlıktan daha sevimlidir.”

Bunun üzerine Hz. Hüseyin şöyle dedi: “Allah Ebû Zer'e rahmet etsin. Ben ise şöyle derim: Kim Allah Teâlâ'nın kendisi için yaptığı seçimi güzel görüp ona razı olursa, Allah'ın onun için seçtiğinden başka bir şeyi temenni etmez.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte zühd ve edeb muhtevalı eserler arasında yer alan Zemahşerî'nin *Rabî'u'l-Ebrâr* adlı eserinde nakledilmiştir. Sözü, doğumu hicretin 4. yılına, vefatı ise hicretin 61. yılına tekabül eden sahâbî Hüseyin b. Ali'ye nispet edilmesi sebebiyle nispet bakımından mevkûf olarak değerlendirilmektedir. Muhteva itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

Beşinci Rivayet

قَالَ أَبُو الذَّرْدَاءِ: لَيْسَ الشَّائِنُ فِي أَكْلِ خَبْزِ الشَّعِيرِ، وَلِبَسِ الصُّوفِ، لَكِنَّ الشَّائِنَ فِي الرِّضَا عَنِ اللَّهِ تَعَالَى.²⁶⁷

²⁶⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-kebir*, 22/320 (No: 708).

²⁶⁶ ez-Zemahşerî, *Rabî'u'l-ibrâr ve nuşûşü'l-ahyâr* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1421), 5/328.

²⁶⁷ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'ulûmî'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/346.

Ebû'd-Derdâ (r.a.) şöyle demiştir: “Önemli olan arpa ekmeği yemek ve yün elbise giymek değildir; asıl önemli olan Allah Teâlâ’dan (takdirinden) razı olmaktır.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Hadis literatürü dışındaki taramalar neticesinde sözün, Gazzâlî’nin *İhyâ’ ‘Ulûmi’ d-Dîn* adlı eserinde ‘Abdülazîz b. Ebî Revvâd’a nispet edilerek nakledildiği görülmüştür. Bununla birlikte Rifâî’nin nakli esas alındığında rivayet sahâbeye nispet edilmesi sebebiyle nispet bakımından mevkûf mahiyet arz etmektedir. Muhteva itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

Bu söz, zühdün sadece arpa ekmeği yemek veya yün giymek gibi zahiri davranışlardan ibaret olmadığını, asıl önemli olanın Allah’ın takdirine gönülden razı olmak olduğunu ifade eder. Bu yönüyle hakiki zühdün kalbî rızâ ve teslimiyetle gerçekleştiğini vurgular.

3.29. Kَلِمَةُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي ... Hadisi

أخبرنا خالي وسَيِّدِي أَبُو الْمَكَارِمِ مَنْصُورُ الرَّبَّانِيُّ الْبُطَيْحِيُّ الْأَنْصَارِيُّ الْوَاسِطِيُّ، [...]، عَنْ أَبِيهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ الْمُرْتَضَى، عَنْ ابْنِ عَمَّةٍ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ، وَأَشْرَفِ الْمَخْلُوقِينَ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ الْمُصْطَفَى (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) أَنَّهُ قَالَ: ²⁶⁸

«حَدَّثَنِي جَبْرِيلُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَبُّ الْعَرْزَةِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى قَالَ: كَلِمَةُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي، فَمَنْ قَالَهَا دَخَلَ حِصْنِي، وَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي» ²⁶⁹

Hiz. Ali’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cebrail (a.s.)’ın bana bildirdiğine göre, şanı mübarek ve yüce olan Allah (c.c.) şöyle buyurdu: Lâ ilâhe illallah, benim kalemdir. Kim ki, onu dil ile söyler ve kalbi ile tasdik ederse, benim kaleme girmiş olur. Kim de benim kaleme girmiş olursa azabımdan emin olur.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte temel hadis kaynakları arasında yer almayan Ebû Nu‘aym el-İsfahânî’nin *Hilyetü’l-Evliyâ* adlı eserinde nakledilmiştir. Rivayetin müşterek râvîsinin İmam Ali er-Rızâ olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, içeriğinin Allah Teâlâ’ya nispet edilmesi sebebiyle kudsi hadis; Hiz. Peygamber tarafından nakledilmesi dolayısıyla ise nispet bakımından merfû hadis olarak değerlendirilmektedir. Muhteva itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

²⁶⁸ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma‘allah*, 204.

²⁶⁹ el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 3/192.

Metin, tevhid kelimesinin mümin için koruyucu bir sığınak olduğunu ifade etmektedir. “Kale” benzetmesiyle Allah’ın birliğine iman eden kimsenin ilâhî azaptan korunacağı vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Rifâî, bu rivayeti açıklarken söz konusu kelimeyi söyleyen kimsenin, onu tebliğ eden Peygamber’e (s.a.s.) iman ettikten sonra herhangi bir zarardan emin olacağını belirtmektedir.²⁷⁰

3.30. Hadisi إِذَا رَاحَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْجُمُعَةِ ...

أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الثَّقِيُّ الْعَارِفُ بِاللَّهِ تَعَالَى خَالِي أَبُو بَكْرٍ بْنُ يَحْيَى النَّجَّارِيُّ الْأَنْصَارِيُّ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو غَالِبٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ الْقَزَّازِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَحْمَدَ الْبِرْمَكِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا [عُثْمَانُ بْنُ] مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو أُمَيَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَابِقٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عَمْرِو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):²⁷¹

«إِذَا رَاحَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْجُمُعَةِ فَلْيَغْتَسِلْ»²⁷²

İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz Cuma (namazına) gittiği zaman, (namaza gitmeden önce) gusül abdesti alsın.”

Tahric ve Tahlili

Rivayetin benzer varyasyonları bazı lafız farklılıklarıyla birlikte *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’de²⁷³ yer almaktadır. Rivayetler arasında görülen lafız farklılıkları anlamı değiştirmemekte, bilakis rivayetin farklı ifade biçimleriyle nakledildiğini göstermektedir. Bu durum hadis usûlünde ihtilâfu’l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir. Buhârî’nin senedi esas alındığında rivayetin müşterek râvîsinin Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet nispet bakımından merfû olup, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, Cuma namazına gitmeden önce temizliğe önem verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gusletme emri, müminin ibadet öncesinde bedenî temizliğe dikkat etmesini ve toplu ibadete saygı göstermesini amaçlamaktadır. Bu yönüyle hadis, hem ibadetin adabını hem de cemaat ortamında temizliğin önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte Rifâî, rivayetin anlamını kalbin maddî ve manevî kirlilerden arındırılması şeklinde yorumlamaktadır.²⁷⁴

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

²⁷⁰ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 205.

²⁷¹ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 209.

²⁷² Buhârî, “Cum’a”, 2 (No. 837).

²⁷³ Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “Cum’a”, 844.

²⁷⁴ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 209.

Birinci Rivayet

يقول الله تعالى: «ما من عبد نزلت به بليّة فاعتصم بمخلوقٍ دوني إلّا قَطَعْتُ أسبابَ السَّماءِ مِنْ يَدَيْهِ، وَكَلَنْتُهُ إِلَى نَفْسِهِ، وما من عبد نزلت به بليّة فاعتصم بي دون خلقي إلّا أعطيتُهُ قبل أن يسألني، وأَسْتَجِيبُ لَهُ قبل أن يَدْعُوَنِي»²⁷⁵

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Herhangi bir kulun başına bir musibet gelir de benden başka bir mahlûka sığınır, onun elinden göğsüne uzanan sebepleri keser ve onu kendi hâline bırakırım. Ancak bir kulun başına bir musibet gelir de mahlûkatı bırakıp yalnız bana sığınır, benden istemeden önce ona veririm ve bana dua etmeden önce de ona karşılık veririm.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte temel hadis kaynakları arasında yer almayan Taberânî'nin *ed-Du'â* adlı eserinde, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnat edilen bir senetle merfû olarak nakledilmiştir. Ayrıca Rifâî'nin eserinde rivayetin “يقول الله تعالى” lafzıyla başladığı görülmektedir. Bu iki veri birlikte değerlendirildiğinde, rivayetin içeriğinin Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi sebebiyle kudsî hadis; Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından nakledilmesi dolayısıyla merfû hadis olarak değerlendirilmesi mümkündür. Muhteva itibariyle ise kavli hadis türüne girmektedir.

Metin, musibet anında kulun yalnızca Allah'a sığınması gerektiğini vurgulamaktadır. Allah'tan başkasına güvenmenin insanı yalnız bırakacağı, buna karşılık Allah'a yönelen kimsenin ilâhî yardım ve karşılık göreceği ifade edilmektedir. Bu yönüyle rivayet, tevekkül ve ilâhî kudrete güven anlayışını ön plana çıkarmaktadır.

3.31. أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا... Hadisi

أخبرنا شيخنا الجليل أبو الفضل عليّ القاري القرشيّ الواسطيّ قال: أنبأنا أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن المظفر الدّوديّ، قال: أنبأنا أبو محمد عبد الله بن أحمد السرخسيّ، قال أنبأنا أبو عبد الله محمد بن يوسف الفريّريّ، قال: أنبأنا أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاريّ، قال: حدّثنا صدقة بن الفضل، قال: أخبرنا ابن عيّنة، قال: حدّثنا زياد - هو ابن علاقة - أنّه سمع المغيرة يقول: ²⁷⁶ قام النَّبِيُّ (صلى الله عليه وسلم) حتّى تَوَرَّمتُ قدماه، فقليل له: غَفَرَ اللهُ لَكَ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وما تَأَخَّرَ، قال: «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟»²⁷⁷

Sahâbeden el-Müğîra şöyle anlatmıştır: “Nebi (s.a.v.) o kadar çok namaz kıldı ki ayakları şişti. Bunun üzerine ona şöyle dendi: Allah, senin geçmiş ve gelecek bütün

²⁷⁵ et-Taberânî, *ed-Du'â*, thk. Muşafâ 'Abdülkâdir 'Aî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 524 (No: 1877).

²⁷⁶ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 214.

²⁷⁷ Buhârî, “Tefsîr”, 324 (No. 4556).

günahlarını affetmedi mi? (Kendini neden bu kadar sıkıntıya sokuyorsunuz?) Allah Rasulü (s.a.v.), onlara şu cevabı verdi: Şükreden bir kul olmayayım mı?!”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’de²⁷⁸ yer almaktadır. Buhârî’nin senedi esas alındığında rivayetin müşterek râvîsinin Sadaka b. el-Fadl olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, nispet bakımından merfû olup muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah’ın nimetlerine karşı derin bir şükür bilinci taşıdığını göstermektedir. Günahlarının bağışlanmış olmasına rağmen ibadete devam etmesi, kulluğun temelinde şükür ve minnet duygusunun bulunduğunu vurgulamaktadır.

Öte yandan Ebu'l-Hasen el-Mühelleb bin Ebi Sufre şöyle demiştir: Bu hadis, insanın ibadette kendisini zorlayacak derecede gayret göstermesinin caiz olduğuna işaret eder; bedenine bir miktar zarar verse bile bu mümkündür. Bununla birlikte ruhsatı tercih etmesi ve gücünün yettiği kadar ibadet etmesi de mümkündür. Ancak zorluk tarafını tercih etmek daha faziletlidir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Şükreden bir kul olmayayım mı?” sözü buna işaret etmektedir.²⁷⁹

3.32. يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ ... Hadisi

أخبرنا شيخنا الشيخ الجليل أبو الفضل عليّ الواسطي، قال: أنبأنا أبو الحسن عبد الرحمن الداودي، قال: أنبأنا أبو محمد عبد الله السرخسي، قال: أنبأنا أبو عبد الله محمد بن يوسف الفريزي، قال: أنبأنا أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، قال: حدثنا عبد الله بن مسلمة، قال: حدثنا عبد العزيز بن أبي سلمة عن هلال بن أبي هلال، عن عطاء بن يسار، عن عبد الله بن عمرو بن العاص أن هذه الآية التي في القرآن: ²⁸⁰
(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا) [الأحزاب: 45]، قال في التّوراة: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا، وَحِزْرًا لِلْأَمِّيِّينَ، أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي، سَمَّيْتُكَ الْمُتَوَكِّلَ لَيْسَ بِقَطْرٍ وَلَا غَلِيظٍ، وَلَا سَخَابٍ بِالْأَسْوَاقِ، وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَةَ بِالْسَّيِّئَةِ، وَلَكِنْ يَغْفُو وَيَصْفَحُ، وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ حَتَّى يُعْجِمَ بِهِ الْمَلَّةَ الْعَوْجَاءَ، بِأَنْ يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَيَفْتَحَ بِهَا أَعْيُنًا عُمَيَّا، وَأَذَانًا صُمًّا، وَقُلُوبًا غُلْفًا» ²⁸¹

“Amr b. Âs (r.a) önce kur’an’dan, “Ey nebi! Şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik” (Ahzâp 33/45) ayeti kerimesini okudu. Daha sonra Tevrat’tan şu ilahi vahyi okudu: Ey nebi! Seni şahit, müjdeci, korkutucu ve ümmilere dayanak olarak gönderdik. Sen, benim kulum ve resulümsün. Seni, mütevekkil ismiyle isimlendirdim. Sen, kalbi katı kaba-saba biri değilsin. Çıgırtkanlıkta etmezsin. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez,

²⁷⁸ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, “Sıfatu’l-Kıyâme ve’l-Cenne ve’n-Nâr”, 2819.

²⁷⁹ Ebû’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi ‘l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003), 3/121.

²⁸⁰ Rifâî, *Hâletü Ehli ‘l-Hakika Ma ‘allah*, 221.

²⁸¹ Buhârî, “Tefsîr”, 325 (No. 4558).

aksine affeder ve bağışlarsın. Kalpleri eğri olanlar, “Lâ ilahe illallah” deyinceye kadar Allah ruhunu almayacaktır. Kör gözler, sağır kulaklar ve mühürlü kalpler onunla açılır.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından biri olan *Sahih-i Buhari*’de yer almakta olup sened analizi neticesinde müşterek râvisinin Abdullah b. Mesleme olduğu tespit edilmiştir. Rivayet, isnad bakımından sahabe’ye nispet edildiği için mevkuf hadis kategorisinde değerlendirilmektedir. Muhteva açısından kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Bu rivayet, Amr ibn al-As’ın nakliyle Ahzab Suresi 45. ayet ile Tevrat arasında anlam paralelliği kurar. Mana yönünden, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) risaletinin temel vasıfları (şahitlik, tebliğ, uyarı) ile üstün ahlâkı (yumuşaklık, affedicilik) vurgulanır. Ayrıca tevhid inancını yerleştirme ve insanları hakikate yöneltme misyonu ön plana çıkar.

Rifâî, bu hadisin şerhinde yedi farklı rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin tahrîc ve tahlili aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

ولنا بهذا السند عن البخاري قال: حدثنا خالد بن مخلد قال: حدثنا سليمان قال: حدثنا عبد الله بن دينار، عن

أبي صالح، عن أبي هريرة، عن النبي (صلى الله عليه وسلم) قال: ²⁸²

«الرَّحِمُ شَجْنَةٌ مِنَ الرَّحْمَنِ، فَقَالَ اللَّهُ: مَنْ وَصَلَكَ وَصَلْتُهُ، وَمَنْ قَطَعَكَ قَطَعْتُهُ» ²⁸³

Ebû Hureyre (r.a)’ın rivayet ettiğine göre, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdular: “Sıla-i rahim, Rahman olan Allah’tan bir bağıdır. Şanı yüce olan Allah, Sıla-i rahime hitaben buyurur ki: Kim seninle bağ kurarsa bende onunla bağ kurarım. Kimde seninle bağını koparırsa bende onunla bağımı koparırım.”

Rivayetin diğer varyantı şu şekildedir:

«إِنَّ الرَّحِمَ شَجْنَةٌ مِنَ الرَّحْمَنِ، تَقُولُ: يَا رَبِّ إِنِّي قُطِعْتُ، يَا رَبِّ إِنِّي أُسِيءُ إِلَيْ، يَا رَبِّ إِنِّي ظَلِمْتُ، يَا رَبِّ،

يَا رَبِّ. قَالَ: فَيَجِيبُهَا: أَمَا تَرْضَيْنَ أَنْ أَصِلَ مَنْ وَصَلَكَ، وَأَقْطَعَ مَنْ قَطَعَكَ؟» ²⁸⁴

Ebû Hureyre (r.a)’ın rivayet ettiğine göre, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdular: Rahim (akrabalık bağı), Rahmân’dan (Allah’ın rahmetinden) bir bağıdır. O şöyle der: “Ey Rabbim! Ben koparıldım. Ey Rabbim! Bana kötülük yapıldı. Ey Rabbim! Bana zulmedildi. Ey Rabbim, ey Rabbim!” Bunun üzerine Allah şöyle buyurur: “Seni hoşnut etmez mi ki, seni gözetip koruyanla (akrabalık bağına sürdürenle) Ben de bağımı sürdüreyim; seni koparanla da (akrabalık bağına kesenle) Ben de ilişigimi keseyim?”

Tahric ve Tahlili

²⁸² Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma ‘allah*, 221-222.

²⁸³ Buhârî, “Edeb”, 13 (No. 5642).

²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/530 (No. 8975).

Eserin farklı baskıları mukayese edildiğinde, rivayetin senedinde herhangi bir farklılık bulunmadığı, ancak metin düzeyinde bazı lafız farklılıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. İlk metin Mektebetü Dâru'd-Dekkâk ve Dâru Sâdır²⁸⁵ neşirlerinde yer alırken, ikinci metin Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye²⁸⁶ baskısında bulunmaktadır. Her üç neşir de tahkikli olmakla birlikte, muhakkiklerin farklı olması sebebiyle metinde kısmi lafız değişiklikleri tespit edilmiştir.

Öte yandan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye baskısında rivayetin senedinde “ولنا بهذا السند عن البخاري” ifadesi yer almakta ve dipnotta Muhammed el-Buhari'ye atıf yapılmaktadır. Ancak yapılan incelemelerde, *Sahih-i Buhari* başta olmak üzere Buhari'ye ait eserlerde bu metne rastlanmamıştır. Bu durum, söz konusu atfın tahkik sürecine bağlı bir değerlendirme ya da sehiv ihtimaliyle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Rivayetin ilk varyasyonu temel hadis kaynaklarından *Sahih-i Buhari*'de, ikinci varyasyonu ise *Müsned*'de tespit edilmiştir. Rivayetler arasında görülen lafız farklılıklarının anlamı değiştirmedeği, aksine metni teferruatlandırarak anlamı pekiştirdiği anlaşılmaktadır. Sened açısından yapılan incelemede, birinci rivayetin müşterek râvisinin Hâlid b. Mahlad, ikinci rivayetin müşterek râvisinin ise Ebu Hureyre olduğu belirlenmiştir.

Söz konusu rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edilmesi sebebiyle merfû hadis olarak değerlendirilir. Metinde Allah'a nispet edilen bir ifade bulunması, rivayetin kudsî hadis niteliği taşıdığını göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözünü ihtiva etmesi bakımından muhtevası itibariyle kavî hadis türüne örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla rivayet, merfû ve kudsî hadis kapsamında olup kavî hadis türü içerisinde yer almaktadır.

Her iki rivayet, sila-i rahmin önemini vurgulamakta ve bu bağın ilahî bir temele dayandığını göstermektedir. Akrabalık bağını koruyanların ilahî lütfâ erişeceği, koparanların ise bundan mahrum kalacağı ifade edilmektedir. İkinci rivayet, bu anlamı daha ayrıntılı ve vurgulu biçimde pekiştirmektedir.

İkinci Rivayet

وفي الخبر: «أَرَأَيْتُمْ سُلَيْمَانَ وَمَا أُعْطِيَ مِنَ الْمُلْكِ، فَإِنَّهُ لَمْ يَرْفَعْ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ، تَخَشُّعًا لِلَّهِ وَحَيَاءً مِنْهُ،

حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ»²⁸⁷.

²⁸⁵ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Baskı, 1430/2009), 188.

²⁸⁶ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 141.

²⁸⁷ İbnü'l-Mübarek, *ez-Zühed ve'r-rekâik*, thk. Habibürrahman el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412), Ek, 47.

Haberde şöyle denilmiştir: “Süleyman Peygamber’e (a.s.) ve ona verilen mülke baktınız mı? O, Allah’a karşı derin bir huşû ve O’ndan haya ettiği için başını göğze kaldırmazdı; nihayet Allah onu vefat ettirinceye kadar (bu hâl üzere devam etti).”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte Abdullah b. Mübarek’in *ez-Zühed ve’r-Rekâik* adlı eserinde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşan bir senedle yer almaktadır. Bu çerçevede rivayet, nispet bakımından merfû kabul edilmektedir. Ancak Ahmed er-Rifâi’nin eserinde “وفي الخبر” temrîz sîgasıyla nakledilmesi, rivayete ihtiyatla yaklaşıldığına işaret etmektedir. Muhteva açısından ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözünü ihtiva etmesi sebebiyle kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, Süleyman Peygamber’in (a.s.) sahip olduğu büyük mülk ve imkânlarla rağmen son derece mütevazı ve huşû sahibi olduğunu vurgulamaktadır. Başını göğze kaldırmaması Allah’a karşı derin saygı ve hayâsının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Üçüncü Rivayet

وكان سيدنا الإمام الحسين بن الإمام عليّ عليهما السلام، إذا توضأ ليصليّ اصفرّ لونه، وارتعدت فرائضه، فقل له في ذلك، فقال: حقّ لمن وقف بين يدي ربّ العرش أن يتغيّر لونه حياءً من إجلاله.²⁸⁸

Hüseyin bin Ali (aleyhisselâm), namaz kılmak için abdest aldığı zaman rengi sararır, uzuvları titrerdi. Bu durum kendisine sorulduğunda şöyle derdi: “Arş’ın Rabbi’nin huzurunda duracak olan kimsenin, O’nun yüceliğine duyduğu saygıdan dolayı renginin değişmesi ne kadar da yerindedir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte sahâbî olan Hüseyin ibn Ali’ye nispet edilerek nakledilmesi sebebiyle hadis usûlü açısından mevkûf olarak değerlendirilmektedir. Muhtevasının söz aktarımına dayanması ise rivayetin kavli nitelik taşıdığını göstermektedir.

Rivayet, Hz. Hüseyin’in ibadet öncesinde hissettiği derin huşû ve saygıyı yansıtmaktadır. Abdest esnasında renginin değişmesi ve titremesi, Allah’ın huzuruna çıkmanın ciddiyetini ve kulda oluşması gereken haşyet duygusunu ifade etmektedir.

Dördüncü Rivayet

وكان الإمام عليّ بن أبي طالب عليه السلام ترتعد فرائضه عند قضاء أمانة لم تحملها السموات والأرض، وهي الصلاة.²⁸⁹

²⁸⁸ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

²⁸⁹ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

“Ali bin Ebu Talib (aleyhisselâm), göklerin ve yerin yüklenmekten çekindiği bir emaneti yani namazı eda ederken (yerine getirirken) uzuvları titrerdi.”

Tahric ve Tahlili

Söz konusu rivayet, hadis kaynaklarında ya da hadis dışı ilimlerin kaynaklarında tespit edilememiştir. Hz. Ali’ye nispet edilen bu ifade, hadis usûlü açısından mevkûf kabul edilmekte olup sahâbî kavli olarak değerlendirilmektedir

Bu rivayette namaz, büyük bir ilahî emanet olarak görülmekte ve bu bilinçle derin bir huşû ve sorumluluk duygusu taşıdığı ifade edilmektedir. Namazın “göklerin ve yerin yüklenmediği emanet” olarak tasvir edilmesi, ibadetin ağırlığını ve ciddiyetini vurgulamaktadır. Onun titremesi ise Allah huzurunda duyulan haşyetin bir göstergesi olarak sunulmaktadır.

Beşinci Rivayet

قال النَّبِيُّ (صلى الله عليه وسلم): «الإِحْسَانُ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ»²⁹⁰.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İhsan; Allah’a, O’nu görüyormuş gibi kulluk etmendir. Sen O’nu görmesen de O seni görmektedir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Müslim*’de²⁹¹ yer almakta olup hadis literatüründe “Cibril hadisi” olarak bilinmektedir. Ahmed er-Rifâi ise bu hadisin bir kısmını eserinde nakletmiştir. Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilerek aktarılması sebebiyle merfû hadis türüne örnek teşkil eden bu metin, muhtevası itibariyle kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Hadis, ihsan kavramını en üst ibadet mertebesi olarak tanımlar. İbadette bilinç, derinlik ve süreklilik esastır. Kul, Allah’ı görüyormuş gibi kulluk etmelidir. Bunu gerçekleştiremeye dahi ilahî gözetim altında olduğu bilinciyle davranışlarını düzenlemelidir. Böylece rivayet, ibadetin yalnızca şekil değil, aynı zamanda samimiyetle gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Altıncı Rivayet

وقالت عائشة رضي الله عنها: كان رسولُ الله (صلى الله عليه وسلم) يُحَدِّثُنَا وَنُحَدِّثُهُ، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ كَانَتْهُ لَمْ يَغْرِفْنَا وَلَمْ نَغْرِفْهُ²⁹².

“Aişe bint Ebu Bekir (radıyallahu anhâ) şöyle demiştir: Muhammed (s.a.v.) bizimle konuşur, biz de onunla konuşurduk; fakat namaz vakti geldiğinde sanki bizi tanımaz, biz de onu tanımaz hâle gelirdik.”

Tahric ve Tahlili

²⁹⁰ Buhârî, “Tefsîr”, 269 (No. 4499).

²⁹¹ Müslim, *el-Câmi ‘u ‘ş-şahih*, “İmân”, 8.

²⁹² Ebû Hâmid el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi ‘d-dîn*, nşr. Dâru’l-Ma‘rife (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.), 1/150.

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte zühd ve rekâik türü eserlerden olan Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde yer almaktadır. Zeynüddin el-İraki ise bu hadisi *Tahricu Ahadisi'l-İhya*²⁹³ adlı eserinde aynı lafızlarla tahrir etmiş, ayrıca benzer anlamı ihtiva eden farklı bir varyasyonunu da zikretmiştir. Söz konusu varyasyonda “ezanı duyduğunda, sanki insanlardan hiç kimseyi tanımıyormuş gibi olurdu” anlamı yer almaktadır. Bu lafız farklılıkları ihtilâfu'l-lafz kapsamında değerlendirilmekte olup anlamı değiştirmedigi, bilakis pekiştirdigi anlaşılmaktadır. Rivayet, sahâbî Hz. Âişe'ye nispet edilmesi bakımından mevkûf kabul edilmektedir. Muhtevası itibariyle ise fiilî hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) günlük hayatta insanlarla iletişim hâlinde olmakla birlikte namaz vakti geldiğinde tamamen ibadete yöneldiğini göstermektedir. Bu durum, namazın ciddiyetini, ibadet esnasında dünyevî meşguliyetlerden uzaklaşılması gerektiğini ve kulun Allah huzurunda tam bir huşû içinde bulunmasının önemini vurgulamaktadır.

Yedinci Hadis

قوله عليه الصلاة والسلام: «جُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ»²⁹⁴.

Hiz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Namaz gözümün nurudur.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Müsned* ve *Sünenün-Nesâî*'de²⁹⁵, metnin başlangıç kısmında daha ayrıntılı bir anlam içeren varyantıyla tespit edilmiştir. Bu varyant, rivayetin muhtevasını daha geniş bir çerçevede ele alarak farklı hususlara temas etmektedir. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis türüne örnek teşkil etmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Rivayette geçen “gözümün nuru” ifadesini Tîbî, namazın yük ve zorlukları hafiflettiği; hatta yokluğunun aile ve mal kaybından daha ağır hissedildiği şeklinde açıklayarak bu manaya işaret edildiğini belirtmiştir²⁹⁶. Bu bakımdan ifade, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namazı en büyük huzur ve mutluluk kaynağı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim namaz, onun için yalnızca bir ibadet değil, aynı zamanda kalbî sükûnet, sevinç ve manevî tatmin vesilesi olarak değerlendirilmektedir.

²⁹³ Zeynüddin el-İrakî, *el-Muğnî an hamli'l-esfâr*, nşr. Dâru İbn Hazm (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 178.

²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/305 (No. 12293).

²⁹⁵ Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, “İşretü'n-Nisâ”, 1 (No. 3939–3940).

²⁹⁶ Tîbî, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 8/2630 (No. 3798).

3.33. Hadisi اللّٰهُمَّ بَارِكْ فِي رَجَبٍ وَشَعْبَانَ ...

أخبرنا شيخنا القاضي المقرئ القدوة الشيخ أبو الفضل عليّ الواسطيّ، قال: أنبأنا أبو عليّ الحسن بن عليّ، قال: أنبأنا عمر بن أحمد، أنبأنا شاهين، قال: أنبأنا عبد الله البغويّ، قال: أنبأنا عبيد الله بن عمر القواريريّ، قال: أنبأنا زائدة بن أبي الرقاد، عن زياد النُمَيْريّ، عن أنس بن مالك قال: كان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) إذا دخل رجب قال: ²⁹⁷

«اللّٰهُمَّ بَارِكْ فِي رَجَبٍ وَشَعْبَانَ، وَبَلِّغْنَا إِلَى رَمَضَانَ»²⁹⁸

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Receb ayı girdiğinde şöyle derdi: “Allah’ım! Recep ve Şaban’ı bizim için mübarek eyle ve bizi Ramazan’a kavuştur.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Müsned’de* tespit edilmiştir. Bununla birlikte Taberani’nin *el-Mu’cem el-Evsat*²⁹⁹ adlı eseri başta olmak üzere, temel hadis kaynakları dışında kalan çeşitli eserlerde de nakledilmiştir. Müsned rivayeti esas alındığında, isnad analizine göre müşterek râvinin Abdullah el-Beğavî olduğu belirlenmiştir. Rivayet, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis türüne örnek teşkil etmektedir. muhtevası itibariyle ise kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Rivayet, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Receb ve Şaban aylarının bereketini talep ettiğini ve Ramazan’a ulaşmayı arzuladığını göstermektedir. Bu durum, mübarek zamanların manevî değerine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda kulun ibadet açısından daha verimli dönemlere erişme isteğini ifade etmektedir.

Hadisin şerhinde Rifâî tarafından dört ayrı rivayet nakledilmiştir. Söz konusu rivayetler, aşağıda kısaca tahrîc ve tahlil edilecektir.

Birinci Rivayet

يروى أن أبا هريرة سمع النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) يقول: «إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّاسُ! إِنِّي جَعَلْتُ نَسَبًا، وَأَنْتُمْ جَعَلْتُمْ نَسَبًا، إِنِّي جَعَلْتُ أَكْرَمَكُمْ أَتْقَاكُمْ، وَأَنْتُمْ جَعَلْتُمْ أَكْرَمَكُمْ أَغْنَاكُمْ، وَإِنِّي أَرْفَعُ الْيَوْمَ نَسَبِي وَأَضَعُ نَسَبَكُمْ، فَأَيُّنَ الْمُتَّقُونَ؟ الْيَوْمَ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزُنُونَ»³⁰⁰.

Abu Hureyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü Allah Teâlâ şöyle buyurur: Ey insanlar! Ben bir ölçü (değer) koydum, siz ise başka ölçüler koydunuz. Ben sizin en üstün olanınızı en takvâ sahibi olanınız kıldım; siz ise en üstün olanınızı en zengin olanınız saydınız. Ben bugün kendi ölçümü yükseltir, sizin ölçülerinizi düşürürüm. Takvâ sahipleri nerede? Bugün sizin için korku yoktur ve siz üzülmeyeceksiniz.”

²⁹⁷ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 228.

²⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/180 (No. 2346).

²⁹⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 4/189 (No. 3939).

³⁰⁰ Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb (et-Tefsîru’l-kebir)* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), 22/13.

Tahric ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında yapılan taramalar neticesinde tespit edilememiştir. Bununla birlikte tefsir literatüründen Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı eserinde yer almaktadır. Söz konusu eserde, insanlara hitap edenin Allah Teâlâ olduğunu ifade eden “يقول الله” lafzı yerine “نادى منادٍ” şeklinde bir kullanım bulunduğu görülmektedir. Bu lafız farklılığının anlamı etkilemediği, aksine aynı muhtevayı koruduğu anlaşılmaktadır. Ahmed er-Rifâî'nin nakline göre rivayet, nispet bakımından kudsî hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, insanların dünyada değer ölçüsü olarak soy ve zenginliği öne çıkarmasına karşılık, Allah katında asıl üstünlüğün takvâya dayandığını vurgulamaktadır. Kıyamet günü ilahî ölçünün geçerli olacağı, dünyevî kriterlerin geçersiz kalacağı ve gerçek değerın takvâ sahiplerine verileceği ifade edilmektedir.

İkinci Rivayet

وقال (صلى الله عليه وسلم): «الْحَلَالُ بَيِّنٌ، وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُتَشَابِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ سَلِمَ دِينُهُ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ»³⁰¹.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Helâl açıktır, haram da açıktır. Bu ikisi arasında, birçok insanın bilmediği şüpheli şeyler vardır. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa dinini korumuş olur; kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Müslim*’de³⁰² bazı lafız farklılıklarıyla birlikte nakledilmiştir. Bu farklılıkların anlamı etkilemediği, bilakis metni teferruatlandırdığı görülmektedir. Rivayet, Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis olarak değerlendirilmektedir. muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, helâl ve haramın açık sınırlarla belirlendiğini, ancak arada şüpheli alanların bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, kişinin dinini koruyabilmesi için şüpheli şeylerden uzak durması gerektiği; aksi hâlde harama düşme riskinin ortaya çıkacağı ifade edilmektedir.

Üçüncü Rivayet

«دَعْ مَا يَرِيْبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيْبُكَ»³⁰³.

“Şüphe veren şeyi bırak, seni şüpheye düşürmeyen şeye yönel.”

Tahric ve Tahlili

³⁰¹ Buhârî, “İmân”, 37 (No. 52).

³⁰² Müslim, *el-Câmi ‘u’s-sağih*, “el-Büyû’”, 1599.

³⁰³ Buhârî, “Büyû’”, 3.

Rivayetin, temel hadis kaynaklarından *Sahih-i Buhari* ve *Sünenü't-Tirmizî*'de³⁰⁴ daha teferruatlı varyantları bulunmaktadır. Nitekim *Sahih-i Buhari*'de, tâbiînden Hasan b. Ebî Sinân'a³⁰⁵ dayanan maktû mahiyetteki rivayette “Verâdan daha kolay bir şey görmedim” ifadesine yer verilmekte, devamında ise şüphe konusuna dair açıklamalar sunulmaktadır. Öte yandan rivayet, *Sünenü't-Tirmizî*'nin naklettiği senede göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis türüne girmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnektir.

Rivayet, kişinin şüphe uyandıran durumlardan uzak durarak kesin ve güvenilir olana yönelmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, dinî hassasiyeti korumayı ve hataya düşme ihtimalini en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

Dördüncü Rivayet

وقال أبي بن كعب ما من أحد ترك شيئاً لله، إلا آتاه الله ما هو خير له منه من حيث لا يحتسب.³⁰⁶

“Ubey b. Ka'b (r.a.) şöyle demiştir: Allah kendisi için birşeyi terk eden kuluna, terk ettiğinden daha hayırlısını hiç ummadığı yerden verir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte Abu Nu'aym al-İsfahani'nin *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde, Ubey b. Ka'b'dan nakledilen daha teferruatlı bir varyantı tespit edilmiştir. Rivayet, sahâbî ve Bedir ehlinde olan Ubey b. Ka'b'a³⁰⁷ nispet edilmesi bakımından mevkûf mahiyette olup muhtevası itibariyle kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, Allah rızası için yapılan fedakârlıkların karşılıksız kalmayacağını vurgulamaktadır. Kişinin terk ettiği şeyin yerine, ummadığı bir şekilde daha hayırlısının verileceği ifade edilerek, ihlâs ve güven bilinci teşvik edilmektedir.

3.34. Hadisi مَنْ وَلِدَ لَهُ مَوْلُودٌ ...

أخبرنا شيخنا القاضي القدوة أبو الفضل عليّ الواسطيّ، قال: أخبرنا أبو الحسن محمد بن أحمد، قال: أنبأنا أبو عبد الله الحسين، قال: أنبأنا أحمد بن بكير، عن حامد بن حماد العسكري، عن إسحاق بن سيار، عن حجاج بن منهل، عن حماد بن سلمة، عن بُرد بن سنان، عن مكحول، عن أبي أمامة الباهلي، قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم):³⁰⁸

«مَنْ وَلِدَ لَهُ مَوْلُودٌ فَسَمَاهُ مُحَمَّدًا تَبَرُّكَ بِهِ، كَانَ هُوَ وَمَوْلُودُهُ فِي الْجَنَّةِ»³⁰⁹

³⁰⁴ et-Tirmizî, “Şıfatü'l-Kıyâme ve'r-Rekâ'ik”, 50 (No. 2687).

³⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 6/26 (md. 1190).

³⁰⁶ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/253.

³⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/294 (md. 3).

³⁰⁸ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 232.

³⁰⁹ İbn Bekir es-Sayrafî, *Fezâilü't-tesmiyye bi-Ahmed ve Muhammed*, thk. Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid (Tanta: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1410/1990), 39 (No. 30)

Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim ki, bir çocuğu olur da teberrüken ona Muhammed adını verirse, o ve evladı cennetlik olur.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte el-Hüseyin b. Bekir es-Sayrafi'nin *Fedâilü't-Tesmiye bi-Ahmed ve Muhammed* adlı eserinde merfû olarak yer almaktadır. Ayrıca Kadı el-Mârîstânî'nin *el-Meşîha el-Kübrâ*³¹⁰ adlı eserinde de aynı şekilde merfû olarak zikredilmiştir. Her iki eserde rivayetin aynı sened ve metinle nakledildiği görülmektedir. İsnad analizi neticesinde müşterek râvinin Ahmed b. Bükeyr olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, Ahmad al-Rifa'i'nin nakline göre merfû kabul edilmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnektir.

Rivayet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismini bereket ve saygı amacıyla kullanmanın faziletine işaret etmektedir. Bu bağlamda, “Muhammed” isminin verilmesinin ilahî mükâfatla ilişkilendirildiği ifade edilebilir. Böylece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyulan sevgi ve bağlılık teşvik edilmektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وَيُرَوَّى أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ قَالَ: «لَوْ أَنَّ عَبْدًا بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ فِي أُمَّةٍ لَرَجِمَ اللَّهُ تِلْكَ الْأُمَّةَ بِبُكَائِهِ»³¹¹

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Eğer bir kul, bir ümmet içinde Allah korkusuyla ağlarsa, Allah o kulun ağlaması sebebiyle o ümmete merhamet eder.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, bir bütünün parçası olarak daha teferruatlı ve anlam bütünlüğü korunmuş hâliyle İbn Ebi'd-Dünya'nın *er-Rikka ve'l-Bukâ* adlı eserinde ve el-Hakim et-Tirmizi'nin *Nevâdirü'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Resûl*³¹² adlı eserinde merfû olarak tespit edilmiştir. Rivayet, Ahmad al-Rifa'i'nin isnadına göre merfû hadis türüne girmektedir. muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnektir.

³¹⁰ Kādî el-Mârîstân, *el-Meşyeha el-kübrâ*, thk. Hâtim b. Ârif el-Avnî (Kahire: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1422), 3/1038 (No. 453).

³¹¹ İbn Ebi'd-Dünyâ, *er-Rikka ve'l-bukâ*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998), 47 (No. 14)

³¹² Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl fi ehâdisi'r-resûl*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1421), 2/202..

Rivayet, Allah korkusuyla yapılan samimi bir ibadetin yalnızca bireyi değil, toplumu da etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, ihlâs ve huşû ile yapılan kulluğun ilahî rahmete vesile olduğu ifade edilmektedir.

3.35. Hadisi مَنْ أَدَّى حَدِيثًا إِلَى أُمَّتِي... 3.35.

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا خَالِي أَبُو الْمَكَارِمِ مَنْصُورُ الْبَزَّازِ الْأَشْهَبُ الْبُطَايْحِيُّ ، قَالَ أَنْبَأَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَسَنُ بْنُ شَاذَانَ ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو نَصْرٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ إِشْكَابٍ النَّجَّارِيُّ ، قَالَ: أَنْبَأَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مُوسَى الْقَمِّيِّ ، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ حَبِيبٍ ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ، عَنْ سَفْيَانَ ، عَنْ لَيْثٍ ، عَنْ طَاوُوسٍ ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):³¹³

«مَنْ أَدَّى حَدِيثًا إِلَى أُمَّتِي لِتَقَامَ بِهِ سُنَّةٌ أَوْ لَتُنْتَلَمَ بِهِ بَدْعَةٌ فَلَهُ الْجَنَّةُ»³¹⁴

“Kim ki sırf bir sünnetin devam etmesi veya bir bidatin ortadan kalkması maksadıyla ümmetime bir hadis naklederse, o kişi cennetlidir.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte Abu Nu'aym al-İsfahani'nin *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eseri ile el-Hatib el-Bağdadi'nin *Şerefü Ashabi'l-Hadis*³¹⁵ adlı eserinde benzer isnadlarla merfû olarak nakledilmiştir. İsfahânî'nin isnadı esas alındığında, müşterek râvinin Abdürrahîm b. Habîb (عبد الرحيم بن حبيب) olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, nispet bakımından merfû hadis türüne girmektedir. Muhtevası itibarıyla ise kavli hadis olarak değerlendirilmektedir.

Rivayet, sünnetin yaşatılması ve bidatlerin ortadan kaldırılması için hadislerin aktarılmasının büyük bir dinî sorumluluk ve fazilet olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, ilmi doğru şekilde nakleden kimsenin hem dini ihya ettiği hem de ilahî mükâfata layık olduğu ifade edilmektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

وفي الخبر: «إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا نَادَى جِبْرِيلَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: يَا أَهْلَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ! يَا مَعَاشِرَ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ وَأَصْفِيَانِهِ! إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّ فَلَانًا فَأَجِبُوهُ»³¹⁶.

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah bir kulu sevdiğinde, Cebrâîl’e (a.s.) şöyle seslenir: Ey göklerin ve yerin ehli! Ey Allah’ın dostları ve seçkin kulları! Şüphesiz Allah falanı seviyor; siz de onu sevin.”

Tahric ve Tahlili

³¹³ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 238.

³¹⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/44.

³¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadis*, thk. Muhammed Saîd Hatî b. Uvaydî (Kahire: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1404), 79.

³¹⁶ Buhârî, “Bed’ü'l-Halk”, 6 (No. 3037).

Rivayetin “وفي الخبر” temrîz sîgasıyla nakledilmiş olması, ona ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte yapılan incelemeler neticesinde, rivayetin bazı lafız farklılıklarıyla birlikte *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Müslim*’de³¹⁷ Ebu Hureyre tarikiyle Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşan bir isnadla yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu lafız farklılıklarının anlamı etkilemediği, aksine rivayetin daha teferruatlı varyantlarını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede rivayet, nispet bakımından merfû hadis türüne girmekte; muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayete göre Allah Teâlâ bir kulu sevdiğinde, kendi katında razı olduğu kimselere bu sevgisini bildirir; böylece onlardan hiçbirinin Allah’ın sevdiği kimseye buğz etmemesi sağlanır. Bu bağlamda Allah, önce Cebrâil’i haberdar eder ve o da ilahî sevgiye uygun olarak söz konusu kişiyi sever. Ardından gök ehline bildirilir; böylece onlar da bu kişiyi sevmek suretiyle Allah’a ibadet etmiş ve bu sevgi vesilesiyle O’na yakınlaşmış olurlar.³¹⁸

3.36. Hadisi Sَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ...

أخبرنا شيخنا العارف بالله على القاري الواسطي، قال: أخبرنا أبو بكر الورّاق، قال: أخبرنا أبو محمد يحيى بن صاعد، عن أحمد بن عبد المؤمن، عن عليّ ابن الحسن المروزي، عن أبي حمزة، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبد الله قال: كان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) إذا قال: ³¹⁹
«سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ»، قال: «رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ»³²⁰

Abdullah şöyle demiştir: “Resulüllah (s.a.v.), ‘semiallâhü limen hamideh’ dediği zaman, hemen peşinden ‘Rabbenâ ve lekel hamd’ derdi.”

Tahric ve Tahili

Rivayet edilen hadis, metin bakımından benzer lafızlarla ve çok sayıda tarikile nakledilmiş olup farklı varyantları başta *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Müslim*³²¹ olmak üzere çeşitli kaynaklarda tespit edilmiştir. Söz konusu lafız farklılıkları ihtilâfu’l-lafz kapsamında değerlendirilmiş olup anlamı etkilemediği, aksine metni teferruatlandırdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Ahmad al-Rifa’i’nin naklettiği tarike benzer bir isnad tespit edilemediğinden müşterek râvinin belirlenmesi mümkün olmamıştır. Rivayet, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis türüne örnek teşkil etmektedir. Muhtevası itibariyle ise rûkûdan kalkarken bu sözü söylemesi sebebiyle hem kavli hem de fiilî hadis türü kapsamında değerlendirilebilir.

³¹⁷ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-saḥîh*, “el-Birr ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 2637.

³¹⁸ İbn Hîre, *el-İfsâh an meânî’s-sihâh*, thk. Fuâd Abdülmun‘im Ahmed (Kahire: Dâru’l-Vatan, 1417), 7/262.

³¹⁹ Rifâi, *HâletüEhli’l-Hakikama’a’llah*, 240.

³²⁰ Buhârî, “Cemâ’a ve İmâme”, 23 (No. 657).

³²¹ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-saḥîh*, “Salât”, 411.

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.), namazda rükûdan doğrulurken “سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ” diyerek Allah’ı hamd ile yüceltmış; ardından cemaatin “رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ” demesini istemiştir. Bu bağlamda ifade, Allah’ın kendisine hamd eden kulun hamdini işittiğini; kulun da buna hamd ile mukabelede bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ahmed er-Rifâî, bu hadisin şerhinde iki farklı rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin tahrîc ve tahlili aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

قال النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: «اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ، وَالْعَمَلَ الَّذِي يُبَلِّغُنِي حُبَّكَ، وَاجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ الْأَشْيَاءِ إِلَيَّ»³²²

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’ım! Bana seni sevmeyi, seni seveni sevmeyi ve beni senin sevgine ulaştıracak amelle rızıklandır. Senin sevgini bana her şeyden daha sevgili kıl.”

Tahrîc ve Tahlili

Rivayet, bazı lafız farklılıklarıyla birlikte daha teferruatlı bir varyant hâlinde temel hadis kaynaklarından *Sünenü ’t-Tirmizî*’de tespit edilmiştir. Söz konusu lafız farklılıkları anlamı etkilememekte olup ihtilâf’l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir. Rivayet, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis türüne girmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnektir.

Rivayet, kulun Allah sevgisini merkeze alması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Allah’ı sevmek, O’nu sevenleri sevmek ve bu sevgiye ulaştıracak amelleri tercih etmek temel hedef olarak gösterilmektedir. Böylece ilahî sevginin kulun hayatındaki en üstün değer olması hedeflenmektedir.

İkinci Rivayet

وقال الإمام أبو بكر الصديق: مَنْ ذَاقَ مِنْ خَالصِ حُبِّ اللَّهِ اسْتَوْحَشَ عَمَّنْ سِوَاهُ، وَتَرَكَ لِأَجْلِهِ كُلَّ مَا يَهْوَاهُ.

323

Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) şöyle demiştir: “Kim Allah’ın saf sevgisinden bir tat alırsa, Allah’tan başka her şeye karşı uzaklaşır ve O’nun rızası için arzu ettiği her şeyi terk eder.”

Tahrîc ve Tahlili

Rivayet, hadis kaynaklarında yapılan taramalar neticesinde tespit edilememiştir. Bununla birlikte rekâik türü eserlerden Gazali’nin *İhyâ ’ü Ulûmi ’d-Dîn* adlı eserinde, Ebu Bekir’e dayanan farklı bir varyantı tespit edilmiştir. Rivayet, sahâbî olan Hz. Ebû Bekir’e

³²² Tirmizî, “Da’avât”, 76 (No. 3798).

³²³ Gazâlî, *İhyâu ulûmi ’d-dîn*, 4/290.

nispet edilmesi bakımından mevkûf hadis türüne örnek teşkil etmektedir. Muhtevası itibariyle ise kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Rivayet, Allah sevgisinin kalpte yerleşmesi hâlinde kişinin dünyevî bağlardan uzaklaşacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, ilahî sevginin kulda bir iç dönüşüm meydana getirerek istek ve arzularını bu sevgi doğrultusunda terk etmeye yönelttiği ifade edilmektedir.

3.37. Hadisi لا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا ...

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا أَبُو الْمَكَارِمِ بَازُ اللَّهِ الْأَشْهَبُ خَالِي الشَّيْخِ مَنْصُورِ الْأَنْصَارِيِّ الْحَسِينِيِّ بِرِوَاقِهِ فِي نَهْرِ دَقْلَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ اشْتَهَرَ بِابْنِ الصَّلْتِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْهَاشِمِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ الْمُرُوزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى [عَنْ] الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):³²⁴

«لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَنْ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا، أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِشَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفْشُوا السَّلَامَ

بَيْنَكُمْ»³²⁵

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizler, iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmazsınız. Can kulağıyla dinleyiniz! Size öyle bir şey bildiriyorum ki, onu işlediğiniz taktirde birbirinizi seversiniz: Aranızda selamı yayınız.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahih-i Müslim* ve *Sünenü't-Tirmizî*³²⁶ gibi eserlerde “أَلَا أُخْبِرُكُمْ” lafzı yerine “أَوَلَا أَدُلُّكُمْ” şeklindeki lafız farklılığıyla tespit edilmiştir. Söz konusu farklılık, anlamı etkilememekte olup ihtilâfu'l-lafz kapsamında değerlendirilmektedir. Yapılan isnad incelemesinde, Müslim'in rivayeti esas alındığında müşterek râvinin el-A'meş (الأعمش) olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis olarak değerlendirilmektedir. muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, iman ile müminler arasındaki sevgi arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Buna göre, gerçek imanın gerçekleşmesi Allah için birbirini sevmekle mümkündür. Bu sevginin oluşması ise selâmın yaygınlaştırılmasına bağlıdır. Böylece rivayet, toplumsal birlik ve kardeşliğin temelini sevgiye dayandığını anlatmaktadır. Bu sevginin tesisinin ise selâmlaşma ile sağlandığını vurgulamaktadır.

Rifâî, söz konusu hadisin şerhinde üç farklı rivayet zikretmiştir. Bu rivayetlerin tahrîc ve değerlendirilmesi aşağıda kısaca ele alınacaktır.

³²⁴ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 243.

³²⁵ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, “el-Îmân”, 54.

³²⁶ Tirmizî, “İsti'zân ve Âdâb”, 1 (No. 2883).

Birinci Rivayet

وفي الخبر: «إِنَّ الذَّهَبَ لَيَجَرَّبُ النَّارَ، وَالْعَبْدَ الصَّالِحَ لَيَجَرَّبُ بِالْبَلَاءِ»³²⁷.

Haberde şöyle denilmiştir: “Altın ateşle sınıanır; salih kul da belâ ile sınıanır.”

Tahric ve Tahlili

Rivayetin “وفي الخبر” temrîz sîgasıyla nakledilmiş olması, ona ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte İbn Ebi’-d-Dünya’nın *el-Meraz ve’l-Keffârât* adlı eserinde, bir bütünün parçası olarak daha teferruatlı bir varyantı tespit edilmiştir. Bu varyanta göre rivayet, nispet bakımından merfû hadis türüne girmektedir. muhtevası itibariyle ise kavli hadis kapsamında değerlendirilmektedir.

Rifa’i, söz konusu rivayeti açıklarken Allah Teâlâ’nın salih kullarını imtihan etmesindeki hikmetin, onların iç dünyalarında taşıdıkları iddiaların doğruluk veya yanlışlığını ortaya koymak olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda imtihan, hakikatin açığa çıkmasına vesile olmaktadır. Böylece siddikların mertebesi belirginleşirken, diğerlerinin durumu da açığa çıkmaktadır.³²⁸

İkinci Rivayet

قال (صلى الله عليه وسلم): «إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ»³²⁹.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İnsanlar arasında en şiddetli belâyâ uğrayanlar peygamberlerdir.”

Tahric ve Tahlilli

Rivayet, temel hadis kaynaklarından Ahmed ibn Hanbel’in *Müsned*’inde ve Nesai’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*’sında,³³⁰ bir bütünün parçası olarak ve “مِنْ” harf-i cerrinin yer aldığı daha teferruatlı bir varyantıyla tespit edilmiştir. Buna göre rivayet, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis kapsamında değerlendirilmektedir. muhtevasının bir sözün nakline dayanması sebebiyle ise kavli hadis türüne girdiği kabul edilmektedir.

İlahî imtihanın derecesinin kişinin Allah katındaki konumuyla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, peygamberler en yüksek mertebeye sahip oldukları için en ağır belâlarla sınıanmıştır. Böylece sabır, ve kullukta örneklikleri ortaya konmuştur.

Üçüncü Rivayet

³²⁷ İbn Ebi’-d-Dünyâ, *el-Maraz ve’l-keffârât*, thk. Abdülvekil en-Nedvî (Bombay: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1411/1991), 38 (No. 27).

³²⁸ Rifâî, *Hâletü Ehli’l-Hakika Ma’allah*, 244.

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/10 (No. 27078).

³³⁰ Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübra*, thk. Hasan Abdülmünim Şelebi (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1421/2001), “Tıbb”, 10 (No. 7454).

وفي الحديث القدسي: «إِنَّ الْبَلَاءَ أَسْرَعُ إِلَى مَنْ يُحِبُّنِي مِنَ السَّيْلِ إِلَى مُنْتَهَاهُ»³³¹.

Kudsî hadiste şöyle buyurulmuştur: “Şüphesiz belâ, beni sevene selin ulaştığı yere ulaşmasından daha hızlı ulaşır.”

Tahric ve Tahlili

Rifâî'nin eserinde söz konusu rivayet, “وفي الحديث القدسي” lafzıyla nakledilmiş olup bu ifadenin özellikle bu rivayet için kullanıldığı görülmektedir. Ancak hadis kaynaklarında yapılan taramalar neticesinde rivayetin kudsî formuna rastlanmamıştır. Bununla birlikte aynı lafızlarla rivayet, İbn Hacer el-Askalânî'nin *İthaf al-Mahara* adlı eserinde merfû olarak tespit edilmiştir.

Öte yandan, rivayette geçen “belâ” kavramı yerine “fakirlik” ifadesinin kullanıldığı varyantlar da bulunmaktadır. “فَإِنَّ الْفَقْرَ أَسْرَعَ إِلَى مَنْ يُحِبُّنِي مِنَ السَّيْلِ إِلَى مُنْتَهَاهُ” anlamını ihtiva eden bu rivayet, *Sünenü't-Tirmizî*³³² ve *Sahih-i İbn Hibban*³³³ gibi kaynaklarda bir bütünün parçası olarak merfû biçimde yer almaktadır.

Bu varyantlar birlikte değerlendirildiğinde, belânın türlerinden birinin fakirlik olabileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Rifâî'nin metni esas alındığında rivayet, nispet bakımından kudsî hadis olarak sunulmakta; muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rifâî'nin nakline göre rivayet, Allah sevgisinin beraberinde ağır imtihanları da getirebileceğini vurgulamaktadır. Buna göre Allah'a yakınlık arttıkça kulun karşılaştığı belâ ve sınanmaların da arttığı anlaşılmaktadır. Bu durum, ilahî sevginin bir tezahürü olarak kulun manevî derecesini yükselten bir süreç teşkil etmektedir.

Diğer varyantlar dikkate alındığında ise rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyulan sevginin yalnızca sözde kalmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun beraberinde birtakım fedakârlık ve imtihanları göze almayı gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak rivayet, her iki durumda da belânın ve fakirliğin bir ceza olmaktan ziyade ilahî bir terbiye ve yakınlaştırma vesilesi olduğunu ifade etmektedir.

3.38. Hadisi لَمَّا أُسْرِيَ بِي إِلَى السَّمَاءِ ...

أَخْبَرَنَا ابْنُ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ الصَّالِحِ السَّيِّدِ سَيْفُ الدِّينِ عَثْمَانُ، [...]، عَنْ أَبِيهِ الْإِمَامِ جَعْفَرِ الصَّادِقِ، عَنْ أَبِيهِ الْإِمَامِ مُحَمَّدٍ الْبَاقِرِ، عَنْ أَبِيهِ الْإِمَامِ زَيْنِ الْعَابِدِينَ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ الشَّهِيدِ الْمَظْلُومِ الْإِمَامِ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَبِيهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ الْمُرْتَضَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَعَنْهُمْ أَجْمَعِينَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):³³⁴

³³¹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *İthafü'l-meherre bi'l-fevâidi'l-mübtakira min etrâfi'l-aşere*, thk. Merkezü Hidmeti's-Sünne ve's-Sîre (Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mushaf, 1415/1994), 10/566 (No. 13434).

³³² Tirmizî, “Zühd”, 26 (No. 2506).

³³³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sahih (el-Müsnedü's-sahih ale't-tekâsım ve'l-envâ')*, thk. Muhammed Ali Sönmez – Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/417 (No. 581).

³³⁴ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 248.

«لَمَّا أُسْرِيَ بِي إِلَى السَّمَاءِ رَأَيْتُ رَجَمًا مُعَلَّقَةً بِالْعَرْشِ، تَشْكُو رَجْمًا إِلَى رَبِّهَا أَنَّهَا قَاطِعَةٌ لَهَا، قُلْتُ: كَمْ بَيْنَكَ وَبَيْنَهَا مِنْ أَبٍ؟ قَالَتْ: نَلْتَقِي فِي أَرْبَعِينَ أَبًا»³³⁵

Hiz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Göge yükseltildiğimde, Arş'a asılmış bir karâbet (akrabalık bağı) gördüm. Kendisiyle bağlarını koparmış bir diğer karâbeti Rabb'ine şikâyet ediyordu. Ona hitaben dedim ki: Seninle bağları koparan karâbetle aranızda kaç nesil var? Bana cevaben dedi ki: Kırk nesil var.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, bu şekliyle temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte akrabalık bağlarının önemiyle ilgili benzer muhtevaya sahip rivayetler, *Sahih-i Buhari*³³⁶ ve *Sahih-i Müslim*'de³³⁷ yer almaktadır. Ayrıca eş-Şecerî'nin *Tertibü'l-Emali'l-Hamisiyye* adlı eserinde, benzer lafızlarla aynı anlamı ihtiva eden ve Ali ibn Abi Talib tarihiyle Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanan merfû bir varyantın bulunduğunu tespit edilmiştir.

Ahmad er-Rifâî'nin naklettiği rivayetle hem isnad hem de metin bakımından gösterdiği benzerlik dolayısıyla, eş-Şecerî'nin rivayeti esas alınarak müşterek râvinin Ca'fer es-Sâdık olduğu belirlenmiştir. Rivayet, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Rivayet, akrabalık bağlarının Allah katındaki önemini vurgulamakta ve bu bağların koparılmasının ciddi bir sorumluluk doğurduğunu ifade etmektedir. “Kırk nesil” ifadesi ise akrabalığın geniş bir alanı kapsadığını göstermektedir.

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrir ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

قال النَّبِيُّ (صلى الله عليه وسلم) في مناجاته: «إلهي! إذا قَرَّتْ أَعْيُنُ أَهْلِ الدُّنْيَا مِنْ دُنْيَاهُمْ، فَأَقَرَّ عَيْنِي بِكَ، وَأَقَرَّ عَيْنِي بِلَدَانِدِ أَنْسِكَ، وَالشَّوْقِ إِلَى لِقَائِكَ»³³⁸.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) münâcâtında şöyle buyurmuştur: “İlâhî! Dünya ehlinin gözleri dünyalarıyla aydın olduğunda, benim gözümü Seninle aydın eyle. Gözümü Seninle ünsiyetin lezzetleriyle ve Sana kavuşma özlemiyle aydın eyle.”

Tahrir ve Tahlili

³³⁵ Yahyâ b. Ali b. Hasan eş-Şecerî, *Tertibü'l-emâlî el-hamisiyye*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 2/181 (No. 2051).

³³⁶ Buhârî, “Edeb”, 13 (No. 5641).

³³⁷ Müslim, *el-Câmi'u's-sağih*, “el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb”, 2525.

³³⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/282.

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememekle birlikte Abu Nu'aym al-İsfahani'nin *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eseri ile İbnü'l-Cüneyd'in *el-Mahabbe lillah*³³⁹ adlı eserinde benzer muhtevaya sahip rivayetler tespit edilmiştir. Söz konusu rivayetlerin, el-Heysem b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştığı ve bu yönüyle merfû hadis kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Rivayet, muhtevası itibariyle ise kavli hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayet, dünya lezzetleri yerine Allah'a yakınlığı esas alan bir kulluk anlayışını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, kulun gerçek huzur ve mutluluğu dünyevî zevklerde değil, Allah ile olan ünsiyette araması gerektiği ifade edilmektedir.

3.39. **نَظَرُ الْوَلَدِ إِلَى وَالِدَيْهِ ... Hadisi**

أَخْبَرَنَا شَيْخُنَا مَنْصُورُ الرَّبَّانِيُّ ، عَنْ أَبِيهِ سَيِّدِي يَحْيَى النَّجَّارِيُّ ، عَنْ سَيِّدِي أَبِي مُحَمَّدٍ الشَّيْبَانِيِّ الْأَنْصَارِيِّ ثُمَّ الْحُسَيْنِيِّ الْحُسَيْنِيِّ ، عَنْ الشَّيْخِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ هَوَّارٍ الْبُطَايْحِيِّ ، عَنْ سَيِّدِي سَهْلِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ التُّسْتَرِيِّ ، عَنْ الشَّيْخِ ذِي الثَّنُونِ الْمَصْرِيِّ ، عَنْ الشَّيْخِ إِسْرَافِيلِ الْمَغْرِبِيِّ ، عَنْ الْإِمَامِ مُوسَى الْكَاطِمِ ، عَنْ أَبِيهِ الْإِمَامِ جَعْفَرِ الصَّادِقِ ، عَنْ أَبِيهِ الْإِمَامِ مُحَمَّدٍ الْبَاقِرِ ، عَنْ أَبِيهِ الْإِمَامِ زَيْنِ الْعَابِدِينَ عَلِيِّ ، عَنْ أَبِيهِ الْإِمَامِ الْحُسَيْنِ ، عَنْ أَبِيهِ الْإِمَامِ عَلِيِّ الْمُرتَضَى عَنْ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) أَنَّهُ قَالَ: ³⁴⁰
«نَظَرُ الْوَلَدِ إِلَى وَالِدَيْهِ عِبَادَةٌ»³⁴¹

Hiz. Ali'den rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Evladın ebeveynine bakışı ibadettir.”

Tahrir ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte Celaleddin es-Süyûtî'nin *el-Le'âlî'u'l-Masnû'a* adlı eserinde, Câbir b. Abdullah tarikiyle merfû olarak, daha geniş bir rivayetin parçası şeklinde nakledilmiştir. Ayrıca Beyhakî'nin *Şu'abü'l-Îmân* adlı eserinde, benzer anlamı ifade eden iki farklı isnadla merfû rivayetler tespit edilmiştir.

Birinci rivayette “babaya bakmak ibadettir”³⁴² ifadesi yer alırken, ikinci rivayette “itaatkâr bir evladın anne-babasına merhamet nazarıyla bakması durumunda, her bir bakış karşılığında Allah tarafından kendisine makbul bir hac sevabı yazılacağı”³⁴³ ifade edilmektedir.

³³⁹ Ebû İshak İbrahim b. Abdullah b. el-Cüneyd el-Hatlı, *el-Mahabbe lillah*, thk. Adil b. Abdışşekûr ez-Zer'î (Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1424/2003), 102 (No. 244).

³⁴⁰ Rifâî, *Hâletü'Ehli'l-Hakîkama 'a'llah*, 254.

³⁴¹ Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-Le'âlî el-masnûa fî'l-ehâdisi'l-mevdûa*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Useymîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/317.

³⁴² el-Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 6/187 (No. 7860).

³⁴³ el-Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 6/186 (No. 7856).

Rifâî'nin nakletmiş olduğu senede benzer bir senet tespit edilemediğinden müşterek râvî belirlenememiştir. Bu nakline göre rivayet, nispet bakımından merfû hadis türüne girmekte olup muhtevası itibarıyla kavî hadis niteliği taşımaktadır.

Rivayet, anne-babaya saygı ve hürmetin ibadet değeri taşıdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, evladın ebeveynine sevgi ve saygıyla bakması dahi dinî bir değer olarak değerlendirilmiştir.

Ahmed er-Rifâî, bu hadisin şerhinde iki farklı rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin tahrîc ve tahlili aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

قال أنس: قيل يا رسول الله! لو شاء الله أن يدوم البقاء لأوليائه في الدنيا؟ فقال: «يأبى الله أن يجعل الخلود لأوليائه في الدنيا»³⁴⁴

Enes (r.a.) şöyle dedi: Bir gün Hz. Peygamber'e (s.a.v.), "Allah dostlarını (öldürmeyip) dünyada bırakmayı dileyseydi ne olurdu?" diye soruldu. Bunun üzerine (Peygamber) şöyle buyurdu: "Allah, dostları için dünyada ebedîliği takdir etmez."

Tahrîc ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Muhammed'e nispet edilmesi sebebiyle, nispet bakımından merfû hadis kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Muhteva yönüyle ise, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait bir sözü ihtiva etmesi dolayısıyla kavî hadis türüne örnek teşkil etmektedir.

Rivayette dünya hayatının fâniliği anlatılmaktadır. Allah'ın dostları da dâhil olmak üzere hiçbir kimse için ebedîliğin söz konusu olmadığı ifade edilmektedir.

İkinci Rivayet

وفي الخبر: «نِعْمَ التَّحْفَةُ لِلْمُؤْمِنِ لِقَاءُ مَوْلَاهُ»³⁴⁵

Haberde şöyle denilmiştir: "Mümin için Rabbine kavuşması ne güzel bir hediyedir!"

Tahrîc ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte bazı lafız farklılıklarıyla beraber İbn Mübarek'in *ez-Zühd ve'r-Rakâik*, Hâkim'in *el-Müstedrek*³⁴⁶ ve Beyhakî'nin *Şuabu'l-İmân*³⁴⁷ adlı eserlerinde "تَحْفَةُ الْمُؤْمِنِ الْمَوْتُ" (Müminin hediyesi ölümdür) lafzıyla tespit edilmiştir. Söz konusu lafız farklılıklarının anlamı etkilemediği anlaşılmaktadır. Rivayet, Abdullah bin Amr tarikiyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşması

³⁴⁴ Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu söz tespit edilememiştir.

³⁴⁵ İbnü'l-Mübarek, *ez-Zühd ve'r-Rakâik*, 212 (No. 599).

³⁴⁶ el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/355 (No. 7900).

³⁴⁷ el-Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 7/171 (No. 9884).

sebebiyle hadis usûlü açısından merfû hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Muhtevası itibarıyla kavli hadis niteliği taşımaktadır.

Hadis şerhlerinde ise bu rivayet, mümin için ölümün değerli ve kıymetli olduğu ve bu sebeple ondan rahatsızlık duyulmadığı şeklinde açıklanmaktadır. Zira ölüm, Allah'ın kuluna verdiği bir husustur ve Allah'ın verdiği her şey değerli ve yücedir. Ayrıca ölüm, mümin kulun Allah Teâlâ'ya kavuşmasına vesile teşkil etmektedir.³⁴⁸

3.40. التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ... Hadisi

حَدَّثَنَا شَيْخُنَا الشَّيْخُ الْقُدْوَةُ عَلِيُّ الْوَاسِطِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو الْفَوَارِسِ طَرَادُ بْنُ مُحَمَّدٍ الزَّيْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ زُرْقَوِيهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الطَّائِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جَدُّ أَبِي عَلِيٍّ بْنُ حَرْبٍ مُحَمَّدُ الطَّائِيُّ، عَنْ سَفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَالَ:

349

«التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ»³⁵⁰

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Namaz esnasında yanılan imamı, erkekler sübhanallah diyerek, kadınlarda el çırparak ikaz eder.”

Tahric ve Tahlili

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Müslim*'de³⁵¹ Ebu Hüreyre tarikiyle tespit edilmiştir. Buhârî'nin nakli esas alındığında, rivayetin müşterek râvisinin Süfyân b. Uyeyne olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi bakımından merfû hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Muhtevası itibarıyla ise kavli hadis türüne örnektir.

Rivayet, cemaatle namaz esnasında ortaya çıkan yanlış bir durumu düzeltme ve imamı uyarma konusunda erkek ve kadınlar için farklı usuller belirlemektedir. Buna göre erkeklerin “sübhanallah” ile sözlü uyarıda bulunması, kadınların ise dikkat çekmek için el çırpması istenmiştir. Bu düzenleme, ibadet sırasında düzenin korunmasını ve aynı zamanda mahremiyet ile edep ölçülerinin gözetilmesini amaçlamaktadır.

Diğer bir görüşe göre tesbihin hem erkekler hem de kadınlar için geçerli olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Alkışlamak kadınlara mahsustur” sözü, bunun kadınların namaz dışındaki bir âdetini yansıttığı ve bu sebeple bir tür kınama ifade

³⁴⁸ Muzafferüddin ez-Zeydânî, *el-Mefâtih fî şerhi'l-Mesâbih*, thk. Nûrüdî Tâlib (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012), 2/417 (No. 1143).

³⁴⁹ Rifâî, *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allah*, 259.

³⁵⁰ Buhârî, “Salât”, 5 (No. 1145).

³⁵¹ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Salât”, 422.

ettiği şekilde yorumlanmıştır. Buna göre namazda ne kadınların ne de erkeklerin alkış yapması uygun görülmemektedir.³⁵²

Rifâî, bu hadisin şerhinde bir adet rivayet zikretmiştir. Rivayetin tahrîc ve tahlili aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Rivayet

مُرَّ بَجَنَازَةٍ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ: مُسْتَرِيحٌ أَوْ مُسْتَرَاحٌ مِنْهُ؟، فَقِيلَ لَهُ مِنَ الْمُسْتَرِيحِ؟ قَالَ: الْمُؤْمِنُ إِذَا مَاتَ اسْتَرَاحَ مِنْ نَصَبِ الدُّنْيَا، وَإِذَا عَاءَ أَهْلِهَا، فَلَقِيَ رَحْمَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ، وَالْمُسْتَرَاحُ مِنْهُ: الْفَاجِرُ، إِذَا مَا اسْتَرَاحَ مِنْهُ الْعِبَادُ وَالْبِلَادُ.³⁵³

Müminlerin emîri Hz. Ali'nin (r.a.) yanından bir cenaze geçirildi. Toplanan cemaatte “O mu rahata kavuştu, yoksa (ölümüyle) insanlar mı rahata kavuştu?” diye sorar. Kendisine “Rahatlayan kimdir?” diye sorulunca Hz. Ali, şöyle cevap verdi: “Mümin, öldüğünde dünya yorgunluğundan ve insanların eziyetinden kurtulup Allah'ın (c.c.) rahmetine kavuşur; işte o rahatlayandır. Kendisinden rahat olunan ise fâcirdir; çünkü o öldüğünde insanlar ve beldeler onun şerrinden kurtulmuş olur.”

Tahrîc ve Tahlili

Rivayetin farklı varyantları, temel hadis kaynaklarından *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Müslim*'de³⁵⁴ Ebû Katâde el-Ensârî tarikiyle merfû olarak ve bazı lafız farklılıklarıyla tespit edilmiştir. Söz konusu farklılıkların anlamı etkilemediği, aksine ihtilâfu'l-lafz kapsamında değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Rivayet, muhtevası itibariyle kavli hadis türüne girmektedir.

Ölümün kişiler açısından farklı anlamlar taşıdığını vurgulamaktadır. Buna göre mümin için ölüm, dünya sıkıntılarından kurtulup ilahî rahmete kavuşma vesilesidir. Fâcirin ölümü ise toplumun onun kötülüklerinden kurtulması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede rivayet, kişinin hayatındaki amellerinin ölüm sonrası durumunu belirlediğini ifade etmektedir.

³⁵² İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, 3/192–193 (No. 157).

³⁵³ Buhârî, “Rikak”, 42 (No. 6147).

³⁵⁴ Müslim, *el-Câmi 'u's-saḥîḥ*, “Cenâiz”, 950.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, tasavvuf tarihinin ve Rifâiyye tarikatının kurucu öncü şahsiyetlerinden biri olan Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin hayatı, hadisçiliği, tasavvufi yönü, eserleri, ilmi kişiliği, eğitim usulü, kerametleri ve müridlerinden Ebû Şücâ' b. Menhec tarafından derlenen *Hâletü Ehli'l-Hakîka ma'allah* adlı eser tahrîc ve tahlil yöntemiyle incelenmiştir. Bunların yanında tahrîc ve erbeûn kavramları da incelenmiştir. Araştırma neticesinde elde edilen ilmî bulgular ve değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur.

Araştırmada öncelikle tahrîc ve erbeûn kavramları ele alınmıştır. Hadislerin temel kaynaklardaki yerlerini belirlemeyi amaçlayan tahrîc yöntemi, çalışmanın temel metodunu oluşturmuştur. Bu doğrultuda rivayetlerin senedleri incelenmiş, râvilerin sahâbî, tâbiî veya sonraki tabakalara mensup olup olmadıkları tespit edilmiştir. Senedlerde yer alan isim farklılıkları ve yazım hataları belirlenmiştir. Rivayetler, muhtevaları bakımından kavli, fiilî ve takrîrî hadisler olarak tasnif edilmiştir. Nispet bakımından ise merfû, mevkûf, maktû ve kudsi hadis türlerinden hangisine girdiği belirtilmiştir. Rivayetler temel hadis kaynaklarındaki benzer rivayetlerle karşılaştırılmış, anlam bakımından çelişkili gibi görünen hususlar açıklanmıştır.

Yapılan inceleme sonucunda eserde toplam 122 rivayet tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin 41'inin senedli, 81'inin ise senetsiz olarak nakledildiği görülmüştür. Nispet bakımından rivayetlerin 80'inin merfû, 24'ünün mevkûf, 11'inin maktû ve 7'sinin kudsi hadis olduğu belirlenmiştir. Muhteva bakımından rivayetlerden 120'sinin kavli, 1'inin fiilî ve 1'inin hem kavli hem de fiilî özellik taşıdığı tespit edilmiştir.

Kaynak incelemesi sonucunda rivayetlerin 36'sının temel hadis kaynaklarında aynı lafızlarla yer aldığı, 20'sinin ise benzer lafızlarla farklı varyantlar hâlinde nakledildiği görülmüştür. 41 rivayetin büyük çoğunluğu temel hadis kaynakları dışında yer alan hadis külliyyatında tespit edilmiş, az bir kısmı tefsir ve tasavvuf kaynaklarında bulunmuştur. Buna karşılık 25 rivayetin herhangi bir kaynağı tespit edilememiştir. Ayrıca eserde temrîz sîgasıyla nakledilen 12 rivayet bulunduğu belirlenmiştir. Bu rivayetlerin 11'inin merfû, 1'inin ise maktû olduğu tespit edilmiştir.

Devamında esere ilişkin bazı önemli tespitlere de ulaşılmıştır. Dördüncü hadiste de bazı baskılarda râvi isminin tashif sonucu hatalı şekilde kaydedildiği tespit edilmiştir. Yirmi ikinci hadisin şerhinde kullanılan üçüncü rivayetin ilk bakışta temel hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerle anlam bakımından çelişir gibi görüldüğü

belirlenmiştir. Ancak yapılan değerlendirmeler neticesinde söz konusu rivayetler arasında gerçek bir anlam çelişkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca yirminci hadisin farklı tahkikli nüshalarında senedin aynı olmasına rağmen metinlerde farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın muhtemel sebepleri ilgili bölümde değerlendirilmiştir.

Otuz yedinci hadisin şerhinde kullanılan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) belâ hakkındaki sözünü içeren üçüncü rivayette, eserde “وفي الحديث القدسي” ifadesi kullanılmasına rağmen, rivayetin hadis kaynaklarında kudsî hadis olarak değil, merfû hadis olarak yer aldığı tespit edilmiştir.. Bu durum, rivayetlerin farklı kaynaklarla karşılaştırılmasının metinlerin doğru değerlendirilmesi açısından önemini ortaya koymaktadır.

Erbeûn türü de araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu çerçevede erbeûn literatürünün ortaya çıkış sebepleri değerlendirilmiş ve kırk hadis rivayet etmeyi teşvik eden rivayetlerin sıhhat durumları ele alınmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde kırk hadis geleneğinin yalnızca bu konudaki rivayetlere dayanmadığı, aynı zamanda ilmî, dinî ve toplumsal ihtiyaçların bir sonucu olarak geliştiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmaya konu olan bu eserin, tasavvufî muhtevaya sahip erbeûn literatürünün dikkat çekici örneklerinden biri olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte eserin, ihtiva ettiği rivayetler ve bu rivayetlere getirilen tasavvufî yorumlar bakımından kendine özgü nitelikler taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Rifâî'nin hayatı ve ilmî kişiliği üzerine yapılan değerlendirmeler, onun hicrî altıncı yüzyılda Irak'ta yetişen önemli âlim ve mutasavvıflardan biri olduğunu göstermiştir. Dönemin önde gelen fakih ve muhaddislerinden eğitim aldığı, özellikle Şâfîî fıkında yetkinlik kazandığı ve ilmî birikimini tasavvufî anlayışıyla birleştirdiği tespit edilmiştir. Hayatı ve faaliyetleri, onun yalnızca bir tarikat şeyhi olmadığını, aynı zamanda ilim ve tasavvufu bir arada temsil eden çok yönlü bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.

Müellifin hadisçiliği ve isnad geleneğindeki yeri incelendiğinde, araştırmaya konu olan eserde yer alan rivayetleri kendisine ait isnad zincirleriyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaştırdığı görülmüştür. Senedli hadis rivayetinin giderek azaldığı bir dönemde bu yöntemi sürdürmesi, hadis rivayetine ve isnad geleneğine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Tez kapsamında gerçekleştirilen tahrîç çalışmaları neticesinde rivayetlerin sened yapıları incelenmiş ve senedlerde yer alan müşterek râviler tespit edilmiştir.

Tasavvufî yönü ve eserleri üzerine yapılan değerlendirmeler neticesinde, müellifin tasavvuf anlayışını nefis terbiyesi, tevazu ve Kitap ile Sünnete bağlılık esasları üzerine inşa ettiği görülmüştür. Kendisine nispet edilen eserler, müridlerin ve toplumun manevî

eğitimini hedefleyen bir muhtevaya sahiptir. Bu eserlerin büyük ölçüde ahlâk, zühd ve tasavvufî terbiye konularına odaklandığı ve irşad amacı taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Müellifin eğitim anlayışının toplumun farklı kesimlerine hitap eden kapsayıcı bir nitelik taşıdığı görülmüştür. Hadisleri ve bunlara dair açıklamalarını belirli zamanlarda cemaatine aktarması, eğitim faaliyetlerini planlı bir şekilde yürüttüğünü göstermektedir. Eğitim sürecinde karmaşık ilmî konulardan ziyade, anlaşılır anlatımlara, kıssalara ve nasihatlere yer verdiği tespit edilmiştir. Bu yöntemin, dinî ve tasavvufî bilgilerin uygulamaya aktarılmasında önemli bir işlev gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında kerâmet konusu da ele alınmıştır. Bu bağlamda Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen el öpme hadisesi incelenmiş ve rivayetin günümüze senetli olarak ulaştığı tespit edilmiştir. Rivayetin senedi ortaya konulmuş ve hâdis hadîs usulü açısından değerlendirilmiştir. Yapılan incelemelerde, söz konusu rivayetin kabul edilmesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra da manevî hayatıyla hay olduğu ve ümmetinin durumundan haberdar edildiği anlayışının önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca sûfî müelliflerin, peygamberlerin bedenlerinin toprak tarafından çürütülmesinin haram kılındığını bildiren rivayetler ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Mûsâ'yı kabrinde namaz kılarken gördüğünü ifade eden hadisleri bu görüşe delil olarak kullandıkları tespit edilmiştir.

Yapılan değerlendirmeler neticesinde Ahmed er-Rifâî'nin kerâmetlerini ön plana çıkarmaktan kaçındığı, müridlerine ise Sünnet'e bağlılık, istikamet, tevazu ve güzel ahlâkî öğütlediği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda onun tasavvuf anlayışında kerâmetin bir amaç olarak değil, manevî terbiyeye hizmet eden bir araç olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak, araştırmaya konu olan eser üzerinde yapılan tahrîç ve tahlil çalışmaları neticesinde, eserde yer alan rivayetlerin yaklaşık yarısının Kütüb-i Tis'a gibi temel hadis kaynaklarında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin önemli bir kısmının merfû ve kavli hadislerden oluştuğu belirlenmiştir. Temel hadis kaynaklarında birebir tespit edilemeyen bazı rivayetlerin ise zühd, ahlâk ve tasavvuf literatüründe yer alan hikmetli sözler veya maktû rivayetler olduğu görülmüştür.

Araştırma sonucunda Ahmed er-Rifâî'nin hadis ve tasavvufu birbiriyle uyumlu bir şekilde ele aldığı ortaya konulmuştur. Onun ilmî şahsiyeti, hadis rivayetine verdiği önem, eğitim faaliyetleri ve geride bıraktığı eserler, Rifâiyye geleneğinin ilk dönemlerinde kitap ve sünnet merkezli bir anlayışın benimsendiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *İthâfû'l-mehere bi'l-fevâidi'l-mübtékira min etrâfi'l-aşere*. thk. Merkezü Hidmeti's-Sünne ve's-Sîre. 20 Cilt. Medine: Mecma'ü'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushaf, 1415/1994.
- Ahmed b. Hanbel. *Fezâ'ilü's-şahâbe*. thk. Vaşiyyullâh Muhammed 'Abbâs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed er-Rifâî, Ali Hasan Muhammed Câmi'. *el-Mecmû'u'l-Câmi' fî Ahzâb ve Evrâdi't-Tarîkati'r-Rifâ'iyye li'l-İmâm Ahmed er-Rifâ'i*. Beyt Câmi', ts.
- Ahmed er-Rifâî. *Hâletü Ehli'l-Hakîkati Me'allâh: Onların Âlemi*. çev. Meral Şentürk - Hatice Şekerci. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2011.
- Ahmed er-Rifâî. *Hâletü Ehli'l-Hakîkati Me'allâh: Onların Âlemi*. çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2018.
- Ahmed er-Rifâî. *Hâletü Ehli'l-Hakîka ma'a'llâh*. thk. Ahmed Remze bin Hamûd Cuhâ. Dimaşk: Mektebetü Dâri'd-Dekkâk, 2021.
- Ahmed er-Rifâî. *Hâletü Ehli'l-Hakîka ma'a'llâh*. 2. Basım. Beyrut: Dâru Sâdır, 1430/2009.
- Ahmed er-Rifâî. *Hâletü Ehli'l-Hakîka ma'a'llâhi Teâlâ*. thk. Ahmed Ferîd el-Mizyedî. 2. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Ahmed er-Rifâî. *el-Hikemü'r-Rifâ'iyye: Hak Yolcusunun Düsturları*. çev. Yaman Arıkan. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- Ahmed er-Rifâî. *en-Nizâmü'l-Hâs li-Ehli'l-İhtisâs*. thk. Muhammed Muhammed Âmir. Kahire: Mektebetü'l-Hüseyn el-İslâmiyye, 1999.
- Ahmed er-Rifâî. *el-Bürhânü'l-Müeyyed: Marifet Yolu*. çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- Ahmed er-Rifâî. *el-Mecâlisü's-Seniyye: Sohbet Meclisleri*. çev. Ali Can Tatlı. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2011.
- Ahmed er-Rifâî. *en-Nizâmü'l-Hâs li-Ehli'l-İhtisâs*. çev. Yaman Arıkan. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- Aydın, Cemal Abdullah. *Hadislerin Kaynaklarını Bulma Yolları*. İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2010.
- Aydın, Cemal Abdullah. *Hadiste Tahric*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî. *el-Leâlî el-masnûa fî'l-ehâdisi'l-mevdûa*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Useymin. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Celâleddîn es-Süyûtî. *Câmi 'u'l-ehâdis*. thk. Abbâs Zekî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Cemâlüddin Ebü'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 55 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400-1413/1980-1992.
- Durak, Hasan Hüseyin. *Usfûrî'nin Kırk Hadis Şerhi'nin Tahkîk, Tahric, Terceme ve Tenkidi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001.
- Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî. *el-Edebü'l-Müfred*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1419/1998.
- Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî. *Halku Ef'âli'l-İbâd*. thk. 'Abdurrahmân 'Umeyre. Riyad: Dâru'l-Ma'ârif, 1423.
- Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-Arnaût - 'Âdil Murşid. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû 'Abdirrahmân Aḥmed b. Şu'ayb en-Nesâî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Muhammed Rıdvân 'Arkusûsî - Muhammed Enes Mustafâ el-Hın. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439/2018.
- Ebû 'Abdirrahmân es-Sülemî. *Âdâbü's-şuḥbe*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: Dâru's-Şahâbe li't-Türâs, 1410/1990.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Muştafâ Dîb el-Bugâ. Beyrut - Dimaşk: Dâr İbn Keşîr - Dâru'l-Yemâme, 1414/1993.
- Ebû Abdurrahman es-Sülemî. *el-Erba'ûn fî't-tasavvuf*. Haydarâbâd: Meclisü Dâ'ireti'l-Me'ârif, 1981.
- Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Ebû Bekir el-Kelâbâzî. *Baḥrû'l-fevâ'idü'l-müsemma bi-Me'âni'l-aḥbâr*. thk. Muhammed Ḥasen Muhammed Ḥasen İsmâ'îl - Aḥmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Ebû Bekr b. Ebî Âsım. *es-Sünne*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.

- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *ez-Zühd*. thk. Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed - Ebû Bilâl Gıyâs b. Abbâs b. Gıyâs. Kahire: Dârü'l-Meşrîk li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1414/1993.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009. (Not: Muhiyiddin Abdülhamid neşriyle mükerrerliği önlemek adına künyede tutulmuştur).
- Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhiyiddîn 'Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1432.
- Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî. *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû İshak İbrahim b. Abdullah b. el-Cüneyd el-Hatlı. *el-Mahabbe lillah*. thk. Adil b. Abdişşekûr ez-Zer'î. Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1424/2003.
- Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân ed-Dârimî. *Müsnedü'd-Dârimî (es-Sünen)*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1412/2000.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî. *Tesmiyetü mâ ravâhu'l-Faḍl b. Dukeyn li- Ebû Nu'aym el-İsfahânî* nşr. Abdullâh b. Yûsuf el-Cuday. Medine: Maṭâbi'u'r-Reşîd, 1409/1989.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve ṭabaḳâtü'l-aşfiyâ'*. Kahire: Maṭba'atü's-Sa'âde, 1394/1974.
- Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik İbn Battâl. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Ebû Tâlib el-Mekkî. *Ḳütü'l-ḳulûb fî mu'âmeleti'l-maḥbûb ve vaṣfî ṭarîḳi'l-mürîd ilâ maḳâmi't-tevhîd*. thk. 'Âşım İbrâhîm el-Keyyâlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî. *es-Sünenü'l-kübra*. thk. Hasan Abdülmünim Şelebi. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî. *Bahrü'l-ulûm*. 3 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- el-Anberî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed. *Meclisân li-Ebî Bekr el-Anberî*. nşr. Cevâmiu'l-Kelim Programı. 1. Basım. y.y.: ts., 2004.
- el-Berkânî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Gâlib. *Suâlatü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî rivâyetü'l-Kerecî anh*. thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî. 1. Basım. Lahor: Kütüb Hâne Cemîlî, 1404.
- el-Hakîm et-Tirmizî. *Nevâdirü'l-uşûl fî ahâdîsi'r-Resûl*. thk. 'Abdurrahmân 'Umeyra. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

- el-Hâkim en-Nîsâbûrî. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. nşr. es-Seyyid Mu'azzam Hüseyn. Haydarâbâd: Dâ'iretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1356/1937.
- el-Mizzî, Cemâlüddin Ebü'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400-1413/1980-1992.
- el-Kâdî 'Iyâd. *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. thk. Yahyâ İsmâ'îl. Mısır: Dâru'l-Vefâ' li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1419/1998.
- el-Kuđâ'î. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdî b. 'Abdülmeccid es-Selefi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986.
- en-Nesevî, Ebü'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân. *Kitâbü'l-Erbâin (el-Erbaüne'n-Neseviyye)*. thk. Muhammed b. Nâsır el-Acemî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414.
- es-Sübkî, Tâceddin. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1407/1987.
- es-Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman. *eş-Şerefü'l-Muhtem fî mâ Menallâhu bihî alâ Veliyyihî Seyyidî Ahmed er-Rifâi min Takbîli Yedi'n-Nebî*. 1. Basım. Bulak: el-Matbaatü'l-Mîriyye, 1301.
- eş-Şâfiî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. İbrahim. *el-Fevâidü'l-meşhûre bi'l-gaylâniyyât*. thk. Hilmî Kâmil Es'ad Abdülhâdî. 2 Cilt. 1. Basım. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1417/1997.
- Fahreddin er-Râzî. *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Görmez, Mehmet. "Tahrîc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/419. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hakîm et-Tirmizî. *Nevâdirü'l-usûl fî ehâdisi'r-resûl*. thk. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1421.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mu'cem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/343-345. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Musannef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/235. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Müstedrek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/133-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Müsned". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/98-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Şerefü ashâbi'l-hadîs*. thk. Muhammed Saîd Hatî b. Uvaydı. Kahire: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1404.

- İbn ‘Abdilberr. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed ‘Aţâ - Muhammed ‘Alî Mu‘avvið. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Bekîr es-Sayrafi. *Fezâilü’t-tesmiyye bi-Ahmed ve Muhammed*. thk. Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: Dâru’s-Sahâbe li’t-Türâs, 1410/1990.
- İbn Ebî Şeybe. *el-Muşannef*. nşr. Nâsır b. ‘Abdil‘azîz Ebû Hâbib eş-Şerî. Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyâ li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1436/2015.
- İbn Ebî’d-Dünyâ. *el-Maraz ve’l-keffârât*. thk. Abdülvekîl en-Nedvî. Bombay: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1411/1991.
- İbn Ebî’d-Dünyâ. *Muhâsebetü’n-nefs*. thk. Ebû Hureyre Muştafâ b. ‘Alî b. ‘Avð. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1406/1986.
- İbn Ebî’d-Dünyâ. *er-Rikka ve’l-bükâ*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998.
- İbn Fîl. *Cüz’u İbn Fîl*. thk. Mûsâ b. İsmâ‘îl el-Besît. Kudüs: Matba‘atü Sûdî, 1421/2001.
- İbn Hacer el-‘Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi’s-şahâbe*. thk. ‘Âdil Aḥmed ‘Abdülmevcûd - ‘Alî Muhammed Mu‘avvið. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer el-‘Askalânî. *Takrîbü’t-Tehzîb*. thk. Muhammed ‘Avvâme. Şam: Dâru’r-Reşîd, 1406/1986.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Şerhu Bulûḡi’l-Merâm*. şrh. Abdülkerîm b. Abdullah el-Hudayr. 71 Cilt. Mektebetü’sh-Şâmile, ts.
- İbn Hacer el-‘Askalânî. *Zehru’l-Firdavs*. thk. Ebû Bekr Aḥmed Câlû vd. Dubai: Cem‘iyyetü Dâri’l-Birr, 1439/2018.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1971.
- İbn Hîre. *el-İfsâh an meânî’s-sihâh*. thk. Fuâd Abdülmun‘im Ahmed. Kahire: Dâru’l-Vatan, 1417.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisanü’l-Arab*. nşr. Yazıcı vd. 15 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dar Sadir, 1414/1994.
- İbn Receb el-Ḥanbelî. *Câmi‘u’l-‘ulûm ve’l-ḥikem*. thk. Şu‘ayb el-Arnaût - İbrâhîm b. el-Kays. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1997.
- İbn Sa’d. *eṭ-Tabakâtü’l-kübrâ*. thk. ‘Alî Muhammed ‘Umer. Kahire: Mektebetü’l-Ḥâncî, 1421/2001.
- İbnü’l-Cüneyd el-Hinnî. *el-Maḥabba li’llâh*. thk. ‘Âdil b. ‘Abdüşşekûr ez-Zerkî. Riyad: Dâru’l-Ḥadâra li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1424/2003.
- İbnü’l-Esîr. *eş-Şâfi fî şerḥi Müsnedi’s-Şâfi’î*. thk. Aḥmed b. Süleymân - Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1426/2005.

- İbnü'l-Eşîr. *Câmi 'u'l-uşûl fî ahâdisi'r-Resûl*. thk. 'Abdülkâdir el-Arna'ût - Beşîr 'Uyûn. Beyrut: Mektebetü'l-Hulvânî - Mektebetü'l-Melâh - Dâru'l-Beyân, 1399/1979.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Tezkiretü'l-huffâz (etrâfî ehâdisi Kitâbi'l-mecrûhîn li'bn Hibbân)*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Riyad: Dâru's-Sumey'î li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1415/1994.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Zahîretü'l-huffâz (mine'l-Kâmil li'bn Adî)*. thk. Abdurrahman el-Firyuvâî. 5 Cilt. 1. Basım. Riyad: Dâru's-Selef, 1416/1996.
- İbnü'l-Mübarek. *ez-Zühhd ve'r-rekâik*. thk. Habibürrahman el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412.
- İslâm Âlimleri Ansiklopedisi. haz. İlmî Heyet. İstanbul: İhlâs Matbaacılık ve Dağıtım A.Ş., 1993.
- İsmâ'îl b. Muhammed b. el-Fadl el-İsfahânî. *Siyeru's-selefi's-sâlihîn*. thk. Kerem b. Hilmî b. Fu'âd. Riyad: Dâru'r-Râye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câmi'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "Sünen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/141-142. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Kırk Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/467-470. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Kırk Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/467-470. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Kaplan, Hayri - Şık, İsmail. "Ahmed er-Rifâ'î'nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 7/16 (2006), 101-126.
- Karahan, Abdülkadir. *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1954.
- Kādî el-Mâristân. *el-Meşyeha el-kübrâ*. thk. Hâtim b. Ârif el-Avnî. Kahire: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1422.
- Kılıç, Müzahir. "Edebiyat Tarihi Bakımından Kırk Hadisler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 18 (2001), 93-101.
- Muhammed b. İsmâîl es-Şan'ânî. *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. thk. Muhammed İshak Muhammed İbrâhim. Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1433/2011.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sağîh*. thk. Muhammed Zihnî Efendi vd. İstanbul: Dârü't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, 1334/1916.

- Muzafferüddin ez-Zeydânî. *el-Mefâtih fi şerhi'l-Mesâbih*. thk. Nûrüdînn Tâlib. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012.
- Öztürk, Ergün. *Ahmed er-Rifâi ve Rifâiyye tarikati*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021.
- Sandıkçı, Kemal. "Müstahrec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/111-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebü'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berakât vd. 23 Cilt. Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1434/2013.
- Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî. *el-Firdavs bi-me'sûri'l-hıtab*. thk. Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Şemsüddîn ez-Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Şemsüddîn ez-Zehebî. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. thk. Ebû Mu'âz Târiq b. 'Avdullâh b. Muhammed - Ebü'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. Kahire: Dârü'l-Hameyn, 1415/1995.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberânî. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. thk. Hamdî b. 'Abdülmecîd es-Selefî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.
- Taberânî. *ed-Du'â'*. thk. Muşafâ 'Abdülkâdir 'Aât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413.
- Tahhân, Mahmûd. *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*. 3. Basım. Riyad: Mektebetü'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1417/1996.
- Tahrâlî, Mustafa. "Ahmed er-Rifâi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/127-130. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Tahrâlî, Mustafa. "Rifâiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/99-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Tîbî. *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*. thk. Abdülhamid Hindâvî. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Yahyâ b. Ali b. Hasan eş-Şecerî. *Tertîbü'l-emâlî el-hamsiyye*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 26. Basım. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Zeynüddin el-Irakî. *el-Muğnî an hamli'l-esfâr*. nşr. Dâru İbn Hazm. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005.

ez-Zemahşerî. *Rabî'u'l-ebrâr ve nuşûşü'l-ahyâr*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1421.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Muhammet Burak ÇAKIROĞLU

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : T.C. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi :

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetler ve :
Yayınlar

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

Tarih : 17/06/2026